دكتۆر ئەفراسیاو هەورامی

ڕۆژهەڵاتی كوردستان

لە سەردەمی دووەم جەنگی جیهانیدا

(بەپێی بەڵگەنامەكانی
ئەرشیڤی یەكێتیی سۆڤیەت)

پێداچوونەوەو ئامادەكردنی
سدیق ساڵح

بنكەی ژین
سلێمانی ٢٠٠٨

٩٥٥,٠٥٣
هـ ٩٣٢   هەورامی، ئەفراسیاو
رۆژهەڵاتی کوردستان لە سەردەمی دووەم جەنگی جیهانیدا (بەپێی
بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤی یەکێتیی سۆڤیەت/ دانانی ئەفراسیاو هەورامی؛
پێداچوونەوەو ئامادەکردنی سدیق ساڵح٠–
سلێمانی: بنکەی ژین، ٢٠٠٨.
٤٢٤ل: ١٦,٥×٢٣ سم، وێنە، بەڵگەنامە٠– (زنجیرە؛ ٧٨).
١– کوردستان (رۆژهەڵات)– مێژوو (دووەم جەنگی جیهانی)
٢– سدیق ساڵح (ئامادەکار). ٣– ناونیشان ٤– زنجیرە؛ ٧٨
کتێبخانەی گشتیی سلێمانی زانیاریی سەرەتاییی پۆلێن و پێرستی ئامادە کردووە

سەرپەرشتی لەچاپدراوەکانی بنکە: سدیق ساڵح

زنجیرە: ٧٨
کتێب: رۆژهەڵاتی کوردستان لە سەردەمی دووەم جەنگی جیهانیدا
(بەپێی بەڵگەنامەکانی ئەرشیڤی یەکێتیی سۆڤییەت)
دانەر: دکتۆر ئەفراسیاو هەورامی
پێداچوونەوەو ئامادەکردن: سدیق ساڵح
تایپ: سیروان خەلیل، بەیان محەمەد
رووبەرگ: سەرخێڵ مەهدی عەزیز
خەتی بەرگ: ئەحمەد سەعید
تیراژ: ١٠٠٠
نرخی دانە: ٥٥٠٠ دینار
ژمارەی سپاردن: ٤٧٢ی ساڵی ٢٠٠٦
شوێنی چاپ: سلێمانی، چاپخانەی شڤان

لە بڵاوکراوەکانی
بنکەی ژین
بۆ بووژاندنەوەی کەلەپووری بەڵگەنامەیی و رۆژنامەوانیی کوردی
هەرێمی کوردستان: سلێمانی، ئەندازیاران، گەڕەکی ١٠٥، کۆڵانی ٥، خانووی ٢٣
نۆرماڵ: ٣١٢٩١٠٢ ئاسیا: ٠٧٧٠١٥٦٥٨٦٤ یا ٠٧٧٠١٤٦٤٨٣٣ سانا: ١١٢٨٣٠٩
E-mail: bnkaizhin@yahoo.com

پێڕست

سیناریۆی ڕووداوەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دوای خەرمانانی ١٣٢٠ (ئابی ١٩٤١) ٩
تورکیاو ڕووداوەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان ١١
دەربارەی ڕووداوەکانی ورمێ (ڕەزائیە) ١٥
لەسەر ڕووداوەکانی ڕەزائیە ٢٦
ڕاپۆرتی "ماکسیمۆڤ"ی کونسوڵی سۆڤیەت لە ورمێ ٣٢
چاوپێکەوتن لەگەڵ "مەرزەبان"دا ٣٤
چاوپێکەوتن لەگەڵ جێگری فەرماندەی ژاندارمریی ئازەربایجانی ئێران "سەرگورد تەیموورچی"دا ٣٥
وتووێژ لەگەڵ ئوستانداری ئوستانی چوار دکتۆر مەرزەباندا ٣٦
لە دەفتەری ڕۆژانەی "ئیڤانۆڤ"ی سەرکونسوڵی سۆڤیەتدا لە ڕەزائیە ٣٦
بۆ باڵوێزی یەکێتیی سۆڤیەت هاوڕێ سیمیرنۆڤ ئا. ئا ٣٩
لە یاداشتەکانی ئیڤانۆڤ م. ی ٤١
ڕاپۆرت دەربارەی ڕووداوەکانی ڕەزائیە ٤٣
بەڵگەنامەیەکی گرنگ و هەڵوێستی ڕەسمیی سۆڤیەت بەرامبەر بە کورد ٥٣
وتووێژ لەگەڵ سەرهەنگ "ماهینی"ی فەرماندەی هێزەکانی ئێراندا ٦٦
لێدوان و هەواڵ سەبارەت بە بارودۆخی ڕەزائیەو ناوچەکانی ٦٨
وتووێژ لەگەڵ بەڕێز "ئۆکارت"ی کونسوڵی بریتانیای گەورە ٧٩
ڕاگەیاندنی هەواڵ لەبارەی بارودۆخی ڕەزائیەوە ٧٩
وتووێژ لەگەڵ "محەمەد حسێن"ی سەرکردەیەکی کوردی خێڵی هەرکیدا ٨٣
ڕاپۆرت سەبارەت بە گەشتی ناوچەکانی دەوروبەری ڕەزائیە لەگەڵ بەڕێز

"ئۆكارت"ی كونسوڵی ئینگلیزدا له تەورێز ٨٤
ناوەڕۆكی وتووێژ لەگەڵ "دكتۆر مەرزەبان"ی ئوستانداری ئوستانی
چوارو "ئۆكارت"ی كونسوڵی بریتانیای گەورەدا ٨٦
ڕاستی سەبارەت بە ناوچەی كوردنشین ٨٨
سەبارەت بە ڕووداوەكان‌و بارودۆخی ناوچەی ڕەزائیە ٩٠
بەهێزبوونی دەسەڵاتی بەڕێوەبەرانی خۆجێیی‌و جموجووڵی دژی
دانیشتوانی ئەرمەن‌و ئاسووری ٩١
وتووێژ لەگەڵ "دكتۆر مەرزەبان"ی ئوستانداری ئوستانی چواردا ٩٥
له یاداشتی هاوڕێ "سیمیرنۆڤ"ی باڵوێزی سۆڤیەت ٩٦
نامەی هاوڕێ "چیڤیلۆڤ"ی كونسوڵی سۆڤیەت له قەزوین بۆ هاوڕێ
"ماكسیمۆڤ م. ئا"ی باڵوێزی سۆڤیەت له ئێران ٩٦
وتووێژی "كۆزنتسێڤ"ی كونسوڵی سۆڤیەت له تەورێز لەگەڵ
"فەهیمی"ی ئوستانداری ئوستانی ٣دا ٩٦
وتووێژی "كۆزنتسێڤ" لەگەڵ "موقەددەم"ی ئوستانداری تەورێزدا ٩٨
وتووێژی كۆزنتسێڤ لەگەڵ "خەدێوی"ی فەرماندەی ژاندارمریدا ٩٩
كۆمەڵەی ژێكاف‌و سۆڤیەت ١٠٣
وتووێژی "حەسەنۆڤ"ی سەركونسوڵی سۆڤیەت له ورمێ لەگەڵ ڕێبەری
یەكێك له هۆزەكانی كورددا ١١١
له ڕاپۆرتی "ماكسیمۆڤ م."ی باڵوێزی سۆڤیەت له ئێران ١١٣
وتووێژی "حەسەنۆڤ"ی سەركونسوڵی سۆڤیەت له تەورێز لەگەڵ
ئەندامانی كۆمیتەی كوردیی ژێكافدا ١١٤
ڕاپۆرتی "كۆمیسارۆڤ"ی كونسوڵی سۆڤیەت له ڕەزائیە ١١٩
ڕاپۆرتی "كۆمیسارۆڤ"ی بەڕێوەبەری سەركونسوڵی سۆڤیەت له ورمێ له
سەفەرێكیدا بۆ مەهاباد ١٢٠
یاداشتی سەفەری "ماتڤییێڤ"ی كونسوڵی سۆڤیەت بۆ مەهاباد ١٢٢
ڕاپۆرتی "شەریپۆڤ"ی بەرپرسی كۆمەڵەی پەیوەندیی كولتووریی
سۆڤیەت لەگەڵ ئازەربایجانی ئێراندا ١٢٤
له یاداشتەكانی ئاشومۆڤ ١٢٦

لە ڕاپۆرتی کونسوڵی سۆڤیەت لە ماکۆ ١٣٠
ڕاپۆرتی کونسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزائیە ١٣٤
بەشێك لە ڕاپۆرتی لە ئێرانەوە نێردراو بۆ کۆمیتەی ناوەندیی پارتی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەت، هاوڕێ گ. م. دیمیترۆڤ سکرتێری کۆمیتەی ناوەندی لەبارەی ڕووداوەکانی کوردستان و پارتی ژێکافەوە ... ١٣٨
ڕاپۆرتی ڕۆژی ٢٠ی شوباتی ١٩٤٥ی وتووێژی جێگری کونسوڵی گەورەی یەکێتیی سۆڤیەت لە تەورێز "قۆلییێڤ ن. گ" لەگەڵ سەرکردەی بەناوبانگی کورد قازی محەمەددا ١٥٠
لە یاداشتەکانی سەرکونسوڵی یەکێتیی سۆڤیەت لە ڕەزائیە "ئاشومۆڤ ". ١٥٧
وتووێژی سەرنووسەری ڕۆژنامەی "فەرمان" لەگەڵ ڕێبەری کوردەکاندا . ١٦٨
وتووێژ لەگەڵ سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا ١٧٠
وتووێژ لەگەڵ موزەفەری فەیرووز جێگری سیاسی و پارلەمانیی سەرۆك وەزیرانی ئێراندا ١٧٣
یاداشتی وتووێژی "سەلومین"ی سەرکونسوڵی یەکێتیی سۆڤیەت لە ماکۆ ١٧٦
تەلگرامی ڕێبەری حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ قەوامول سەڵتەنە ١٧٧
وتووێژی قازی محەمەد لەگەڵ ڕۆژنامەی "ایران ما" و ڕۆژنامەی "رهبر"ی ئێراندا ١٧٧
ڕاگەیاندنی سەرۆکی کوردەکانی ئێران ١٧٨
هەڵوێستی قازی محەمەد بەرامبەر بە دەوڵەتی ئێران ١٧٩
وتاری قازی محەمەد لە کۆبوونەوەی حیزبی دیموکراتی ئێراندا ١٧٩
ڕۆژنامەی "کوردستان" و لەقاودانی درۆودەلەسەی چاپەمەنیە کۆنەپەرستەکان دەرهەق بە کوردەکان ١٨٠
سەبارەت ڕووداوەکانی سیاسیی ناو هۆزەکانی کوردی ناوچەی ماکۆ ... ١٨٢
گۆڕینەوەی تەلگرام لەنێوان قەوامول سەڵتەنەو قازی محەمەددا ١٩٣
نامەی ڕێبەری دیموکراتەکانی کورد بۆ قەوامول سەڵتەنە ١٩٤
ڕۆژنامەی "ئیتیلاعات": لەبارەی ئازەربایجان و کوردستانەوە ١٩٥

نامەی (کۆمەڵەی کوردەکان) بۆ وەزیری دەرەوەی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا ١٩٦
باقرۆڤ و کورد لە ئاوێنەی هەندێك بەڵگەنامەدا ١٩٨
باقرۆڤو فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، پلانی نهێنیو ئاشکرایان لە دانانی سنوورەکانی ئازەربایجانی باشووردا ٢١٥
کورتەیەك لە ژیاننامەی سەیید جەعفەر پیشەوەری ٢٢٢
کورتەی ژیاننامەی میر جەعفەر بابایۆشیج باقرۆڤ ٢٢٦
کورتەی ژیاننامەیەکی بیریا (محەمەدی باقرزادە غولام ئۆغلی) ٢٢٩
نێردراوی قەوام بۆ تەورێزو هەڵوێستی بەرامبەر بە کورد ٢٣٢
کۆتاییهێنان بە دەسەڵاتی ئێران لە ئازەربایجانی باشوورو چەککردنی سوپاو هێزەکانی تری ئێران ٢٣٧
سیناریۆی ئازادکردنی شارەکانی ئازەربایجانی ئێران ٢٣٩
پێکهێنانی فیرقە یا پارتی دیموکراتی ئازەربایجانی باشوور (ئێران) ٢٤٤
کۆبوونەوەی مۆسکۆی نێوان ئەمریکاو ئینگلیزو سۆڤیەت لە کانوونی یەکەمی ١٩٤٦داو تراژیدیای گەلانی ئێران ٢٥٠
بەڵگەنامەکانی کۆبوونەوەی مۆسکۆی نێوان وەزیرانی دەرەوەی ئەمریکاو ئینگلیزو سۆڤیەت ٢٧٥
لە دەفتەری ڕۆژانەی مۆڵەتۆڤ ٢٧٩
ڕوونووسێك لە یاسای بنچینەیی ئێران کە مەجلیسی ئێران لە ١٩٠٦/١٢/٣١دا پەسندی کردووە ٢٨٧
ڕاگەیاندن سەبارەت بە کۆنفرانسی مۆسکۆ ٢٨٨
گەڵاڵەی پێشنیارکراو سەبارەت دەسەڵاتو ئەرکەکانی کۆمسیۆنی هاوبەشی سێلایەنە بۆ کێشەی ئێران ٢٩٠
هەشتەمین دانیشتنی کۆبوونەوەی مۆسکۆ سەبارەت بە بولگاریاو ڕۆمانیا ٢٩١
کۆبوونەوەی ٣١ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٥: ڕاگەیاندنی نوێنەری سۆڤیەت دەربرەی هێزەکانی ئەمریکا لە چین ٢٩٥
یازدەهەمین دانیشتنی کۆبوونەوەی مۆسکۆ لەبارەی ئێرانەوە ٢٩٥
دوازدەهەمین دانیشتنی کۆنفرانسی مۆسکۆ: دەقی بڕیار لەسەر ڕۆمانیا . ٣٠٢

دوازدەهەمین کۆبوونەوەی مۆسکۆ: پاشکۆی ژمارە ٤ .... ٣٠٣
دوازدەهەمین دانیشتنی کۆنفرانسی مۆسکۆ: پاشکۆی ژمارە ٥ .... ٣٠٤
سیانزەهەمین دانیشتنی کۆنفرانسی مۆسکۆ ٣٠٤
چواردەهەمین دانیشتنی کۆنفرانسی مۆسکۆ: دواین کۆبوونەوە ٣٠٧
ڕەنگدانەوەی کۆنفرانسی مۆسکۆ لەناو کۆڕو کۆمەڵو ڕۆژنامەکانی ئێراندا ٣١٦
دەوڵەتی ئێرانو تاووتوێکردنەکەی بۆ پێشنیاری ئەمریکاو ئینگلیز بۆ ناردنی کۆمسیۆنی نوێنەرایەتیی هەرسێ دەوڵەتی زلهێز بۆ ئێران ٣٢١
بەیاننامەی وەزارەتی ڕاگەیاندنی ئینگلستان لەبارەی کێشەی ئێرانەوە .. ٣٣٦
ڕووداوەکانی ئازەربایجان لە چاپەمەنیەکانی فەڕانسەدا ٣٣٨
ڕاگەیاندنی شای ئێران ٣٤٨
بڕیاری "درەخشانی"ی سەرلەشکر سەبارەت بە پادگانی تەورێز ٣٤٩
ڕێککەوتننامەی دەوڵەتی ئازەربایجانو ژەنەڕاڵ "درەخشانی"ی فەرماندەی لەشکری سێی ئازەربایجان ٣٤٩
چەند وپنەیەکی چالاکیی کۆڕو کۆمەڵو ناسراوان بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئازەربایجان ٣٥٣
هەڵوێستی "بەرەی ئازادیی ئێران" بەرامبەر بە ڕووداوەکانی ئازەربایجان ٣٥٤
داواکاریی هێندێ نوێنەری ئەنجومەنی ئێران بۆ ڕیفۆرمکردن لە وڵاتدا .. ٣٥٦
وتووێژی ڕۆژنامەی "یەغما" لەگەڵ "شێخ محەمەد حەسەنی"ی ڕێبەری ئاینیی بەناوبانگی ئازەربایجاندا ٣٥٨
کورتەی وتووێژی قەوامول سەڵتەنە لەگەڵ ڕۆژنامەی "دەیلی تەلگراف"دا ٣٥٩
لێدوانی باڵوێزی ئێران لە واشنگتۆنو نامەی شای ئێران بۆ تروومان ٣٦٣
ڕاگەیاندنە ئاژاوەگێڕانەکەی چاپەمەنیی ئەمریکا لەسەر بارودۆخی ئێران ٣٦٧
لێدوانی "حوسێنی عەلا"ی باڵوێزی ئێران لە واشنگتۆن ٣٦٨
ئاژانسی "ڕۆیتەر"و ڕووداوەکانی ئێران ٣٦٩
پرسیاری وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە یەکێتیی سۆڤیەت دەربارەی ڕووداوەکانی ئێران ٣٧٢

بارودۆخی ئێران لە چاپەمەنیەکانی ئەمریکادا ٣٧٢
چەند سەرنجێك لەبارەی کۆبوونەوەی مۆسکۆوە ٣٨٦
وێنەو بەڵگەنامە ٣٨٩

سیناریۆی ڕووداوەکانی
ڕۆژهەڵاتی کوردستان
دوای خەرمانانی ۱۳۲۰ (ئابی ۱۹٤۱)

لێرەدا باسی سەرەتای دەستپێکردنی پیلانی دەسەڵاتدارانی تاران و کۆنەپەرستانی ناوچەی ورمێ و خۆی و ماکۆ دەکەین، کە دریغییان نەکردووە لە هیچ شتێك بۆ بەدناوکردنی کوردو خەباتە ڕەواکەی. ئەم پیلانانە بۆ هاندانی هێزە سەرکوتکارەکانی سوپای ئێران و لەپێش چاوخستنی گەلی کورد لەلایەن دانیشتوانی ئێرانەوە ئامادەکراون. ئەنجام بەردەوامبوونی داگیرکردنی کوردستان و گەلەکەی بووە. جگە لە کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێران، کونسوڵی تورکیاو جاسووسەکانی بۆ جێبەجێکردنی ئەم پیلانانە بەشدارییان کردووە، ئەمەش لە بەڵگەنامەکاندا دەردەکەوێ؛ وەك: کۆکردنەوەی خەڵك لە پۆست و تەلگراف، مانگرتن و ناردنی تلیگرام بۆ تاران و شکاتکردنیان لە کوردان و داوای یارمەتی و ناردنی سوپای ئێران بۆ ناوچەکە بۆ دووبارە قەلاچۆکردنی کورد، دروستکردنی کۆمیسیۆنی یارمەتی بۆ لێقەوماوانی ورمێ و ناوچەکە. ئەمانەو بەشداریکردنی شای ئێران لە پێکهێنانی ئەم کۆمسیۆنەدا و هەراو هوریای ڕۆژنامەکان لەم بارەیەوەو بەدناوکردنی کوردەکان لە چاوپێکەوتن لەگەڵ کاربەدەستانی سوپایی و دیپلۆماتی سۆڤیەت... پەردەکانی ئەم سیناریۆیە پیشان دەدەن.

ڕووداوی ئــەوتۆیش لــە ناوچــەکانی هــەورامان و مــەریوان و کرماشــان و لوڕستان ڕوویان داوە، کە بەداخەوە تائێستا هیچ بایەخێکیان پێ نەدراوە، تەنیا لە چوارچێوەی مەهابادو دەوروبەریدا و یەکلایەنە ئەویش نێوان ساڵانی ١٩٤٥-١٩٤٦ بـاس کـراوە، لەکاتێکـدا دەســتپێکردنی ڕاپــەڕینی کـورد هــەر لــە ئـابی (١٩٤١)ەوە لە ناوچەکانی (ورمێ و خۆی و ماکۆو شاپوورو مەریوان و کرماشان) بووە. لە ئەنجامدا زۆر ناوچە ڕزگارکران و دەسەڵاتی ئێران تێك و پێك درا و وای لێ هات کۆنەپەرستانی ئێران زۆر جار پەنایان بردە بەر سۆڤیەتیەکان و داوای هاوکارییان لێ کردن. لێرەدا مەبەست لێکۆڵینەوەی ڕووداوەکان و هەڵسەنگاندنی ڕاپـەڕینی کـوردان نییـە، بـەڵکوو گێڕانـەوەی ڕووداوەکانـە لـە زمـانی بەشـێك لـە کاربەدەسـتانی سـۆڤیەتەوە، هـەروەها لـە چـاپەمەنیەکانی ئـەو سـەردەمەدا، کـە شاهیدی پەرەگرتنی ڕووداو و پیلانەکانی کاربەدەستانی ئێران بوون دژی کورد.

وەك لـە گێڕانــەوەی ڕووداوەکانـدا دەردەکـەوێ، کوردەکـان لایـەنگری شـەڕ نـەبوون و لـە وتووێژەکانـدا هـەوڵی زۆریـان داوە پێـشی شـەڕ بگـرن. لـە هـەموو پێکهاتنەکاندا ئەوە ڕژێمی تاران بووە کە بەڵێنـەکانی خـۆی جێبـەجێ نـەکردووە، گەرچی زۆربەی کاربەدەستانی سۆڤیەت لە سەرەتادا هاودەنگ و هاودەردی کورد بوون و هەوڵی زۆریان داوە شەڕو ئاژاوە لە ناوچەکەدا نەمێنێ. بەڵام خۆشباوەڕی کـوردان و فریوخواردنیـان، بوونـە هـۆی ئـەوەی کـە دوژمـن خـۆی بـەهێز بکـات و سـۆڤیەتەکانیش لەگـەڵ ئـەوەدا نـەبوون کـە شـارەکانی (ورمـێ و خـۆی و مـاکۆ) لـە سایەی ئەو دەسەڵاتەدا کە پێشمەرگە کوردەکـان هـەیانبوو، لـە دەسـتی موڵکـدار و دەرەبەگەکان ئاسوودە بن و موڵکانـە نـەدەن. لـە نووسـراوەکاندا ڕژێمـی ئێـران زۆر هـەوڵی داوە کوردەکـان بـە دز و ڕاوڕووتکـار بناسـێنێ و لایـەنی سیاسـیی خـەباتی گـەلی کـورد بـشارێتەوە، بـۆ بەڵگـەش زۆرجـار ژاندارمـەکان و نۆکـەرەکانی ڕژێـم جلوبـەرگی کوردییـان پۆشـیوەو خەڵکیان تـاڵان کـردووە، هـەروا چـەند دەسـتەیەك کوردی بەکرێگیراویش بۆ ئەم مەبەستە خراونەتـە کـار. کاربەدەستانی ڕژێم زۆریـان هەوڵ داوە کوردەکان لەپێش چاوی سۆڤیەتیەکان و سۆڤیەتیەکانیش لەپێش چاوی کوردەکان بخەن، بەڵام سوودێکی نەبوە.

توركیاو ڕووداوەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان

لە ئینگلیزییەوە کراوە بە ڕووسی:

١٩٤١/١٢/٢٠

لەلایەن ئیدنەوە وەرگیراوە

پەرۆشیی توركیا سەبارەت بە ڕووداوەکانی کوردستانی ئێران

وەزیــری دەرەوەی توركیــا بیرخەرەوەیــەکی لــە ١٩٤١/١٢/٢دا نــاردووە بــۆ باڵوێزی خاوەن شکۆی بریتانیا، سکاڵای تێدا لەسەر ئەوە کردوە کە کوردەکان نیازیانە دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی دابمەزرێنن، هێزی داگیرکەرەکانیش لە ئێران لەم ڕووەوە پاڵپشتیانن. هەروەها ئەوانە [کوردەکان، هەورامی] دەستدرێژی دەکەنە سەر خاکی توركیا. سکرتێری گشتیی وەزارەتی دەرەوەی توركیا لە ١٩٤١/١٢/٥دا زۆر شێلگیرانە لەم بارەیەوە دووا و وتی: لەوانەیە دەوڵەتی توركیا ناچار بێ هێزی عەسکەری بنێرێتە سەر سنوورەکانی خۆی.

سێر ڕ. بۆلارد لە چاوپێکەوتنێکیدا لەگەڵ هاوتا سۆڤیەتیەکەیدا پێشنیاری بۆ کردووە کە هاوتا توركیەکەی لەم لایەنەوە هێور بکاتەوە. سێر ڕ. بۆلارد پێیوایە ڕەنگە یەکێك لەو هۆیانەی وا بوونەتە مایەی گومانی توركیا، دەنگۆو واتەواتی سەر دیدار و گەشتی سەرانی کورد و سەرۆك هۆزەکانی تری کورد بێ بۆ باکۆ، کە دامودەزگاکانی سۆڤیەتی ئەم سەفەرەیان بۆ ڕێك خستوون. باڵوێزی سۆڤیەت ڕایگەیاند ئەم دیدارە تەنیا ناوەڕۆکێکی کولتووریی هەبوە، بە وتەی خۆی پێشتر لەم ڕووەوە ئاگادار نەکراوەتەوەو ئاگایی لەم سەفەرە نەبوە.

دەوڵەتی توركیا ١٩٤٧/١٢/١١ بە ناردنی دووەم بیرخەنەوە سکاڵای خۆی بەرامبەر بە چالاکیی کوردەکان دەربڕی، کە هێزە داگیرکەرەکانی سۆڤیەتیش یارمەتیی بەرچاوی ئەو کوردە شۆڕشگێڕانەیان داوەو ئەمە بووەتە هۆی هەم نائارامی و مەترسیی بارودۆخەکە، هەم لە ئەنجامدا پچڕانی یەکجارەکیی پەیوەندیی توركیا بە تارانەوە.

گەرچی ڕاگەیاندنەکەی دەوڵەتی تورکیا لەم لایەنەوە گەورە کراوە، بەڵام مەترسییەکی ڕاستەقینەیش لەئارادایە، ئەویش ئەوەیە کە لەوانەیە ئەم ڕووداوانە ببنە هۆی دوورکەوتنەوەی پەیوەندییەکانی نێوان تورکیا و ڕووسیا و لەگەڵ ئێمەشدا [واتە بریتانیا، هەورامی]. لەبەر ئەوە قازانج لەوەدایە کە دەوڵەتی سۆڤیەت شتێك یا کارێك بۆ هێمنکردنەوەی دەوڵەتی تورکیا بکات.

گیروگرفتی گەورە لەم بارەیەوە، بە بۆچوونی سێر ڕ. بۆلارد، ئەوەیە کە سیاسەتی سۆڤیەت لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی خۆیدا دامودەزگایەك بەڕێوەی ئەبات کە نوێنەرانی سۆڤیەت لە تاران کاریگەرییەکی کەمیان لەسەری هەیە[1].

لەلایەن پاڤلۆڤەوە کراوەتە ڕووسی

کۆپیی نامەی هاوڕێ مۆلۆتۆڤ
کە ١٩٤١/١٢/٢٨ دراوە بە کریپس

لەبارەی بیرخەرەوەی ((پەرۆشیی دەوڵەتی تورکیا سەبارەت بە ڕووداوەکانی کوردستانی ئێران))ـەوە کە بەڕێز ئیدن لە ١٩٤١/١٢/٢٠ داویە، دەکرێ بەم چەشنەی خوارەوە ڕابگەیەنرێ:

تەنیا بە بیرخەرەوەی ناوبراو کە پشتی تێدا بە ڕاگەیاندنی وەزیری دەرەوەی تورکیا بەستراوە، ئاگادار کراینەوە، لەوەی وا کوردەکان نیازیانە دەوڵەتێکی سەربەخۆ پێك بێنن و دەستدرێژیش بکەنە سەر خاکی تورکیا. پێویستە لەم ڕووەوە بوترێ: ئەم بەشەی خاکی ئێران، واتە ئەو شوێنەی کە هێزەکانی سوپای سۆڤیەتی لێ جێگیر کراوە، ڕووداوی ئەوتۆ نەقەوماوە و دامودەزگاکانی سۆڤیەتیش بەگشتی هیچ پەیوەندییەکیان بەو نیاز و هەڵسوکەوتانەی کوردانەوە نییە.

---

[1] سەرچاوەی پێشوو، ل٤٠، ٤١.

تێبینی: ئیدن نێوان ساڵانی ١٩٣٥–١٩٣٨ و ١٩٤٠–١٩٤٥ وەزیری دەرەوەی بریتانیا بووە.

ئێمە وەك لە بیرخەرەوەی ئاماژەبۆكراودا هاتووە، هیچ ئاگامان لە نائارامیی ناو هۆزو خێڵەكانی كورد نییە، كە –گوایە– ئەنجامی پشتیوانیی كوردەكانە لەلایەن سوپای سۆڤیەتەوە لە ئێران. سوپای سۆڤیەت كە لە ئێرانە، بەپێچەوانەی بیرخەرەوەیەكی متمانەپێكراوی تری توركیاوە، نەك هەر هیچ پشتگیرییەكی ئەم كوردانە و كوردانی تر لە نائارامی و ئاژاوە نانەوەدا ناكات، بەڵكوو ڕێوشوێنی داناوە بۆ چەك وەرگرتنەوە لە كوردەكان، ئەو چەكانەی وا دەگەنە دەستیان لەو ناوچانەوە بۆیان دێت كە هێزەكانی یەكێتیی سۆڤیەتی لێ نین. كەرتەكانی سوپای سۆڤیەت كە هاتوونەتە باكووری ئێران، دەستبەجێ هەنگاویان ناوە بۆ بەرگریكردن لە تێكهەڵچوونی نێوان كوردەكان و ئێران" ئەو ناوچانەی وا هێزەكانی سوپای سۆڤیەتیان لێیە، تائێستا هیچ پێكداهەڵپڕژان و ئاژاوەیەكیان لەناو كوردەكاندا تێدا بەدی نەكراوە.

پێویستە ئەوەیش بوترێ كە دەوڵەتی ئێران هیچ ناڕەزاییەكی بەرامبەر بە هەڵسوكەوتی سوپای سۆڤیەت لە ئاستی كوردەكاندا دەرنەبڕیوە و هیچ لێدوانێكیشی لەم بارەیەوە نەداوەتە باڵوێزی سۆڤیەت لە ئێران.

لەم ڕووەوە دەتوانین تەنیا ئاماژە بە لێدوانی ڕێكەوتی ١٩٤١/١٢/١١ی باڵوێزمان لە تاران بدەین كە بەڕێز "فەرووغی"ی سەرۆك وەزیرانی ئێران بە ئامادەبوونی باڵوێزی سۆڤیەت بە باڵوێزی بریتانیای وتووە: گوایە ئینگلیزەكان پشتی كوردەكان دەگرن دژی ئێرانیەكان. بەڵام ئێمە هیچ زانیارییەكی ترمان لەم بارەیەوە نییە. بەم چەشنە، وەك پەرۆشی و نیگەرانیی دەوڵەتی توركیا سەبارەت بەوەی وا سوپای سۆڤیەت بواری دانیشتوانی كوردی ئازەربایجانی ئێرانی داوەو كوردەكان ئاژاوەیان ناوەتەوە هیچ بناغەیەكیان نییە و ناتوانن هەیانبێ، ئاوایش هیچ پاساوێك بۆ ناردنی سوپای خۆی بۆ سەر سنوورەكانی ئێران و توركیا بەدی ناكرێ. كەواتە دەتوانین ئەوە بە ئەنجام بهێنین كە هیچ هۆیەكی مایەی دووركەوتنەوەی پەیوەندیەكانی ئێمە و توركەكان لەئارادا نییە.

بەڵام ئەوەی پەیوەندیی بە سەردانی هێندێ ناوداری کوردەوە هەیە بۆ شاری باکۆ، دەبێ بوترێ ئەم سەردانە تەنیا بۆ مەبەستێکی کولتووری بووە، هیچ مەرامێکی سیاسیی تێدا نەبوە.

بەڕێز بۆلارد لەو ڕووەوە پێیوایە سیاسەتی سۆڤیەت لەو ناوچانەی ئێران کەوا سوپای سۆڤیەتیان تێدا جێگیر بووەو دامودەزگایەك بەڕێوەیان دەبات کاریگەریی باڵوێزی ئێمەیان لەسەر کەمە، ئەو وتانەیش هیچ بنچینەیەکیان نییە.

دەکرێ دەوڵەتی تورکیا لە تەواوی وتەکانی سەرەوە ئاگادار بکرێتەوە (ئەگەر پێویست بێ ئارام و هێور بکرێتەوە). بەڵام ئێمە پێمان پێمانوایە و لەجێی خۆشیدایە ئەوە دەستنیشان بکەین کە تائێستا نە دەوڵەتی تورکیا و نە دەوڵەتی ئێران لەسەر ئەم کێشەیەی وا بەڕێز ئیدن لە یاداشتنامەکەیدا باسی کردووە، هیچ ئاگادارییەکیان نەداوەتە دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەت[١].

مۆسکۆ

١٩٤١/١٢/٢٨

وێنەی بۆ:

هاوڕێیان ستالین

مۆڵەتۆڤ

دیکاترۆڤ

ویشنیسکی

باڵوێزەکان لە لەندەن و ئەنکەرە و تاران

[1] سەرچاوەی پێشوو، ل٤٢، ٤٣..

تێبینی: کریپس، نێوانی ١٩٤٠-١٩٤٢ باڵوێزی بریتانیا بووە لە مۆسکۆ.

دەربارەی ڕووداوەکانی ورمێ (ڕەزائیە):

لەمێژبوو پیلانی ڕژێمی ئێران ئەوەی دانابوو کە چۆن بیروڕای گشتیی خەڵك لەسەر ڕووداوەکانی ناوچەکە بە پێچەوانەوە ڕاکێشێ. یەکەمین هەوڵدانیان لەم بارەیەوە بۆ مانگی مارتی ١٩٤٢ دەگەڕێتەوە، کاتێك نوێنەری مەجلیسی ئێران "نەوبەخت" لە پەرلەمانی ئێراندا هێندێ قسەی هیچ‌وپووچ و درۆی لەسەر ڕووداوەکانی ڕەزائیە (ورمێ) دەربڕی، هۆکەشی هەمووی هێنایە سەر ڕووداوەکانی ئابی ١٩٤١ (ڕۆژی هاتنی سوپای هاوپەیمانان بۆ ئێران). ئەم قسانەی نەوبەخت لە چاپەمەنیەکانی ئێراندا بڵاو کراونەوە. ڕۆژی ١٩٢٤/٣/٢٨ ڕۆژنامەی "ئیتیلاعات" نووسینێکی بەناوی (ئەوپەڕی نائارامی لە ڕەزائیە)وە بڵاو کردوەتەوە، باسی ١٥ ڕووداو و دزی و تالآنکردن و کوشتنی تێدا کردووە، گوایە لە مانگی کانوونی یەکەم و شوباتدا ڕوویان داوە. لە کۆتاییدا ئیتلاعات نووسیویە ((سەرەك وەزیر ئاگاداری ئەم ڕاگەیاندنە دەکەینەوەو داوای لێ دەکەین ئەوپەڕی هەنگاو هەڵبگرێ بۆ هێمنایەتیی ناوچەکە و ناوەندی کڵپەو هەراو هوریاو فیتنە لەم ناوچەیەدا بەزووترین کات بکوژێنێتەوە. دەوڵەت دەبێ خەڵکی بێ‌تاوان و دانیشتوانی زەحمەتکێشی ئەم ناوچەیە لە تالآن و هێرشی تر بپارێزێ. چاوەڕێی هەڵگرتنی هەنگاوین بۆ جێبەجێکردنی ئەم کێشەیە)).

ڕۆژنامەی "ستارە" لە ڕێکەوتی یەکی نیسانی ١٩٤٢دا لە وتارێکی دوورودرێژدا بە بەڵگەوە دژی درۆو دەلەسەکانی نەوبەخت سەبارەت بە ڕووداوەکانی (ورمێ) هاتە دەنگ، چەندان تەلگرامی بڵاو کردوەتەوە کە لە ناوچەی ڕەزائیەوە نێردراون و باسی هێمنیی تەواوی ناوچەکە دەکەن. وتارەکەی ڕۆژنامەی ستارە لە ڕادیۆی تارانیشەوە خوێندرایەوەو بەم چەشنە بەرپەرچی نەوبەخت درایەوە. بەدوای ڕۆژنامەی "ستارە"دا ڕۆژنامەکانی "مهر ایران" و "صدای ایران" و... هتد، وتەکانی نەوبەختیان بەدرۆ خستەوە.

"سوهێلی" سەرەك وەزیرانی ئێرانیش لە چاوپێکەوتنیدا لەگەڵ باڵوێزی سۆڤیەتدا گوتبووی: ئەو هەراو هوریایەی کە لە ڕۆژنامەکاندا سەبارەت بە (ورمێ) نووسراون، درۆ بوو. بۆیە ئەویش وەك سەرەك وەزیر، کە داوایان لێ کردبوو لەم

بارەیــەوە هــەنگاو هــەڵگریٚ، نــەیویٚرا هــیچ بکــات. ڕۆژنامــەی ئیتیلاعــات ڕۆژی ۱۹٤۲/٤/۲۲ئەم ڕاگەیاندنەی خوارەوەی بڵاو کردوەتەوە:

((پاڵکۆنیك هاشمی لەگەڵ کەرتـەکانی سوپای ئیـران گەیشتوونە ڕەزائیە، لە یەکــەم ڕۆژی هاتنیــدا چــالاکانە دەســتی بــە پاکتــاوکردنی چــەتەکان کــردووە. پیٚگــەکانی ژانـدارمری لـە دەوروبـەری شـار دامـەزراون و بـانگی سـەرەك هۆزەکـانی کوردیان کردووە بۆ چەکدانان و وتوویٚژ.

ڕۆژنامــەی ئیتلاعــات لــە وتــاریٚکی تریــدا بــەناوی (ڕووداوە تراژیدیــەکانی ڕەزائیە)وە نووسیویە: ((دانیشتوانی ڕەزائیـە بە تەلـەفۆن داوای وتوویـژیان لەگـەڵ نویٚنــــەرانی مــــەجلیس و بازرگــــان و کاربەدەســــتانی دەوڵەتــــدا کــــردووەو ڕایانگەیانــدووە دانیــشتوانی ڕەزائیــە لــە مەترســییەکی ڕاســتەوخۆی بانــدە کوردەکانـدان و چاوەڕیٚی ئـەوە لـە دەوڵـەت دەکـەن بـە زووتـرین کـات هیٚمنایـەتیی ناوچــەکە بپــاریٚزیٚ. درەنــگ کــەوتنی هــەنگاوی دەوڵــەت کارەســاتیٚکی قورســی بـەدواوە دەبـیٚ. ڕۆژنامـەی ئیتیلاعـات داوا لـە دەوڵـەت دەکـات بـە فرۆکـە چـەك بـۆ دانیشتوانی ئەویٚ بنیٚریٚ، بۆ ئەوەی بتوانن خۆیان لە باندەکان بپاریٚزن. سـوهیٚلی ســەعات ۷،٥ی ئیٚــوارە هــەنگاوی کاریگــەر هەڵــدەگریٚ، بــە تەلــەفۆن بــەڵیٚنی بــە دانیشتوان دا کە لـە مـاوەی ٤٨ سـەعاتدا هـەنگاوی چالاکانە دەنـیٚ بـۆ سـەپاندنی هیٚمنی و پاراستنی ژیانی ئاسایی خەڵك)).

ڕۆژی ۲ی ئایـار لـە مەجلیـسی ئیٚـران "ئەفـشار"ی نویٚنـەری ڕەزائیـە قـسەی کـردو گـوتی: ((ئەمـە چـەند ڕۆژە هـەموو دەقیقەیـەك هـەواڵی ترسـناك و دڵتـەزیٚنم بەدەســـت دەگــات. بــۆ ئاگــاداریی نویٚنــەران، هــەروەها هــەموو گــەلی ئیٚــران، ناوەڕۆکەکانیان بە کورتی بەم چەشنەی خوارەوە پیٚشکەش دەکریٚ:

بەپیٚی ئەو تـەلگرام و هەواڵانـەی کە پیٚمـان گەیـشتوون، هەشت ڕۆژە هیٚنـدیٚ تاوانبـار، کـە لـە کۆتـایی شـەڕی جیهـانیی پیٚشووەوە ناوچـەی ورمـیٚیـان ویٚـران و تالاّن کردووە، دووبارە یەکیان گرتوەتەوەو هەموو چەشـنە شـیٚوازیٚك بـەکاردەهیٚنن بــۆ کوشــتن و ســەرکوتکردنی خــەڵك. سیٚــسەد گونــدی ڕەزائیــە کــە دانیــشتوانی ئەفشارن، لەلایـەن ئـەم باندانـەوە تـالاّن دەکـریٚن. بـەپیٚی ئـەو تەلگرامانـەی کـە لـەم

هەفتەیەی دواییدا وەرگیراون، تەواوی مەڕومالاّت و شتومەکی دانیشتوانی ئەم ناوچەیە تالاّن کراوەو شەست هەزار نەفەر لە دانیشتوانی ئەم گوندانە کە زۆربەیان منداڵ بوون، لەکاتی ڕاکردندا نوقمی ڕووبار کراون و بەشێکیان بە ڕووتی ڕایانکردوەتە شارو نازانن چی بکەن؟ شاریش بۆ خۆی لە هەموو لایەکەوە گەمارۆ دراوەو هەموو دەقیقەیەك مەترسیی ئەوە هەیە کە باندەکان بێنە ناو شار. گریان و هاواری ژن و منداڵ دەگاتە ئاسمان. تائێستا تەنیا بەربەرەکانیی ژاندارمەکان توانیویە پێش لە باندەکان بگرێ.

گوندەکان کە لە ماوەی چەند سەدەدا بە کارو زەحمەتی جووتیاران و کرێکارانی ئەفشار دروست کرابوون و وەك ناوچەکانی ئەورووپا دەهاتنە بەرچاو، وێران کراون و تەواوی ئەم زەحمەتە بەفیڕۆ چووەو ئێستا دانیشتوانیان بۆ پاراستنی ژیانی خۆیان هەڵدێن. ئێستا کە لە بەشداربوونی سەرەك وەزیران کەڵك وەردەگرم، دەمەوێ ئیجازە بە خۆم بدەم و پرسیاری لێ بکەم و بڵێم چ هەنگاوێکتان بۆ ئەم کوێرەوەرییەو پاراستنی ژیانی دانیشتوانی ڕەزائیەو ناوچەکە ناوە؟)).

ڕۆژنامەکانی تاران لە نووسینی وتارو هەواڵ لەسەر بارودۆخی ناخۆشی ڕەزائیەو ناوچەکە بەردەوامن و داوای ناردنی سوپایەکی زۆر بۆ ئەوێ دەکەن، تاکوو کورد و ئەرمەن و ئاسووریەکان، کە هێرشیان کردوەتە سەر دانیشتوان سەرکوت بکەن. ڕۆژنامەی "امید" بە کێشانی وێنەیەك نیشانی دەدات ئاسووری و ئەرمەنە چەکدارەکان کە سوارەن، هێرش دەکەنە سەر دانیشتوانی بێدەسەلاّت، ئەوانیش پێخاوس داوای یارمەتی لە دایکی نیشتمان دەکەن. لە وێنەیەکی تردا شمشێربەدەستانی دایکی نیشتمان بە سوپاو تانکەوە بەرەو ڕووی ئەرمەن و ئاسووریەکان دەبنەوە و تێکیان دەشکێنن و ڕاویان دەنێن. لەگەڵ وێنەکەشدا نووسراوە ((دایکی نیشتمان لە مەترسیدایە)). ڕۆژنامەی "ناهد" بە شانوباڵی ڕەزا شادا هەڵدەڵێ و وتارو وێنەیەك بلاّو دەکاتەوە: لەلای ڕاستەوە بۆ خواری ڕەزائیەی ڕازاوە پیشان دەدات کە ڕەزا شای تێدا سواری ئەسپەو بەناو شاردا دەگەڕێ. مەبەستی وێنەکە ئەوەیە بڵێت لە زەمانی ڕەزا شادا هەست بە هێزو

توانایـەك دەكـرا و ڕەزائیـەش بـاخی بەهەشـت و بێ چـەتە بـوو؛ لای چەپیـشەوە وێنەی نەخۆشێك، واتا ڕەزائیە پیشان دەدات كە وەزیری جەنگ دەستی گرتووە و بە نەخۆشەكە دەڵێ: بەو زووانە چاكت دەكەمەوە.

ڕۆژنامـەی "پەرچـەم" زیـاتر لـە هـەموو هـاوارو دەنگـی بـەرز كردوەتـەوە بـۆ لـەناوبردنی كوردەكـان و داوای تاوانبـاركردنی ئەرمـەن و ئاسـووریەكان دەكـات. ڕۆژنامـەی "كوشـش" بـە خوێنـەرانی ڕادەگەیـەنێ كـە ئاسـووریەكان لەمێـژە بـە تـاڵانكردن و كوشـتار ناسـراون و ئێستاش هـەر خـەریكی ئـەو كارانـەن و بـە هـیچ شتێك ناسرەون. ڕۆژنامەكە پێشنیاری ئـەوە دەكـات كـە ئاسـووریەكان ڕاگـوێزرێن بۆ ناوەندی وڵات.

ڕۆژنامەی "سیاست" نووسیویە: تەنیا ئەوكاتە دەتوانرێ هێمنایەتی لـە ناوچەی ڕەزائیە دابین بكرێ، كە شوێنەواری دیكتاتۆری بە تەواوی لەناو ببرێ. واتـە ئەوكاتـەی كە یاسای بنەڕەتی (دەستوور) جێبەجێ دەكرێ و ئەوانەی كـە ئـازاری خـەڵكیان داوەو دەسـتدرێژییان كردوەتـە سـەر خـەڵك و بـەرتیلیان خـواردووە، هـەر كـەس بـن چ موچەخۆرو ئاسایش، یا فەرمانبەرو وەزیر، دادگایی بكرێن و سـزا بـدرێن. هـەر كاتێك ئەمانە جێبەجێ كران، ئەوكاتە هەست بە ئارامی و هێمنایەتی دەكرێ.

بەڵام سەرەڕای ئەمانە دەسەڵاتدارانی ئێران توانییـان ئـەو پیلانـەی كـە پێشتر دایانڕشتبوو، لەسەر هەراو هوریای بەناو ڕووداوەكانی ڕەزائیە بەردەوام بن:

١- كۆمیـسیۆنێك لـە مەجلیـسی ئێـران بـۆ یارمەتیـدانی لێقـەوماوان، بـە سەرۆكایەتیی "بـەیات"ی جێگـری سـەرۆكی مەجلیسی ئێران دروست بـوو. ئـەو كۆمیسیۆنە داوای لە تەواوی دانیشتوان كرد یارمەتیی لێقەوماوانی ڕەزائیـە بـدەن و ژمارەیەكی تایبەتی بۆ ئەم مەبەستە لە بانك كردووەتەوە.

٢- لە وەڵامی بانگەوازی كۆمیسیۆنی ناوبراودا هێندێ پـارە كۆكرایـەوەو چـەند سینەما و تیـاترۆ و شـوێنێكیان بـۆ ئـەم مەبەسـتە بـۆ بلیتـی یارمەتیـدان دانـابوو. هەروەها لە دەزگاو كارخانەكانیشدا پارەیان بۆ لێقەوماوانی ڕەزائیە كۆكردەوە.

٣- دوای ئەوەی كە شا یەك ملیۆن ڕیـاڵی بـۆ لێقـەوماوانی ڕەزائیـە دیـاری كـرد، هـەراو هوریایـەكی نـوێ لـە چاپەمەنیەكانی ئێرانـدا بـەرێ خـرا. یارمەتیـدانیان لـە

١٠-٥٠ ڕیاڵ دیاری کردبوو، ڕۆژنامەکانیش بە نیشانەی سوپاسەوە ناوی ئەوانەیان بڵاوکردەوە کە بەشداری ئەم شاڵاوە بوون.

٤- کۆمیسیۆنی ناوبراو بڕیاری دا (پوول)ی تایبەت بۆ ئەم مەبەستە دەربکات و نرخی تەلگرامیان بردە سەر، تاکوو ئەم هەموو پارەیە بدرێتە سندووقی لێقەوماوانی ڕەزائیە.

٥- هەواڵێکی تایبەت بڵاو بوەتەوە کە دەوڵەت ٢٨٠ تۆن گەنمی ناردووە بۆ ڕەزائیەو شاپوور.

٦- ڕۆژنامەکانی تاران ڕاگەیاندنێکی زۆریان بڵاو کردوەتەوە، گوایە ((لەبەر ئەوەی لە ڕەزائیە هەست بە کەمیی دکتۆر دەکرێ، چەند دکتۆرێك لە تارانەوە نێردراون بۆ ئەوێ)). ئەمە جگە لە گەیاندنی دەرمانێکی زۆر. بەڵام پاشتر ڕوون دەبێتەوە کە هەمووی دوو دکتۆر و دوو برینپێچ و بڕێك دەرمان نێردراون. لەمەدا مەبەست ئەوە بوو کە لێقەوماوان هێندە زۆرن، دەبێ دکتۆر و دەرمانی زۆرتر بنێردرێ.

٧- بۆ ئەوەی شتەکە گەورەتر بکرێ و لەپێش چاو بێ، دەستوور بە فەرماندارەکان درا، لە ناوچەکانی خۆیاندا کۆمیتەی یارمەتیدان بۆ لێقەوماوانی ڕەزائیە پێك بێنن و خەریکی کۆکردنەوەی یارمەتی بن، ناوی ئەو ناوچانەش کە یارمەتییان دەنارد لە ڕۆژنامەکانی تاراندا بڵاو دەکرانەوە. بۆ ئەوەی ئەم هەڵڵاو هاوارە هەرچی زیاتر درێژە بکێشێ، هەر ڕۆژنامەیەك ٥-٦ ڕاگەیاندنیان سەبارەت بە یارمەتیدان بڵاو کردەوە. بۆ ئەوەی ئەم ڕاگەیاندنانە کاریگەرتر بن، ڕۆژنامەکان هەواڵیان ((لەسەر کوشتاری دڕندانەی بانەدە کوردەکان)) بڵاو دەکردەوە. هەواڵەکانیشیان وا لە چاپ دەدا کە گوایە سەدان منداڵ و ژن لەکاتی هەڵاتندا دەستدرێژیان لێ کراوە و کوژراون. ئاماژەشیان بەوە دەکرد کە گوایە سەرچاوەی هەواڵەکانیان ئەو تەلگرامانەن کە لە ڕەزائیەوە بەدەستیان دەگەن. ئەمەی خوارەوە یەکێك لەو تەلگرامانەیە: ((کوردەکان دووبارە شاری ڕەزائیەیان گەمارۆ داوە و کەشتیەکان ناتوانن هەموو هەڵاتوەکان هەڵگرن. لە گوندەکاندا هیچ شتێك لە ماڵاندا نەماوە و خانوەکانیش کاول کراون)) - ڕۆژنامەی "ایران"، ١٩٤٢/٥/١٣ .

ڕۆژی ١٩٤٢/٤/٣ وەزیـری جـەنگ "جـەهانبانی" چـووەتە ڕەزائیـە. بـەدوای ڕۆیشتنەکەی ئەودا، ڕۆژنامـەی "پرچم" لـە وتاری سـەرەکیی خۆیـدا سـەبارەت بە ڕووداوەکـانی ڕەزائیـە نووسیویە: نـابێ خـۆ سـووك بکرێ بەرامبـەر بـە کوردەکـان، ئەگـەر بێتـو وتوویـژ لەگـەڵ سـەرکردەی بانـدە کوردەکانـدا بکـرێ، بـەدوای ئـەم کردەوەیەدا هیچ کارێکی باش ڕوونادات، جگە لەوەی کە ئەوانی پێ بەهێز دەبێ. تاقیکردنـەوەکانی سـاڵانی ڕابـردوو ئـەوە نیـشان دەدەن کـە ئـەم هۆزانـە تـەنیا بـە شمـشێر و زەبـروزەنگ دەکـرێ ئـارام بکرێنـەوە، هـەر بۆیـە دەبـێ سـوپایەکی زۆر بنێردرێ بـۆ ڕەزائیـە، ئەوسا دەکرێ هێمنایـەتی لـە ناوچـەکەدا بپـارێزرێ، ئەگـەنا نابێ هیچ ڕێگەیەکی تر لەئارادا بێ.

وادیـارە ئـەو کوردانـەی کـە لـە تـاران دەژیـن، نامـەیان بـۆ ڕۆژنامـەی "پرچـم" نووسـیوەو ڕەخنـەیان لـە وتارەکـانی گرتـووە، ڕۆژنامەکـەش ناچـار بـووە چـەند نامەیەك لەوانە بلاو بکاتەوە. ڕۆژی ١١ی مایسی ١٩٤٢، ڕۆژنامەی "پرچم" نامـەی حوسێن ئەکبەری بلاو کردوەتـەوە کە تێیدا نووسیویە: لـە ڕۆژنامەکەتانـدا لەسـەر گرووپێکی باند، کە مەبەستتان کوردەکانە، کوردو لوڕەکان بە وەحشی ناودەبەن، پێویـستە بڵـێم کـە مـن کـوردم و بـاوەڕم بـە پیاوچـاکی و ئـازایی و نەترسـی و نیشتیمانپەروەریی ئەوان هەیە. مێژوو شاهیدە کە کوردەکان دەورێکی گەورەیان لـە پێکهێنـانی کولتـووری ئێرانـدا هـەبوە، ئـەوان پـارێزەری ڕەسـەنی کولتـووری ئێرانن. نووسراوی "أسرار الإستنتاج"، نیشاندەری ئەو ڕاستییەیە کە بەرپەرچی نووسراوەکانی ئێوە دەداتەوە. بەڵام سەبارەت بەئێوە کە سووکایەتی بە گەلی کورد دەکـەن، پـێم وایـە ئەگـەر کەسـێك تووشـی هەڵەیـەك بـووە، جـا هـەر کەسـێك بـێ و زمـانی هەرچییەك بـێ، دەبـێ نـاوی خـۆی لـێ بنـرێ، نـەك سـووکایەتی بـە گـەلێکی نیشتیمانپەروەرو ڕەسـەن بکـرێ. ڕۆژنامـەی "پرچـم"یـش تێبینییـەکی لەسـەر ئـەم نامەیـە نووسـیوە و وتوویـە: ((ئێمـە نەمانویـستووە بـە بـەکارهێنانی وشـەی کـورد خەت بەسەر هەموو کورددا بێنین. ئەگـەر ئێمـە باندەکان بە وشـەی کوردەکـان نـاو دەبـەین، تـەنیا لەبـەر ئەوەیـە کـە نـاوێکی تـر نـازانین. پێویـستە بگـوترێ دەسـتە کوردەکـان بـە چـەتەگەری ناسـراون. بـۆ وێنـە، ڕووداوەکـانی ڕەزائیـە یەکـەم جـارو

دوایەمین جار نین، کوردەکان دەبیٚ خۆیان ئەم کردەوانە پەسند نەکەن و دژیان ڕاوەستن. بە کورتی، کوردەکان دەبیٚ هەوڵ لەگەڵ دەوڵەتدا بدەن بۆ لەڕەگەوە هەڵکێشانی چەتەگەری)).

ڕۆژی ١٢ی مەی ١٩٤٢ ڕۆژنامەی "پرچم" نامەی خوێندەوارێکی بە ناسناوی (خ. ف.)ـەوە بەم چەشنە بڵاو کردوەتەوە: ((کوردەکان هیچ تاوانیان نییە، دەبیٚ تاوانبارانی سەرەکی کە لە نانەوەی ئاژاوەکاندا دەستیان هەبوە، بدۆزرێنەوەو بەتوندی سزا بدرێن. ئەوانە ئێستا لە تاران دادەنیشن و بە پێکەنینی ژەهراویانەوە سەیری ڕووداوەکان دەکەن. ڕاستە کوردەکان لە ڕابردوودا زوڵم و ستەمیان لیٚ کراوەو دەیانەویٚ شکات لە ڕژێمی پێشوو بکەن و تۆڵەی خۆیان بسێننەوە، بەلاّم بەداخەوە تاوانباری ڕاستەقینە نادۆزنەوە. ئەوانەی کە زوڵمیان لیٚ کردوون و پارەیان لیٚ وەرگرتوون، سەرۆکەکانی ژاندارمری و فەرمانبەرانی دارایی و ژەنەڕاڵ و ئەفسەرانی سوپای ئێرانن ... هتد. ئەوانن ئەم تاوانەیان دەکرد و ئێستا لە تاران دانیشتوون. ژەنەڕاڵ موعینی کە لە ڕەزائیە بوو، بە هۆی خوێنڕێژییەوە ڕای کرد. هەروا فەرماندەی پۆلیسی ئاسایش کە بە کردەوە پیسەکانی ناوبانگی دەرکردووە، لەگەڵ بنەماڵەکەیدا ڕایکردە تاران و ئێستاش لە ژیانێکی زۆر باشدا لە تاران دەژی. کوا ئەو دەستەی کە بتوانیٚ کەلەپچەیان بکات و بە تاوانی ئاژاوەنانەوەو ئاگر هەڵگیرساندن سزایان بدات؟! ئەم دەستە دەبیٚ دەستی دەوڵەت بیٚ کە ئەو تاوانکارانە دادگایی بکات)).

ڕۆژنامەی "پرچم" لە وەلاّمی ئەم نامەیەدا نووسیویە: ((ئەم گەنجە ڕاست ناڵیٚ کاتێك دەڵیٚ کوردەکان تاوانبار نین. ئەگەر ئەفسەرانی ناوبراو تاوانبار بن، کوردەکانیش تاوانبارن. جەهانبانی کە لە ڕەزائیە گەڕاوەتەوە، ڕێکەوتی ١٩٤٢/٥/١٥ لە ڕادیۆوە قسەی کرد و هیچ باسی ڕەزائیەی نەکرد، زیاتر لەسەر پێویستیی یەکێتیی خەڵك و ڕێزنان لە یاسا و بڕیارەکانی دەوڵەتی ئێران و یارمەتیدانی سوپای ئێران بۆ سەقامگیربوونی هێمنایەتی و... هتد، دووا)).

زۆری پیٚنەچوو جەهانبانی لەگەڵ ڕۆژنامەنووسەکاندا چاوپێکەوتنێکی هەبوو، کە لەسەر ئەنجامی سەفەرەکەی بۆ ڕەزائیە پرسیاریان لیٚ کردبوو.

جـەهانبانی گوتبـووی هـەنگاو نـراوە بـۆ دابینکردنـی هێمنایـەتی، پۆسـتەکانی ئاسـایش دامەزراونەتـەوەو قـەرەبووی زیـانی دانیـشتوان دەکرێتـەوە. پاشـان جەهانبانی بەتایبەتی ئەوەی دەستنیشان کرد کە کوردەکان هەموویان چەتە نین و تاوانبارکردنیان ڕاست نییە. هەروەها تاوانبارکردنی ئەرمەن و ئاسووریەکان بە تۆمەتی بەشداریکردنیان لەو چەتەگەریەدا ڕاست نییە. بەم چەشنە لە قسەکانی وەزیری جەنگ "جەهانبانی"دا کە بۆ خۆی چووەتە ئەوێ و لەنزیکەوە ئاشنای ڕووداوەکان بووە، وا دەردەکەوێ کە شتێکی ئەوتۆی گرنگ لەوناوە ڕووی نەداوە.

ڕۆژنامەی "ئیتیلاعات" و "پرچم" پشتیوانییان لە ناردنی سوپا بۆ ناوچەی ڕەزائیە کردووە، پرچم نووسیویە: ((ئێمە لەمێژبوو داوای ئەو شتەمان دەکرد)). ڕۆژنامـەکانی تـر باسـی پێـشوازیی گـەرموگوڕی خـەڵکی تـەورێزو ڕەزائیـەیان لـە سوپای ئێران کردووە. ڕۆژنامـەی "مهر ایـران" کـە ئۆرگـانی پـارتی عەدالەتە، لە ژمارەی ڕۆژی ١٩٤٢/٥/٢یدا باسی پێشوازیی خەڵکی لە هاتنی سوپای ئێران بۆ ناوچەکە کردووە و گوتوویە ئەمە نیشانەی ئەوەیە کە ((ئێران هێشتا زیندووە و ئێرانێتیی ورمێ هەر ماوە و ئەگەر ببێتە خاوەنی دەوڵەتێکی خاوێن و شایستە، ئامادەی هەموو گیانبازی و فیداکارییە، بەڵام بەداخەوە)).

ڕۆژنامـەی "کوشش" لـە کۆتـایی سـەروتارەکەیدا باسـی پێـشوازیی سـوپای سووری لە سوپای ئێران کردووە و بە سوپاسێکی زۆرەوە نووسیویە: ئەم هەستە دۆستانەیە بۆ هەمیشە لای ئێرانیەکان دەمێنێتەوە)).

"سـوهێلی"ی سـەرەك وەزیرانـی ئێـران ڕێکـەوتی ١٩٤٢/٦/٢ سـەبارەت بـە قسەکانی نوێنـەری مـەجلیس "تەباتـەبایی" لـە کۆبوونـەوەی مەجلیسی ئێرانـدا ڕۆژی ١٩٤٢/٥/٣١ قسەی کرد کە پشتگیری لە کوردەکان کردبوو و داوای کردبوو چەند نوێنـەرێکی مـەجلیس بۆ لێکۆڵینـەوە لـە بارودۆخی ناوچەی ڕەزائیە بڕۆنە ئەوێ، چونکە لـەوێ هێمنایەتییـەکی تـەواو هەیـە، وتـەی ڕۆژنامـەکان درۆیـە. لـەم کاتـەدا "ئەفشار"ی نوێنـەری مـەجلیس لـە جێـی خـۆی ڕابـووە، بەدوای ئەویـشدا نوێنەرانی تر بە دەنگی بەرز دژی "تەباتـەبایی" قسەیان کرد و هاواریان دەکرد بۆچی ئێوە پشتیوانی لە کوردەکان دەکەن. پاشان ئەفشار لەسەر بارودۆخی

نالەباری ڕەزائیە قسەی کردو وتی ٣٣٠ گوند وێران کراون. پاشان وەزیری داد گوتی سەبارەت بەوەی کە گوایە لە بازاڕی ڕەزائیە ٣٣ نەفەر کوژراون، هیچ بەڵگەیەك نییەو ئەمە ناڕاستە، بەلاّم بارودۆخی ڕەزائیە تا ئەو جێگەیە کە دەزانرێ، دەکرێ بڵێم لە مەترسیدایە.

سوهێلی لە مەجلیسدا ڕایگەیاند: ((نوێنەری مەجلیس تەباتەبایی لە کۆبوونەوەی ڕابردووی مەجلیسدا بە قسەکانی سەبارەت بە ڕەزائیە نوێنەرانی مەجلیسی ئێران و دانیشتوانی ئازەربایجانی خەمگین کرد)).

(نوێنەران: ڕاستە وایە)

لە هۆڵەکەوە هاوار کرا: ((ئەو قسانە هەمووی درۆی بێشەرمانە بوون)).

خراپتر لە هەموو، ئەوە بوو کە لە زمانی "فەهیمی"ی ئوستاندارەوە وەك سەرچاوەیەك کەڵکی وەردەگرت، بەلاّم فەهیمی لە نامەیەکدا کە بۆ منی نووسیوە گوتوویە قسەکانی تەباتەبایی هیچ بنچینەیەکیان نییە. نازانم و تێناگەم چ شتێك پاڵی بە تەباتەباییەوە ناوە ئەم قسانە بکات.

(ئەفشار: خیانەت)

بەلاّم پێم وایە تەباتەبایی مەبەستی ئەوە بوو تووڕەیی و نیگەرانیی نوێنەرانی مەجلیس لەمەڕ ڕووداوەکانی ڕەزائیە کەم بکاتەوە. بەپێی ڕاپۆرتی فەهیمی کە بۆ وەزیری ناوخۆی ناردووە، ژمارەی کوژراوەکان زۆر زیاترە لەوەی کە تەباتەبایی باسی کردووە. هەروەها دەبێ ژمارەی بریندار و ئەو زیانەی کە لە خەڵك کەوتووە، زیاتر بێ. مایەی ئازارە ئەگەر ئێستا لێرە باسی هەموو ئەم شتانە بکرێ.

(ژمارەیەك لە نوێنەرانی مەجلیس: بمرێ خائین)

دەبێ بڵێم کوردەکان دانیشتووی ئێرانن، بەلاّم بەداخەوە هەندێ گرووپ لەناویاندا هەن هێمنایەتی و نائارامیی چەند ناوچەیەکی ئێران تێك دەدەن. لەبەر ئەوە پێویستە بگوترێ، لێرە نابێ قسەی وا بکرێ کە چاوپۆشی لە تاوان و کردەوەی ئەوانە بکرێ.

(بەڵێ ڕاستە)

ئاشکرایە ئەو کەسانەی کە لە ڕێگەی ڕاست لایان داوە، بەتوندی سزا دەدرێن.

(بەڵێ ڕاستە)

نوێنەرانی مەجلیس باش دەزانن هەنگاوەکانی دەوڵەت بۆ سەرکوتکردنی باندەکان زۆر سەرکەوتوانە بووە. نابێ پەرۆشی ئەو برینداروو نەخۆش و لێقەوماوانەی ڕەزائیە بن. پێویستە بگوترێ ئاغای تەباتەبایی تێگەیشتنی لەسەر ئەم ڕووداوانە نییە. سەبارەت بە ژمارەی کوژراوان و بریندارانی ڕەزائیە ئەگەر پێویست بێ پێشکەش دەکرێ.

دوای سوهێلی، "دەشتی"ی نوێنەری مەجلیس قسەی کرد، ناوبراو ڕێبەری پارتی عەدالەت و سەرۆکی فراکسیۆنی ئەو پارتەیە لە مەجلیسی ئێراندا. پارتی عەدالەت هەر ئەو پارتەیە کە تەباتەبایی ئەندامێتی. "دەشتی" گوتی: ماوەی مانگێکی تەواوە تاقمێکی باند زیانێکی زۆر دەگەیەننە ناوچەی ورمێ. پێم وایە لەکاتێکدا ئێستا دانیشتوانی ڕەزائیە ڕژاونەتە ناو پۆست و تێلگراف و داوا لە دەوڵەت دەکەن فریایان کەون، دەبێ دەوڵەت بە زووترین کات هەنگاو هەڵگرێ.

(نوێنەرانی مەجلیس: ڕاستە)

ئێران ئێستا پێویستی بە هێمنایەتی هەیە، دەبێ هەر ڕاپەڕینێك بە تاوان لە قەڵەم بدرێ. ناوچەی ڕەزائیەش هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ ناوچەی فارسدا نییە. بیروڕای من ئەوەیە کە دەبێ کوردەکان بێڕەحمانە سزا بدرێن. دۆستی من تەباتەبایی لەگەڵ "فەهیمی"دا لەم بارەوە قسەی کردووە، ناوەڕۆکی ئەم وتووێژەی لە کۆبوونەوەی پێشووی مەجلیسدا پێشکەش کردووە. من بەوپەڕی ئیمانەوە دەڵێم ئەو هیچ مەبەستێکی خراپی نەبوە.

(ئەفشار: قسەکانی تەباتەبایی خیانەتیان لێ دەبارێ)

پێویستە بڵێم تەباتەبایی بیرو بۆچوونی فراکسیۆنی پارتی ئێمەی دەرنەبڕیوە، بەڵکوو هەڵوێستی خۆی دەربڕیوە. ئێمە لەم بارەیەوە پشتیوانی لە هەنگاوەکانی دەوڵەت دەکەین.

پاشـان تەباتـەبایی کـە دەیویـست ڕوونکردنەوەیـەك لەسـەر قسەکانی خـۆی بخاتە ڕوو، وتی ((من هەمیشە لایەنگری ئارامی و ڕێکوپێکی بووم لە ولاّتدا)).

(ژمارەیەك لە نوێنەرانی مەجلیس کۆبوونەوەکەیان بەجێ‌هێشت)

مـــن لـــە کۆبوونـــەوەی ڕابـــردوودا قـــسەکانی "فـــەهیمی"ی ئوســـتانداری ئازەربایجـانم گێڕایـەوە کـە بـەپێی قسەکانی وی هـیچ شـتێك لـە شـاری ڕەزائیـە نەقـەوماوە، هـەموو تێکهەڵـچوون و خراپەکارییـەك لـە دەوروبـەری ڕەزائیـە ڕووی داوە. تەباتەبایی لە قسەکردندا بەردەوام بوو.

(بەشـێکی تـری نوێنـەرانی مـەجلیس چـوونە دەرەوەو "بـەیات" کۆتـایی کۆبوونەوەکەی ڕاگەیاند، بەو پێیە کە زۆربەی نوێنەران چوونە دەرەوە)

کاتێك تەباتەبایی ترێبوونەکەی بەجێ‌هێشت، ئەو نوێنەرانەی کە چووبوونە دەرەوە، یەکسەر گەڕانەوە و کۆبوونەوەی مەجلیس دەستی پێ‌کردەوە. ڕۆژنامـەی "ناهیـد" لـە وتارێکدا نووسیویە، ئەگەر دەوڵـەت ئیجازەمـان پـێ بـدات، ئێمـە بـە نـاوی خەڵکـەوە خائینـەکانمان (کوردەکـان) دادگـایی دەکـرد و تەنانـەت شـەڕی جیهادمان ڕادەگەیاند.

گرووپێکی خەڵکی ڕەزائیە کە لە تاران دەژین، لەنزیکی دەرگای مەجلیسەوە کۆببوونەوە، چاوەڕوانی ئەوە بوون کۆبوونەوەکە تەواو بێ و خۆپیشاندان دژی تەباتەبایی ڕێك بخەن و لێی بدەن. بەڵام سەرەك وەزیر سوهێلی و وەزیرەکانی تر "تەباتـەبایی"یـان تـا نـاو ئۆتۆمبێلەکـەی بـەڕێ کـرد، بـەم چەشـنە بـە سـەلامەتی گەڕایەوە ماڵێ.

دەکرێ لەسەر ڕووداوەکانی ڕەزائیە، بەم ئەنجامەی خوارەوە بگەین:

١- پێکهێنـانی کۆمیـسیۆنی ئەرمـەنی و گـەورەکردنی لـە چـاپەمەنیەکاندا بـە دەستووری کاربەدەستانی بەرزی ئێران بووە، نیشانەی ئەوەیـە کـە پێشتر پیلانـی بۆ دانراوە، هەم مەجلیس و هەم چاپەمەنیەکان زۆر ژیرانـە و بـە میتـۆدەوە کاریـان لەسـەر کـردووە. جگـە لـەوە، "سـوهێلی"ی سـەرەك وەزیـران و "موعتەمـەدی"ی جێگـری سـەرەك وەزیـران و "بـەیات"ی جێگـری سـەرۆکی پەرلـەمانی ئێـران و "هومـایۆنجی"ی سـەرۆکی کۆمیـسیۆن و جێگـری وەزیـری دەرەوەی ئێـران لەگـەڵ

کاربەدەستانی تری گەورەی ئێراندا بەشدارییان لە ئیش‌وکاری کۆمیسیۆنەکەدا کردووە.

٢- دەوڵەتی ئێران دەیەوێ ڕووداوەکانی ڕەزائیە وا لێ بکات کە لە بەرژەوەندی یەکێتیی سۆڤیەتدا نەبێ، سۆڤیەت لەپێش چاوی ئێرانیەکان و بێگانەکان بەدناو بکات.

٣- بۆچی دەوڵەتی ئێران هەوڵی داوە لەسەر ڕووداوەکانی ڕەزائیە ساز بکات:

ئ) هەوڵ دەدات سوپا بۆ ناوچەکە بنێرێ.

ب) نیشانی بدات وەك دایك ئاگادار و خەمخۆری خەڵکە، بەم چەشنە دەیەوێ دانیشتوانی ناوچەکە لە لایەنگرانی سۆڤیەت لە ناوچەکەدا لە ئێمە دووربخاتەوە.

پ) هەستی نەتەوایەتی لەناو دانیشتوانی ئێراندا، بەتایبەت لە ئازەربایجان و ڕەزائیە و تاران، بورووژێنێ.

ت) جارێکی تر ئەوە نیشان بداتەوە کە ئەرمەن و ئاسووری و کوردەکان دوژمنی ئێرانیەکانن. تەواوی ئەمانە -دەکرێ بڵێین- بە دەستی ئەڵمانیای فاشی و نۆکەرەکانی لە ئێران و وڵاتانی دراوسێی ئێران، بە پلەی یەکەم تورکیا، ساز دەکرێن.

کۆمیسارۆڤ

باڵوێزی سۆڤیەت لە ئێران

لەسەر ڕووداوەکانی ڕەزائیە:

هێمنایەتی لە ناوچەکەدا بەرقەرارەو خەڵك خەریکی ئیش‌وکاری خۆیانن و خەلە و خەرمان کۆکراوەتەوە، بە قسەی جووتیاران، بەرهەمی ئەمساڵیان لە ساڵی ڕابردوو زیاترە. ئەمەش وا دەگەیەنێ کە قسەکانی ڕژێم لەوبارەیەوەی وا گوایە خەلە و خەرمان کۆنەکراوەتەوەو خەڵکەکە هەمووی ڕای کردووە، درۆن.

فیوداڵ و خاوەن زەوی‌وزارەکان کە ڕایانکردبوو، خەریکی گەڕانەوەن و داوای بەش و موڵکانەی خۆیان لە جووتیاران دەکەن. بەشێکیان سەرکارەکانیان

بۆ وەرگرتنی موڵکانە ناردوەتە ناوچەکان. جووتیارەکان کە نیو ساڵە چاویان بە موڵکـدارەکان نەکـەوتووە، نایانـەوێ موڵکانـەیان پێبـدەن. دووبـارە پەیوەنـدی لـەنێوان کوردەکـان و جووتیارەکـان و تەنانـەت ئاژەریەکانیـشدا بەسـتراوەتەوە. بەشـێکی زۆر لـە جووتیـاران کـە نایانـەوێ موڵکانـە بـە دەرەبەگـەکان بـدەن، بـە دەرەبەگەکان دەڵێن: بەشی ئێوە کوردەکان بردوویانە؛ لە هەندێ شوێن تەنانەت خۆیان پێشنیار بۆ کوردەکان دەکەن بێن و بەشە موڵکانەی زەویدارەکان ببەن و گوندەکانیان لە دەستدرێژیی ژاندارمەکان کە بە زۆر شتیان لێ دەستێنن، بپارێزن. پێـشنیاری زۆری لـەم چەشـنە بـە نووسـین و گـوتن بـە کوردەکـان دەگـات. لـە گەشتەکەمدا بۆ بەشێك لە گوندەکان، لەگەڵ ژمارەیەکی جووتیاراندا قسەم کرد و ڕاستەوخۆ ڕایانگەیاند:

((بـا کوردەکـان بێنـە لامـان باشـترە، موڵکانـەی خـاوەن زەویـەکان دەبـەن و دەمانپـارێزن)). بەشـێك لـە فیۆداڵـەکانیش وەك جووتیارەکـان داوا لـە کوردەکـان دەکەن یارمەتییان بدەن بۆ وەرگرتنی موڵکانە لە جووتیارەکان، پێشنیاری ئەوە دەکەن بەشێکی موڵکانەکە بەوان بدرێ (بۆ وێنە، "نەخشین"ی موڵکدار نامەی بۆ تاهیر ئاغا نووسیوە). ئەم شتانە لە نامەی ئوستانداری ڕەزائیەشدا کە ڕێکەوتی ٢٢ی حوزەیران (جوون)ی ١٩٤٢ بۆ منی نووسیوە، ڕەنگ دەدەنەوە. ئوستاندار دەڵێ: ((... ئێستا جووتیارەکان بۆ خۆیان تالآن دەکەن. گەنممان پـێ نافرۆشـن و بـە قسەی کوردەکـان دەجووڵێنـەوە .... جووتیارەکـان لـە بەشـێکی گوندەکانـدا نوێنـەری فیۆداڵـەکان دەردەکـەن– لـە گونـدی بابـار و ڕۆشـکان ڕایانگەیانـدووە: ((ئێمـە کـە گـەنممان چـاندووە، هـەر خۆشمـان دەزانـین چـیی لێ بکـەین. زۆربـەی سەرکردەکانی کورد (جگە لە عومەر خان و سەرتیپ ئاغا و تاهیر ئاغا) ڕێکەوتی ١١ی ئـەیلوولی ١٩٤٢ لـە بـاخی ئوسـتانداری کۆبوونـەوە و ئوسـتاندار ئـەم پێشنیارانەی بۆ کوردەکان کردووە:

١– نوێنـەرانیان لـە گونـدەکان لابـەرن و داوای موڵکانـەی زەویـدارەکان لـە جووتیاران نەکەن.

٢- به چەکەوە نەیەنە ناو شار.

٣- واز بهێنن لە قاچاغچێتیکردن بە مەڕومالاَّت و دەغڵوٚدان و بە تورکیاو عیراقی نەفرۆشن.

ئوستاندار هەڕەشەی لیٚ کردوون ئەگەر بێتو ئەو داواکاریانە جێبەجیٚ نەکرێن، بەزۆر جێبەجێیان دەکات. سەرکردە کوردەکان بەڵێن دەدەن و داوا دەکەن بە دەمانچەوە هاتوچۆی شار بکەن.

دەوڵەتی ئێران لەلایەکی ترەوە هەوڵدەدات کوردەکان دژی ئێمە بەکار بهێنیٚ، نێوانی ئێمە و کوردەکان تێك بدات. بۆ نموونە: ئەفسەرێکی ئێرانی بەناوی "مەهدی خان ئەشرەفی"یەوە، ١٣ی ئەیلوول کاتی قسەکردنی لەگەڵ برای ڕەشید بەگدا، باسی بیٚخودایی سۆڤیەتیەکانی بۆ کردووە. یان فەرمانداری ئازەربایجان "خەدیو" لەگەڵ کاربەدەستانی تری ئێرانیدا میوانداریی سەرکردە کوردەکان دەکەن و قسەیان بۆ دەکەن دژی ئێمە بجووڵێنەوە؛ بۆ نموونە، پێیان گوتوون سۆڤیەتیەکان تەواوی دەوڵەمەندەکانیان لەناو بردووە و دەستیان بەسەر سەروەت و سامانیاندا گرتووە؛ باسی تاوان و کردەوەکانی کۆمیساری گەل بۆ کاروباری ناوخۆ (وەزیری ناوخۆ)ی سۆڤیەتیان بۆ کردوون کە چۆن کۆلاکەکانیان لەناو بردووە و لەم بارەیەوە کتێب و نووسراوەکانیان پیٚداون و پێیان گوتوون ئەم چارەنووسە چاوەڕوانی بەگە کوردەکانیش دەکات؛ هەروەها پێیان گوتوون لە سۆڤیەت دین نەماوە و لەناویان بردووە، پێیان گوتوون بەو زووانە سۆڤیەت تێك دەشکیٚ و ئەڵمانەکان و ئێمەی موسڵمان یەك دەگرینەوە و ئێمە بەرنامەمان بۆ چاری کێشەی کورد هەیە؛ پێیان گوتوون کورد لە ڕابردوودا چەوسێندراوەتەوە، دەوڵەتی ئێستای ئێران دەوڵەتێکی دیموکراتەو کوردەکان دەتوانن نوێنەری خۆیان بۆ مەجلیس بنێرن و دەوڵەتی ئێران ئامادەیە بەخشدار و فەرماندارەکانی کوردستان لە کوردەکان خۆیان دیاری بکات و خودموختارییان بداتیٚ، بەلاَّم جێبەجێکردنی ئەم کارانە بۆ دوای سەرکەوتن بەسەر دوژمنانی ئێراندا دەمێنێتەوە. دواتر گوتوویانە دەبیٚ ئێمە پەیوەندییەکی باشمان لەگەڵ تورکیادا هەبیٚ. ڕۆژنامەی "پرچم" لە ژمارە ١٤٢یدا تەلگرامی ئوستانداری ئوستانی

چوارەم "مەرزەبان"ی بڵاو کردوەتەوە، کە ناوەڕۆکەکەی ئەوەیە ((ناوچەکە هێمنە و قسەکانی ئەو ڕۆژنامانە کە لەسەر ڕەزائیە نووسیویانە، بە درۆ دەخەمەوە)).

کاتی گرتنی سیواستوپول لەلایەن ئەڵمانەکانەوە، پروپاگەندەی فاشیستەکان لە ئێران زۆر بووە و بڵاویان کردووەتەوە کە بەو زووانە مۆسکۆ و لینینگرادیش دەگیرێن، قەوقاز بە سەرکەوتنی ئەڵمان لەنێوان ئێران و تورکیادا دابەش دەکرێ. ئەم پروپاگەندانە لە ناوچە بێلایەنەکاندا، واتە لە ڕەزائیە و مەهاباد، بڵاو دەبنەوە. هەروەها گوتراوە بەشێك لە سوپای سوور لە ئێران چووەتە دەرێ و دەبێ موسڵمانەکان (کوردو ئازەری) یادی ساڵی ١٩١٨ بکەنەوە، واتە ڕووسەکان چەك بکەن و هەر بە چەکەکانی خۆشیان لەناویان بەرن. دەوری ئینگلیز لە ناوچەکە و ناو کوردو ئاسووریەکاندا هەست پێ دەکرێ و خۆی دەنوێنێ. ئێستا هاتوچۆی ئازاد بۆ عیراق هەیە و گەنجە ئاسووریەکان یا بۆ ئیشکردن یان بۆ سەربازی لە ڕیزەکانی سوپای ئینگلیزدا دەچنە عیراق. ئەوانەی کە لە عیراقەوە دێن بۆ ئێرە، ئاژەڵ و گەنم بە گران دەکڕن، تەنانەت بە هەر نرخێك بووە، دەیبەن بۆ عیراق. ئەگەر ڕەوشەکە هەروا بەردەوام بێ، خواردەمەنی لە ناوچەکەدا کەم دەبێتەوە. داواکردنی خەڵکی ئێرە بۆ بەشدارییان لە شەڕدا شان بەشانی سوپای سوور زۆرە و دوو تۆن دیاری و شتومەك کە بۆ سوپای سوور هێنراون، وەرگیراون.

ماکسیمۆڤ
کونسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزائیە

ڕۆژنامەی "مهر ایران" ڕۆژی ١٩٤٢/٣/١٨ لە زمانی "ئاغای نەبیشتە"ی نوێنەری شیرازەوە نووسیویە: ڕەزائیە لە مەترسیدایە و دانیشتوانی لەوپەڕی ناخۆشیدان. خەڵکی ٥٠٠ گوند تالان کراون، ١٥ هەزار موسڵمان شار و ناوچەکانیان بەجێهێشتووە و هاتوونەتە تاران و تەورێز و... سەرگەردان بەسەر شەقامەکانەوە دەخولێنەوە. کورد و ئاسووریەکان هەر لەکۆنەوە هەوڵیان داوە ئەم ناوچەیە لە ئێران جیابکەنەوە.

ڕۆژنامەی "پرچم" ڕێکەوتی ١٩٤٢/٥/٢٧ لە ژمارە ١٠٥ی خۆیدا، کورد و ئاسوریەکانی بە گەورەترین تاوان مەحکوم کردووە و نووسیویە: تەنانەت منداڵانی تازە لەدایکبووشیان کوشتووە.

ڕۆژنامەی "کوشش" لە ژمارەی ١٩ی ڕێکەوتی ١٩٤٢/٥/٣٠دا نووسیویە: دوای شەهریوەر کوردەکان و ئاسووریەکان پێکەوە دەستیان بە تاڵان کرد و منداڵی شیرەخۆرەیان لە دایک دابڕی و منداڵی بچووکیان خستە ئاوەوە، دەستدرێژییان کردە سەر ژنان. ئەگەر دەوڵەت هەنگاوێك بۆ پێشگرتن لەم تاوانە نەنێ، ئەوا خوێنی هەزاران نەفەر دەرێژرێ. دەتوانین لەگەڵ کوردەکاندا پێك بێین، بەڵام لەگەڵ ئاسووریەکاندا نا. ئێمە داوای پێکهێنانی کۆمیسیۆنێك دەکەین بۆ کڕینی شتومەکی ئاسووریەکان هەنگاو هەڵگرێ و پاش کڕینی شتەکانیان دوور بخرێنەوە بۆ ناوچە ناوەندیەکانی ئێران، یان بە پێچەوانەوە ئەوان شتەکانی ئێمە بکڕن و ئێمە وڵات بەجێ دەهێڵین. ڕۆژنامەی "پرچم" لە ژمارە ١٢٣ی ڕێکەوتی ١١ی حوزەیرانی ١٩٤٢یدا ئەم تەلگرامەی چاپ کردووە: ((تەلگرامێکی تر لە ڕەزائیەوە بۆ وەزیری جەنگ، مەجلیسی ئێران، ڕۆژنامەی پەرچەم، سادقی ئەفشاری نوێنەری ڕەزائیە لە مەجلیسی ئێران نێردراوە– ئێمەی جووتیارانی هەژار هیوادارین دوای هاتنی سوپا بۆ ئێرە هێمنایەتی بۆ ناوچەکە بگەڕێتەوە، ئێمە بەو هیوایە بڕیارمان داوە بگەڕێینەوە بۆ شوێن و ماڵی خۆمان کە سوپای ئێران بمانپارێزێ. بەڵام بەداخەوە تائێستا هیچ هەنگاوێك بۆ گەڕانەوەی هێمنایەتی لەلایەن سوپای ئێرانەوە هەڵنەگیراوە. کوردەکان، بەتایبەتی ئاسووریەکان، تاڵان دەکەن و ئازاری خەڵك دەدەن. لەبەر ئەوە ناچار بووین جارێکی تر بەرەو شاری ڕەزائیە هەڵبێین. ئێستا لەبەر نەبوونی ئاو و نەمانی خەڵك لە ناوچەکەدا کشتوکاڵ ناکرێ و هەست بە سەرەتای سەرهەڵدانی برسێتی لە شارەکەدا دەکرێ. ئەگەر دەوڵەت لەم بارەیەوە ناتوانێ یارمەتیمان بدات، لانی کەم ڕێگەی ئەوەمان پێشان بدات کە چۆن خۆمان بگەیەنینە ناوچەکانی تر، تا لە مەترسی فەوتان ڕزگارمان بێ. ئێمە تەنانەت ئامادەین هەرچی سامانمان هەیە بەجێی بهێڵین. تێلگرامەکە ئەم ناوانەی خوارەوە ئیمزایان کردووە:

سەوڵەت، محەمەد عیلانی یا (ئیلانی)، عەزیزی، جەعفەری، عەلی باقری، سەداقی، هاشم ڕەزایی، کەلامی، فەرزانی و... هتد.

هەروەها لە وتارێکی تردا نووسراوە: ئاسووریەکان، بە ڕابەڕایەتیی مەملووك کە دکتۆری دانە، تاوانبار دەکرێن بە تالان و کوشتنی خەڵك؛ گوایە لە ماڵی ئەسکەندەر ئاسووری و ئەرمەن و کوردەکان کۆبوونەوەیەکیان بووە، سەرکردەکانی کورد "زیرۆ بەگ و کەمال بەگ" لەم کۆبوونەوەدا بەشدار بوون، کە پلان و بەرنامەیان تێدا بۆ خۆیان داناوە و هێزی چەکداریان دروست کردووە.

سەرۆکی بەڕێوبەرایەتیی ئاسایشی ڕەزائیە کە ناوی "باقری والی زادە"یە بە دەستی پینەچییەکی ئەرمەنی بەناوی "هاراتون"ـەوە کوژراوە. کوردەکان دەستیان بە هێرشکردنە سەر پۆستەکانی ژاندارمری لە دەرەوەی شار کردووە، ژاندارمەکانیش بە هۆی نەبوونی تەقەمەنییەوە پاشەکشەیان کردووە بەرەو شار. ئەو گوندانەی کە کەوتوونەتە دەستی کوردەکان، تالان کراون. جووتیارەکان بەدەستی بەتاڵەوە هاتوونەتە شار. ئەو شتانەی کە جووتیارەکان بۆیان دەرباز نەبوە، ئاسووریەکان بەتالان بردوویانە و چەند جووتیارێکیشیان کوشتووە. "مەلایك" کە خەڵکی (بوز ئورادیف) بووە، لەگەڵ کوڕەکانیدا بە بیست و پێنج نەفەری چەکدارەوە لە گوندی (بارانلوو) پشتیوانی لە ژاندارمەکان دەکات. بەڵام ئەمانیش لەبەر نەبوونی تەقەمەنی و زۆربوونی کوردەکان، واز لە بەرەنگاری دێنن و بۆ شار دێن.

دوای چەند ڕۆژێك ژاندارمەکان لەگەڵ کوردەکاندا لەسەر ئەم خاڵانەی خوارەوە پێك هاتن:

١- کوردەکان پاراستنی ژیانی ژاندارمەکان بە ئەستۆ دەگرن و تا شار بەڕێیان دەکەن.

٢- کوردەکان بڕیار دەدەن سووکایەتی بە ژاندارمەکان نەکەن.

٣- ئەو پێگە و پۆستانەی کە ژاندارمەکان دروستیان کردوون، لەلایەن کوردەکانەوە ناڕووخێنرێن.

ژاندارمەکان دوای ئەم پێکهاتنە خۆیان تەسلیمی کوردەکان دەکەن و بەم چەشنە دەگەنە شار. کوردەکان بەرەو شار بەڕێیان دەکەن و پاشان گەمارۆی شاری ڕەزائیە دەدەن.

ڕاپۆرتی "ماکسیمۆڤ"ی کونسوڵی سۆڤیەت لە ورمێ:

ڕێکەوتی ۱۰ی حوزەیرانی ۱۹٤۲ چاوم بە مەرزەبان ئوستانداری ئوستانی چوار کەوت. مەرزەبان پرسیاری ئەو شێخە کوردەی کرد کە ناوی عەبدوڵڵایە و لە عیراقەوە هاتووە بۆ ئێرە، ئایا شتێك لەم بارەیەوە دەزانم. لە وەڵامدا گوتم شێخ عەبدوڵڵا و قازی محەمەد لەگەڵ وەزیری جەنگی ئێراندا لەسەر داخوازی دەوڵەتی ئێران هاتوونەتە ئێرە، بۆ ئەوەی پێشگیری لە تێکهەڵچوونی نێوان کوردەکان و کاربەدەستانی ئێران بکەن. هەروەها بۆ ئەوەیە کە قازی و شێخ عەبدوڵڵا بانگەواز بکەن هێمنایەتی لە ناوچەکەدا بپارێزن. مەرزەبان گوتی: ((هاتنی شێخ عەبدوڵڵا لە عیراقەوە بۆ ناوچەی ڕەزائیە بۆ وەرگرتنەوەی ئەو گوندانەیە کە پێشتر هی ئەو بوون و دەوڵەتی ئێران دەستی بەسەردا گرتوون. شێخ عەبدوڵڵا دژی دەوڵەتی ئێران و دۆستی ئینگلیزە.

مەرزەبان گوتی: ((کاتێك ئەو لە ئەستەمبووڵ بووە، دوای ساڵی ۱۹۱۲ بۆی دەرکەوتووە ئینگلیز چۆن دەیەوێ کوردستانی سەربەخۆ دروست بکات، دەیویست بڵێ ئێستاش وازی لەم پیلانە نەهێناوە. مەرزەبان لە درێژەی قسەکانیدا گوتی: ئەفسەرێکی ئینگلیز کە ناوەکەی لەبیر چووە، چەند ساڵێك بۆ ئەم مەبەستە بە نهێنی لەناو کورد و لوڕەکاندا خەریکی ئیش‌وکار و دروستکردنی ڕیکخراو بووە. مەرزەبان دەیویست ئەوە بە من بسەلمێنێ کە کوردەکان ئێستاش هەر ئەو نیازەیان هەیە و ئینگلیزیش لەپشت سەریانەوە ڕاوەستاوە. لە وەڵامی پرسیاری مندا کە بۆچی دەبێ کوردەکانی ڕەزائیەی شوێنێکی دووری ئێران دژی دەوڵەتی ئێران بن؟ مەرزەبان گوتی: کوردەکانی مەهاباد و سەقز گوێڕایەڵی ئێرانن و تەسلیم بە سوپای ئێران بوون [لەڕاستیدا وا نییە- ماکسیمۆڤ]. هەروەها باسی ئازایەتی کوردەکان و شەڕکردنەکانیانی کرد و گوتی، چەکیان زۆرەو لە

سەرانسەری کوردستاندا دەوریان هەیە. منیش گوتم ئێمەو ئینگلیز لەگەڵ ئێران پەیمانمان هەیە و کێشەی سەربەخۆیی کوردستان [کە مەبەستی ئەو ئەمە بوو] هیچ پەیوەندییەکمان پێوەی نییە و سەربەخۆیی کوردستان شتێکی یۆتۆپیایە.

پاشان گوتی سۆڤیەتیەکان دوو نەفەری ئازەرییان بە بیانووی چەکداربوونەوە دەستگیر کردووە، گوتی: گەر وابێ، دەبێ دەیان هەزار کوردیش دەستگیر بکەن، واتە دەبێ تەواوی کوردەکان بگرن، چونکە هەموویان چەکدارن.

لە وەڵامدا گوتم ئاگام لە شتی وانییە، ئەگەر کرابێتیش ئێمە یارمەتیی دەوڵەتی ئێرانمان داوە. مەرزەبان گوتی، لە تاران وا بڵاوە و منیش نامەم پێگەیشتووە کە گوایە ئێوە [سۆڤیەتیەکان] یارمەتی کوردەکان دەدەن. لە مەرزەبانم پرسی بیروڕای خۆتان لەم ڕووەوە چییە؟

مەرزەبان گوتی، درۆیە بەڵام خەڵکی وا هەن باوەڕ دەکەن. منیش گوتم ئەم دەنگوباسانە لەلایەن نۆکەرانی نازییەوە بڵاو دەکرێنەوە. ئەویش گوتی ئەڵمان لە ئێران دوورە و دەنگوباسی وا دوور لە ڕاستییە. منیش گوتم ئەمریکا دوورترە لە ئەڵمانیاوە، بەڵام نۆکەر و لایەنگیری فاشیست لەوێش زۆرن.

تێبینی: شێخ عەبدوڵڵا یەکێکە لە شێخە گەورەکانی بنەماڵەی شەمدینان، لەناو کوردەکانی عیراق و ناوچەی مەهابادو باشووردا لایەنگری زۆرە، لەناو هۆزەکانی هەرکی و شکاک و... ناوچەی ورمێش لایەنگری یەکجار زۆرە، لەوێش پێشوازی گەرمیان لێ کردووە و دەست و جلوبەرگی ماچ دەکەن؛ چەند گوندێکیشی لە عیراق هەیە، لەلایەن دەوڵەتی عیراقەوە زەوت کراوە. هاتنی وی بۆ ڕەزائیە بە دەستووری "فەهیمی"ی ئوستاندار بووە. ئێمە هیچ زانیارییەکمان لەسەر وتووێژەکان و مەبەستی هاتنی وی نییە. بەڵام شێخ عەبدوڵڵا لەلایەن وەزیری جەنگی ئێرانەوە بەرەو تاران بەڕێ کراوە.

ماکسیمۆڤ

کونسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزائیە

چاوپێکەوتن لەگەڵ "مەرزەبان"دا

١٣ی حوزەیرانی ١٩٤٢:

پرسیاری لەسەر بارودۆخی ناوچەی شاپوور کردو گوتی لەلایەن فەرماندارى شاپوورەوە تەلگرامی وەرگرتووە کە تێیدا دەڵێ کوردەکان دەیانەوێ شارەکە بگرن و لەم بارەیەوە زۆر پەرۆشە. هاوڕێ "شموراتۆڤ" گوتی: من چەند سەعاتێك لەمەوپێش لەوێ گەڕاومەتەوە. بارودۆخی تێدا زۆر ئارامە. "شێخ قادر"ی سەرۆکی خێڵی جەلالی چاوی بە فەرماندار کەوتووە و قسەو باسیان لەسەر هاتوچۆی کوردەکان لە شاپوورەوە بۆ ماکوان کردووە.

مەرزەبان باسی هاتنی کوردە کۆچەریەکانی عیراقی بۆ ناوچە سنووریەکانی ئێران کرد، گوتی ئاژەڵیان پێیە و ژمارەیان زۆر زۆرە، سەرۆکی ئەو کوردانە فەتاح بەگە ماوەیەکە هاتوەتە ڕەزائیە.

ڕێکەوتی ١٦ی حوزەیرانی ١٩٤٢، من و هاوڕێ گۆگۆل لەسەر داخوازیی ئوستاندار چووینە لای، لەسەر گەڕاندنەوە و سەقامگیربوونی دووبارەی پۆستەکانی ژاندارمری لە ناوچەی ڕەزائیە قسەمان کرد و ئەمانەی خوارەوە لە کۆبوونەوەکەدا بەشدار بوون: "سەرهەنگ موعینی" فەرماندەی کەرتەکانی سوپای ئێران لە ڕەزائیە، "سەرگورد هاشمی" جێگری فەرماندەی ژاندارمری.

وا تێگەیشتم مەرزەبان دەیەوێ بڕواتە تاران تا ئەو دەنگوباسە درۆیانەی وا لەسەر ڕەزائیە لەلایەن فەهیمی ئوستانداری تەورێزەوە بڵاو کراونەتەوە، بە درۆ بخاتەوە. بەڵام فەهیمی دەیەوێ بەم چەشنە (بە دروستکردنی درۆو دەلەسە لەسەر ئازەربایجان) نیشانی بدات کە مەرزەبان لێهاتوو نییە، تا خۆی ببێتە ئوستانداری هەردوو ئازەربایجان و کۆنترۆڵی هەردوولا بکات. منیش لەگەڵ مەرزەبان هاودەردم و دەمەوێ بۆ سەقامگیرکردنی هێمنایەتی لە ناوچەکەدا یارمەتیی بدەم. بڕیار دراوە پۆستەکانی ژاندارمری دیسانەوە لە ناوچە ئازەرنشینەکاندا دابمەزرێندرێنەوە و بەبێ ئاگاداری فەرماندەی سوپای سوور لە ناوچەکەدا نەجوولێنەوە. هەروەها بڕیار دراوە پشتگیری لە فرۆشتنی بە قاچاغی گەنم و ئاژەڵ بە عیراق و تورکیا نەکرێ. ئینگلیزەکان زۆربەی گەنمی ئێرەیان

کرپـوەو بردویانـە بـۆ عـیراق. ئێـستا لـە ناوچـەکەدا هەسـت بـە برسـێتی دەکـرێ. منیش بەڵێنی یارمەتیم بە مەرزەبان داوە.

ماکسیمۆڤ
کونسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزائیە

ڕێکەوتی ١٧ی حوزەیرانی ١٩٤٢ چاوم بە حاجی ئەمیر نازمی ئەفشار کەوت کە کابرایەکی زۆر دەوڵەمەندە، گلەیی دەکرد کە ئێمە بایەخێکی زۆر بە کوردەکان دەدەیـن و خۆمـان لـە ئازەریـەکان ناگەیـەنین. بـۆ سـەلماندنی ئـەم قسانەش باسـی سـەفەری نوێنـەرانی کـوردی بـۆ بـاکۆ کـرد، گـوتی کـورد زۆربـەی دانیـشتوانی ئازەربایجان پێك ناهێنن. داوای کرد ئازەریەکان فەرامۆش نەکرێن.

ماکسیمۆڤ
کونسولی سۆڤیەت لە ڕەزائیە

چاوپێکەوتن لەگەڵ جێگری فەرماندەی ژاندارمریی ئازەربایجانی ئێران "سەرگورد تەیموورچی"دا
ڕێکەوتی ٣٠ی حوزەیرانی ١٩٤٢:

ئـەو کـە گوایـە لـە تـەورێزەوە بـۆ لێکۆڵینـەوەی بـارودۆخی ژانـدارمری و بەهێزکردنی، هەروەها گێڕانەوەی هێمنایەتی هاتووە بۆ ئێرە، گوتی کاتی هـاتنی لـە ڕێگـای شـاپوورەوە بـۆ ئێـرە، چـاوی بـە دێنـشینەکان کـەوتووە بـەرەو شـار هەڵهاتوون؛ گوایە دەترسن کوردەکان هێرش بکەنە سەریان. داوای یارمـەتیی لە ئێمە کردو گوتی پێویستە سوپای سوور یارمەتیی ئێران بدات. هەروەها گـوتی کوردەکان مـەڕومالأت دەدزن و تالأن دەکەن و بە تورکیـای دەفرۆشـن و تورکیـاش بە نازیەکانی دەفرۆشێ. لەبەر ئەوە تورکەکان هێندە دەوڵەمەند نین بزنێك بە سەد لیرە بکڕن. ئەگەر ئێمە دژی کوردەکان نەجووڵێینـەوە، ئەڵمانـەکان بـەخێو دەکـەین کـە زیـان بـە ئێمـە و بـە ئێـوەش دەگەیـەنێ. هـەروەها گـوتی کوردەکـان لـە کۆتـایی

١٩١٧دا دژی سوپای ڕووسیا شەڕیان کردووە. منیش بەڵێنم پێ دا کە سوپای ئێمە یارمەتیی دەوڵەتی ئێران دەدات بۆ داسەپاندنی هێمنایەتی.

وتوویژ لەگەڵ ئوستانداری ئوستانی چوار "دکتۆر مەرزەبان"دا

ڕێکەوتی ٢٤ی حوزەیرانی ١٩٤٢:

... باسی ئەوەم بۆ کرد لەکاتی گەشتەکەمدا بۆ گوندەکانی ناوچەی نازلوو، ئارامییەکی تەواوم بینی. جووتیارەکان خەریکی ئیش‌وکاری خۆیانن، لە هیچ شوێنێك کوردەکانم نەبینی. بەڵام زۆربەی خەڵکی گوندەکانی زورگئاواو قەرەلەر هێشتا نەگەڕاونەتەوە جێی خۆیان و لە شار دەژین. نازانم بۆچی ناگەڕێنەوە و لە چی دەترسن؟ ئوستاندار گوتی منیش نازانم هۆکەی چییە و فەرمانی داوە بگەڕێنەوە بۆ شوێنی خۆیان. پاشان مەرزەبان باسی ئەو درۆودەلەسانەی ڕۆژنامەی "پەرچەم"ی کرد کە سەبارەت بە ڕەزائیە نووسیونی. ئوستاندار گوتی: وتارەکانی ڕۆژنامەی ناوبراوی خوێندۆتەوە و زۆر سەری سوڕماوە، بانگی یەکێك لە نووسەرانی ئەو وتارانەی بەناوی "فەوزانی ئیسماعیلی"یەوە کردووە، بە نووسین بەڵێنی لێ وەرگرتووە کە چیتر لەو وتارانە نەنووسێ.

ماکسیمۆڤ

کونسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزائیە

لە دەفتەری ڕۆژانەی "ئیڤانۆڤ"ی سەرکونسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزائیە

١٦ی شوبات (فێبروەری)ی ١٩٤٢:

... چاوم بە ئوستاندار کەوت، وەك جاری پێشوو باسی یارمەتیی سوپای ئێمەی بەوان کرد، دەستنیشانی ئەوەی کرد کە دەسەڵاتدارانی خۆجێیی ئێران، بەتایبەتی ئەو وەك ئوستاندار، بەرامبەر بە کوردەکان زۆر بێدەسەڵاتن؛ باسی کرد پۆلیسی ئێران لەو جێگایانەی کە سوپای سۆڤیەتیان تێدا نەبێ، ناتوانن بڕۆن و دەترسن.

ژمارەیـەك لـە موڵكدارانی ئـازەری كـە لـە سـوڵدوزەوە هاتبوونـە ئێـرە، پێیـان گــوتم ١٨ گونــدیان تــالآن كــراوە، كێــشەی نێــوان كــورد و ئاســووریەكان بــە سەرۆكایەتیی مەلا بورهان و ئازەری و فارسەكان بە سەرۆكایەتیی خەسرەو خانی قەرەپاپاخ بۆ دەستبەسەرداگرتنی ناوچەكە بەردەوامە. خـەڵك ئـاژەڵ و دانەوێڵـەی خۆیان دەفرۆشن بۆ ئـەوەی تفـەنگی پـێ‌بكڕن. نرخـی تفـەنگێك گەیشتوەتە ٣٥٠٠ ڕیاڵ و دانەی فیشەك بە ٧ ڕیاڵە. ئەوان داوایان دەكرد سوپای سووریش بنێرن بۆ ئـەوێ. هـەروەها گوتیـان ئەگـەر سـێ نەفـەریش بنێـرن، بەسـە. منـیش لـە وەڵامـدا گوتم: لەبەرئەوەی ناوچەی نـاوبراو ناوچـەیەكی بێ‌لایەنـەو ئێمـە پـەیمانمان لەگـەڵ ئێـران و ئینگلیـزدا هەیـە، نـاتوانین ئـەم كـارە بكـەین. یـەك سـەعاتی پێ‌نەچـوو ئوسـتاندار هـات و ئـەویش شـكاتی لـە كوردەكـان هـەبوو؛ باسـی دوژمنایـەتیی نەتەوایەتیی نێوان ئازەری و ئەرمەنی و ئاسووری و فارسی كرد لە ناوچەكەدا كـە ڕیشەیەكی مێژوویی هەیە. هەروەها گوتی دەوڵـەتی ناوەنـدی توانیویـەتی تـەواوی ڕاپەڕینـەكانیان سـەركوت بكـات، ئێمـە توانیمـان بـە زووتـرین كـات هێمنایـەتی دامەزرێنین و ژمارەیەكی زۆر لە ئەرمەن و ئاسووری و كوردەكـان هـەڵوەدای عیراق بكـەین. هـاتنی كوردەكانمـان بـۆ شـار قەدەغـە كـرد. ئێـستا كوردەكـان دووبـارە موسڵمانەكان ئازار دەدەن. بەشێك لەوانـە كـە بـە تـاوانی ئاژاوەنانـەوە لـە ناوچەكە دوور خرابوونـەوە، دووبـارە گەڕاونەتـەوە بـۆ ناوچـەكانی خۆیـان. ئەرمەنـەكان و ئاســووری و كوردەكــان دەچــنە لای فەرمانــدەی ســوپای ســوور و دەنگوباســی موسڵمانەكان دەبـەن، بەتایبـەتی لەسـەر برینـدارەكانیان. لەبـەر ئـەوە پێویـستە بـەر لـە هەموو شتێك ئەوان (ئەرمەن و ئاسووری و كـورد) چەك بكرێن. ئەوكاتـە موسـڵمانەكان بـۆ خۆیـان چـەك دادەنـێن و ئـۆقرە دەگـرن. ئەگـەر ئـەم كـارە جێبـەجێ بكـرێ، مـن موسڵمانەكان ناچار دەكەم لە ماوەی سی ڕۆژدا چەكەكانیان تەسلیم بكەنەوە.

لـە وەڵامـدا گـوتم لای ئێمـە هـەموو نەتـەوەكان مافیـان وەك یەكـە و ڕێزیـان لێ دەگـیرێ. بۆیـە فەرمانـدەی هێزەكـانی ئێمـە بـە یـەك چـاو دەڕواننـە كوردەكـان و ئەوانی ترو بۆ چەككردنیش هەموویان بە یەك چاو سـەیر دەكرێن. پێم گـوت: زۆر سوپاست دەكەم جەنابی ئوستاندار ئەگـەر دوو نموونـەم سـەبارەت بـە چەككردنی

موسڵمانەکان لەلایەن سوپای سوورەوە بۆ بهێنێتەوە، ئوستاندار گوتی لەبەر هێندێك شت ناوێرێ نموونە باس بکات. ئوستاندار جگە لەوەی کە داوا دەکات ئێمە کوردەکان چەك بکەین، دەیەوێ ئێمە فەرمانی دەرکردنی کوردەکان لە شار بلاّو بکەینەوە. ئەو بۆ خۆی ناتوانێ نە چەکیان بکات و نە فەرمان بدات شار بەجێ بهێڵێن، لەبەر ئەوە کوردەکان گوێ نادەنە دەسەلاّتدارانی ئێران. من لە وەلاّمدا گوتم: تەنیا دەسەلاّتدارانی ئێران دەتوانن فەرمانێکی ئەوتۆ بدەن. فەرمانی وا ئەگەر لەلایەن ئێمەوە بدرێ، بە دەستێوەردان لە کاروباری ئێران لەقەڵەم دەدرێ. ئەمەش دژی پەیمانی سێ قۆڵیی نێوان ئێران و ئینگلیز و سۆڤیەتە. پاشان گوتی ئەی چی بکەن؟ کوردەکان لە شار ئاژاوە دروست دەکەن و دەبنە هۆی نائارامیی ناو شار. ئوستاندار گوتی: پەیدابوونی کوردەکان لەناو جادەکانی شاری ڕەزائیەدا، بووەتە هۆی ئەوەی کە هێندێ لە بازرگانەکان ناچاربن شار جێ بهێڵن. بۆ نموونە میرزا خانی ئەفشار دەرمانخانەکەی بەستووەو چووەتە تەورێز.

ئوستاندار گوتی: لە تارانەوە فەرمانمان پێ دراوە کشتوکاڵ زیاتر بکەین و دەبێ گەنم و دانەوێڵە بۆ تەورێزو تاران و خۆراسان بنێرین. جووتیارەکان ماڵیان نادەنە ئێمە و گیروگرفتێکی گەورەیان بۆ ئێمە دروست کردووە، زەویی موڵکدارەکانیان زەوت کردووە و تەنانەت کرێشیان نادەن و زۆربەیان ئەرمەن و ئاسوورین. موڵکدارە بچووکەکان ناتوانن قەرز لە بانك وەرگرن، لەبەر ئەوەی قەرزی کۆنیان نەداوەتەوە، چونکە نییانە. هەروا گوتی: داوات لێ دەکەم ئەگەر فەرماندەی سوپای سوور ڕۆیشت بۆ ناو گوندەکان، داوا لە جووتیارەکان بکات ماڵیات بدەن، کۆماندێر مستەفاییێڤ پێیان بڵێ هێشتا دەوڵەت ماوە. من لە وەلاّمدا گوتم کۆکردنەوەی ماڵیات لە ئەستۆی خۆتانە و کارێکی ناوخۆییە، ئێمە دەستی تێ وەرنادەین و فەرماندەکانی سوپای سوور ناتوانن بە خەڵك بڵێن ماڵیات بدەن یا نەدەن. ئەوان ئەرك و کاری تر جێبەجێ دەکەن و داواکاریەکانی ئێوە ئیشی ئەوان نییە. ئوستاندار گوتی، ئێمە سێ هەزار تۆن گەنممان لە ناوچەی سوڵدز کڕیوە، بەلاّم کوردەکان ناهێڵن بیگوازینەوە. ئەگەر ئێوە ٣-٤

سـەربازی خۆتمـان پـێ بـدەی، ئێمـە دەتـوانین بیگوازینـەوە، پێـشەکیش زۆر سوپاسـتان دەکـەم. لـە وەڵامـدا پـێم گـوت: ئەمەشـیان ئـەرکی ئێمـە نییـە، بـەڵام باڵوێزمان لە تاران سەبارەت بەم شتانە ئاگادار دەکەینەوە.

ماکسیۆڤ

بۆ باڵوێزی یەکێتیی سۆڤیەت هاوڕێ "سیمیرنۆڤ. ئا. ئا"

٢٥ی شوباتی ١٩٤٢:

دەوڵەتی ئێران هەر لەکۆنەوە سیاسەتی هەڵگیرساندنی دوژمنایەتیی نێوان گـەلانی گرتوەتـە بـەر، بەتایبـەت لـە ناوچـەی ڕەزائیـە. بـە قـسەی ئوسـتاندار "ئەحمەدی ئاراستە" لێرە کوشتاری بەکۆمەڵ ڕووی داوە، بیست هەزار کوژراون. لە ئەنجامی ئەمەشدا ژمارەیەکی زۆر لە کورد و ئەرمەن و ئاسووریەکان بۆ عیراق هەڵاتوون. بزووتنەوەی کوردەکان بە ڕێبەرایەتیی سمکۆ بە کوشتنی وی لەلایەن ڕێبەرانی خۆفرۆشی ئێرانەوە کۆتایی پێ هاتووە. هاتنی کوردەکان بۆ شاری ڕەزائیە و شاپوور و تەورێز قەدەغە کراوە. تەواوی ئەم سیاسەتانە میتۆدێکی فاشستین، ئەمانە هەمووی پێش هاتنی سوپای سوور بۆ ئێران ڕوویان داوە. ئێستا خەڵك بە هاتنی سوپای سوور شادن. گەلانی ئەم ناوچەیە، هەر کام بەپێی ناسیۆنالی خۆی، ڕێکخراوی خۆیان دروست کردووە و بۆ ڕزگاریی نەتەوایەتیی خۆیان تێدەکۆشن. بەگشتی، دانیشتوانی ئەم ناوچەیە لە فەرمان و گوێڕایەڵیدا بۆ دەوڵەتی ئێران، سەرپێچی دەکەن. دامودەزگاکانی دەوڵەتی لە زۆربەی ناوچەکاندا نەماون، بۆ نموونە، لە سوڵدز و سەقز و بانە ... .

بە هاتنی سوپای سوور بۆ ئێران، کوردەکان ئەوکاتە هەستیان بەوە کرد وەك دانیشتوانی تری وڵاتی خۆیان ئێرانین. بۆیە ئەوان لایەنگیری لە ئێمە دەکەن و خۆیان بە نزیکی ئێمە دادەنێن. سەفەری ژمارەیەکی نوێنەرانی کورد بۆ باکۆ ڕۆڵێکی زۆری لەم بارەیەوە هەبوە. ئەوان لە نزیکەوە شتی زۆر و چارەسەرکردنی

کێشەی نەتەوایەتییان بە کردەوە بینیوە، پاش گەڕانەوەیان دەستیان بە پڕوپاگەندە کردووە و لەناو خەڵکدا بڵاویان کردوەتەوە کە سۆڤیەتەکان بەڵێنی خودموختارییان پێداون.

ئوستانداری پێشوو لە یەکێك لە چاوپێکەوتنەکانیدا لەگەڵ من، گوتی کوردەکان وەحشی و پیاوکوژ و تالانکەرن، لە ڕابردوودا نەیاندەهێشت بێنە شار، لەبەر ئەوە موسڵمانەکانیان دەکوشت. ئەوان ئێستا هەست بە ئازادی دەکەن و ئێوە چەکداریان دەکەن. ئوستانداری ئێستە ئەحمەدی ئاراستە، لەگەڵ سەرۆکی شارەوانی دەیانگوت: ((کوردەکان گوێڕایەڵی ئێمە نابن، تەنانەت ئەگەر ئێمە هێزێکی زۆریشمان هەبێ، بەڵام ئێوە ئەگەر بە بێ چەکیش بن. ڕێزتان دەگرن)).

ژمارەیەکی زۆر لە کوردەکان دێنە باڵوێزخانەی ئێمە و داوای پەنابەری و ڕۆیشتن بۆ سۆڤیەت دەکەن. بۆ وێنە، ڕۆژی ٢٢ی شوباتی ١٩٤٢ کەمال بەگ و عەلی میر حاج بەگ (باوك و کوڕ) هاتنە لامان، هەشتا گوندیان بە ٤-٥ هەزار دانیشتوانەوە هەیە و لەسەر سنووری ئێران- تورکیا لە ناوچەی تولیاکی، تەرگەوەڕ و مەرگەوەڕ و گاجار دەژین. ئەوان هاتبوون بپرسن، ئایا سۆڤیەت ئامادەیە هەموویان وەرگرێ. هەروەها پێشنیاری ئەوەیان پێ کردین کە یارمەتی (مەڕو ماڵات و ئەسپ) پێشکەش دەکەن بە سوپای سوور. دانیشتوانی گوندە کوردنشینەکان کە لە ٣٥-٤٠ کیلۆمەتری ڕەزائیەدا دەژین، پێشنیاری یارمەتیی ماڵییان بە سوپای سوور کرد. وێنەیەکی تر کە کوردەکان پشتیوانی لە ئێمە دەکەن، ئەوەیە کاتێك کەرتەکانی سوپای سوور دەچنە ناوچەی سوڵدوز، یەکێك لە فەرماندەکانی سوپای سوور داوا لە مەلا بورهان دەکات هێمنایەتیی ناوچەکە بپارێزێ. لەوکاتەوە تائێستا مەلا بورهان بە دەست نیشانی سوپای سوور دادەنێن. کاتێك لەلایەن دەوڵەتەوە نوێنەرێك بە ناوی "خوسرەو خانی قەرەپاپاخ" دیاری کرابوو، خەڵکەکە پێی دەڵێن نوێنەری ئێمە مەلا بورهانە و تەنیا سوپای سوور دەتوانێ ئەو لابەرێ. سەرەڕای ئەوەی کە کوردەکان لایەنگری لە ئێمە دەکەن، دەبێ ئاگادار بین، چونکە ئینگلیزەکان و تورکەکان و ئێرانیەکان دەیانەوێ کەڵکیان لێ وەرگرن و بەرەو لای خۆیان ڕایانکێشن. کارکردن لەناو

کوردەکاندا باشترە بدرێتە دەستی گرووپەکانی هاوڕێ عەلییێڤ و ئاتاکشییێف. تکایە کەس لەم دوو گرووپە نەنێردرێن بۆ ئەملا و ئەولا، تا لەناو کوردەکاندا خەریکی ئیش بن.

م. ئیڤانۆڤ

سەرکونسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزائیە

لە یاداشتەکانی "ئیڤانۆڤ م. ی":

ئوستاندار لە ١٩ی مارتی ١٩٤٣دا هاتە لام، کەوتە گلەییکردن لەوەی کە گوندەکان نائارامن؛ دەیگوت: پێشتر ئێوە (سۆڤیەت) یارمەتیی ئێمەتان دەدا تا ئارامی و هێمنی لە شارەکاندا بەرقەرار بکرێنەوە، ئێمە توانیمان بەو کارە ڕابگەین، بەڵام ئێستا فەرماندەی سوپای ئێوە هیچ هاوکارییەکمان ناکات، تاڵان و بڕۆ دەستی پێ کردوەتەوە. باندێکی زۆری چەکداری کورد کەوتوونەتە تاڵانکردنی جووتیاران. منیش گوتم: ئێوە ئەوەندە هێزتان هەیە بەبێ یارمەتیی سوپای سوور کۆنترۆڵی ناوچەکە بکەن. ڕاستییەکەیشی هەروایە، بەڵام ئەوان دەترسن بەبێ سەربازانی ئێمە لە شار دەرکەون؛ گەر کەسێکی ئێمەیان لەگەڵدا بێ، کەس گوێیان پێ نادات و فەرمانی کاربەدەستان بەڕێوە دەبەن، بۆیە داوای یارمەتیتان لێ دەکەین)). منیش پێم گوت: ئاگاداری کاربەدەستانی سەرووی خۆم دەکەمەوە، هەر ئەو ڕۆژە فەرماندەی ژاندارمری هاتە لام، ئەویش وەك ئوستاندار کەوتە گلەییکردن و زۆر بە پەرۆشی ناوچەکەوە بوو، داوای هاوکاریی لێ کردین، منیش پێم گوت: ئێوە هێزێکی زۆرتان بە دەستەوەیە، دەتوانن بەبێ یارمەتی هێمنایەتیی ناوچەکە بپارێزن. لەوەڵامدا گوتی: ئەوە ڕاستە، بەڵام بێ چەك و تەقەمەنین، ٣١٠ تفەنگ و چەند دەمانچەیان لە تارانەوە بۆ ناردووین، ئێمە ناتوانین وەریان بگرین، کونسوڵی ئێوە لە شەرەفخان ئەو چەکانەی گاڵ داوەتەوە. لەبەرئەوە داوای هاوکاریتان لێ دەکەین، تا ئەو چەکانە وەربگرینەوە. جگە لەوە، چەکدارەکانی

ئێمە لە داهاتوویشدا بێ یارمەتیی ئێوە ناتوانن هێمنی و ئارامی بۆ ناوچەکە بگێڕنەوە. ئەوانە لەوە دەترسن بە تەنیا بچنە گوندەکانەوە، لەبەر ئەوە جارێکی دیکە داواتان لێ دەکەمەوە یارمەتیمان بدەن تا ئەو دەستە و تاقمانە لەناو بەرین.

لە وەڵامدا پێیم گوت: ئەوەندەی پێویست بێ هاوکاریتان دەکەین. بەڵێنم دایێ چەکەکانیان پێ بدەینەوە، چونکە ئاگادار کرابوومەوە و ئەو دەسەڵاتەیان پێ دابووم تا چەکەکانیان بدەمەوە. ئێستا ئەو چەکانە لە گۆتەیە (غوتەیە). سەرۆکی ژاندارمری بەردەوام بەجۆرێ قسەی دەکرد کە خۆی بە دۆستی سۆڤیەت پیشان دەدا.

ئوستاندار لە نیسانی ١٩٤٢دا جارێکی دیکە هاتەوە لام، وەك هەمیشە بە خراپە باسی کوردەکانی دەکرد، گوتی: بە یارمەتیی ئێوە توانیمان ناوچەکە ئارام بکەینەوە. کاتێ کوردەکان بەناو شاردا دەگەڕێن، کاربەدەستانی سوپای ئێوە چەکیان دەکەن. لەم ڕۆژانەدا چەند چەکداری کوردی خەڵکی مەهاباد لە ڕێستوارنتی ئازەربایجان دادەنیشن، هێزە گەڕۆکەکانی ئێوە هەموویان دەگرن و دەیانبەنە بارەگا و دواتر ئازادیان دەکەن. خەڵك ترسی کوردەکانیان هەیە، بۆیە خەریکن ڕەزائیە بەجێ دەهێڵن. لەبەر ئەوە داوا لە ئێوە و فەرماندەی سوپاکەتان دەکەم، هاوکاریمان بکەن. منیش گوتم: فەرماندەی سوپای سوور یارمەتیی کاربەدەستانی ئێرانی داوە و ئارامی و هێمنی بۆ شار و گوندەکان گەڕاندوەتەوە، باندەکانمان لەناو بردوون. ئێستا کاربەدەستانی ئێران بۆ خۆیان دەتوانن پاشماوەکانیان تەفروتوونا بکەن. لە ڕەزائیە هێندە پۆلیس و ژاندارمری هەن (چەکی باشیان پێیە)، بەڵام دەبێ چالاکانە بجووڵێنەوە. سوپای سوور ئەرکی پۆلیسی ئێران ناگرێتە ئەستۆی خۆی و ئەوە کاری ئەوان نییە. ئوستاندار گوتی: پۆلیس بە تەنها دەرەقەتی کارێکی ئاوها نایەت و کاربەدەستانی خۆجێیی، بەتایبەت لای کوردەکان، هیچ بایەخێکیان نییە. پۆلیس دەترسێ خۆی لە کوردەکان بگەیەنێ، یا دەستیان بۆ بەرێ. گەر کوردێك دەستگیر بکرێ، بەکۆمەڵ لەسەری دێنە وەڵام و دەبێتە مایەی خوێن ڕشتن. ئێوە دەزانن دە پۆلیسی ئێمە دەڕۆستی یەك کوردی چەکدار نایەن. بەمجۆرە ئێمە ناتوانین خەلە و خەرمان

کۆبکەینەوە، لەم بارەیەوە خەڵك سوپای سوور بە تاوانبار دەزانێ. دووبارەم کردەوە، ئەوە کاری سوپای سوور نییە و خۆی لە کاروباری ناوخۆ ناگەیەنێ.

ئیڤانۆڤ. م. ی.

ڕاپۆرت دەربارەی ڕووداوەکانی ڕەزائیە

٢٣ی ئایار (مەی)ی ١٩٤٣:

پاش ڕووداوەکانی یانوور لە ڕەزائیە تا نیوەی یەکەمی نیسان، ناوچەکانی ڕەزائیە ئارامییان بەخۆوە بینی، لەو ماوەیەدا بۆمان ڕوون بووەوە کە دەزگا سیخوڕییەکانی تورکیا پەیوەندییان بە تاقمە کۆنەپەرستەکان و موڵکداری دژ بە سۆڤیەت و کاربەدەستانی خۆماڵیی ئێران کردووە و چالاکانە کەوتوونەتە جووڵانەوە. جەلال سوڵتان یەکێ لە موڵکدارە بەناوبانگەکان کە بەخشداریشە و زیاتر لە ٣٠ گوندی هەن، لە کۆتایی مانگی مارتی ئەمساڵدا بەناو گوندە ئازەرنشینەکاندا گەڕاوە و خەڵکی چەکدار کردووە، داوای لێ کردوون دژ بە ڕووسەکان و هاوکارانیان بجەنگێن؛ گوتوویە: بەم زوانە تورکیا دژ بە سۆڤیەت دەکەوێتە شەڕەوە و دەبێ ئێمە ئامادەبین لە پشتی بەرەوە هاوکاریی تورکیا بکەین و دژ بە سوپای سوور بین. بەدوای ئەوەدا، لە ٣٠ی نیسانی ١٩٤٣دا سەرهەنگ میر حسێن خانی هاشمی کە لە ناو خەڵکدا بە "سەرهەنگ مانی" ناسراوە و فەرماندەی ژاندارمری ئوستانی (٣و ٤)ەو هاتووەتە ڕەزائیە، سەرهەنگ هاشمی تا هاتنی سوپای سوور بۆ ئێران فەرماندەی هەنگی پیادە بووە کە سەر بە تیپی سیی ڕۆژئاوای ئێرانە، ناوەندەکەیشی لە تەورێزە. لای ئێمە ڕوون و ئاشکرایە کە هاشمی یەکێکە لە ڕێبەرانی ڕێکخراوێکی نهێنیی ئیسلامی– تورکی لە تەورێز. دیاریکردنی هاشمی بۆ ئەم پۆستە لە ڕۆژنامەکانی ئێراندا پێشوازیی لێ کراوە. بە هاتنی بۆ ڕەزائیە، لەلایەن دانیشتوانی ئازەرییەوە پێشوازیی لێ کراوە، وا تێ گەیشتوون کە هاتنەکەی هێنانی سوپای ئێرانە و سەقامگیربوونی تەواوی دەسەڵاتی ئێرانە لە ناوچەکەدا.

هاشمی هەر لەڕێگەوە هەوڵی داوە چاوی بە هێندێ لە سەرکردەکانی کورد بکەوێ، بەڵکە بەلای دەوڵەتی ئێراندا ڕایان بکێشێتەوە، تەنانەت هێرشیش کراوەتە سەر سۆڤیەت. بۆ نموونە، بەقسەی یەکێك لە سەرکردەکانی هۆزی شکاك لە دارودەستەی قوتاس ئاغا بە ناوی "ماهۆ میرۆ"وە، هاشمی ٣٠ی نیسان لە گوندی (کولبخە) چاوی بە کوردەکان کەوتووە و پێی گوتوون: یەکێتیی سۆڤیەت دۆستی ئێوە نین، بەڵکوو هی ئێرانیەکانن، ڕووسەکان دەڕۆن و هەر ئێمە دەمێنینەوە. ((یەکێتیی سۆڤیەت پارتێکی لە ئاسووری و ئەرمەنی و کورد پێك هێناوە، بەلاّم ئێوە نابێ ئومێدتان پێیان هەبێ. من ئەو پارتە دەدۆزمەوە و لە ناوی دەبەم)) هەروەها گوتوویە: ((ڕۆژنامەکان نووسیویانە: تەواوی کوردەکانی تورکیا و عیراق و تەنانەت ئێرانیش بۆ پشتیوانیی ئەڵمان یەك دەگرن، تەنیا هۆزی شکاك نەبێ کە لێیان بەجێ ماون. ئێوە لە هیچ و بەخۆڕایی هیواتان بە دەوڵەتی سۆڤیەت هەیە. کاتی خۆتان لەدەست مەدەن، ببنە سەرمەشقی هەموو کوردەکان)).

ئەم چاوپێکەوتنەی هاشمی هیچ دەستکەوتێکی نەبوو، بە سەرشۆڕی گەڕایەوە، بەڕێوە بەرەو ڕەزائیە چاوی بە دانیشتوانی ناوچەکە و خەڵکی ڕەزائیەش کەوت. هاشمی داوای لە خەڵك کرد لە کاتی هەر تێکهەڵچوونێکدا پشتگیریی ژاندارمری بکەن، گەرچی لەو ماوەیەدا هیچ چەشنە هەنگاوێك دژی دەوڵەت و ژاندارمری لەلایەن کوردەکانەوە هەڵنەگیرابوو، ئاغا خان مەدپوور یەکێ لە کوردانی داروودەستەی سەرتیپ ئاغای شکاك کە لەکاتی قسەکردنی هاشمیدا بۆ خەڵکی ورمێ لەوێ بەشدار بووە، ڕایگەیاندووە هاشمی گوتوویە: ((ئەگەر کوردەکان چەکەکانیان تەسلیم بە دەوڵەت نەکەنەوە، دەبێ ژاندارمری بدەن)).

هاشمی پاش هاتنی بۆ ناوچە ئازەریەکان، بە ئاشکرا دەکەوێتە چەکدارکردنی خەڵك و بەشینەوەی تەقەمەنی. هاوکات لەگەڵ ئەم هەنگاوانەیدا ئاگاداری کردوونەتەوە کە کوردەکان بۆیان نییە چەك هەڵبگرن، تەنانەت پۆشینی جلوبەرگی کوردیش قەدەغەیە. ئەم هەنگاوانەی هاشمی و کاربەدەستانی دەوڵەت، لەلایەن کوردەکانەوە وا لێك دراوەتەوە کە دەوڵەت خۆی بۆ

سـەرکوتکردنیان ئامـادە دەکـات، هـەروەها بـەردەوامیی سیاسـەتی ڕەزا شـایە بەرامبەریان. بەم چەشنە بارودۆخی ناوچەکە ئاڵۆز بووە. ڕۆژی ٢٠ی نیسان دوو کورد بەچەکەوە دێنە ناو شار و ژاندارمری هەوڵی چەککردنیان دەدات، ئەوانیش ئامادە نابن چەك دابنێن. پۆلیس دەیەوێ بەزۆر چەکەکانیان بفڕێنن. خەڵك لێیان کۆدەبێتەوە. کوردێك بەناوی م. فیرووزی خەڵکی مەهاباد و خزمی قازی محەمەد لەناو خەڵکەکەدا دەبێ، بە دەمانچە دەکەوێتە تەقەکردن و کابرایەك بریندار دەبێ. هێزێکـی زۆری پـۆلیس و ژاندارمـە و ئـازەری خۆیـان دەگەیەننـە شـوێنەکە و هەرسـێکیان چـەك دەکـەن و زۆریـان لێ دەدەن. پاشـان ڕاپێـچیان دەکـەن بـۆ پۆلیسخانە. هەر لەو ڕۆژەدا چەند کوردی دیکە بە بیانووی جۆراوجۆرەوە چەك دەکرێن. هاشمی ڕۆژی ٢٠-٢٣ی نیسان دەنێرێ بەشوێن هێندێ سەرۆك هۆزی کورددا، تا بۆ وتووێژ بێنە ورمێ. بەڵام لە ترسی گرتن و کوشتنیان (لە ڕابردوودا بەسەرهاتی لەو جۆرە زۆر ڕووی داوە)، کەسیان نەچووبوونە لای هاشمی. کامیل بـەگی بـرای نـووری بـەگ یـەکێ لـە سـەرکردەکانی هـۆزی هـەرکی، هـاشمی سووکایەتی پێ دەکات (گوایە کێشاویەتی بە پشتەملیدا)، تەنانەت ویستوویەتی بیگرێ، بەڵام کامیل بەگ توانیویەتی خۆی ڕزگار بکات.

ڕۆژی ٢٣ی نیسانی ١٩٤٣ پۆستی ژاندارمری کە ژمارەیان ٣٠-٤٠ کەسێك دەبوو، بە بڕیاری هاشمی لە گوندەکانی بالانوش و سەر ڕێگای ڕەزائیە- شنۆ و مەهاباد دامەزران. هاوکات ژاندارمەکان و موڵکدارەکان داوایان لە ئازەریەکانی ناوچەکە کرد یارمەتییان بدەن بۆ چەککردنی کوردەکان. هەر لەو ڕۆژەدا شەش کورد لە خێڵی شێخ جەلال، کاتی گەڕانەوەیان لە ڕەزائیە، بڕێك کەلوپەل و پارەیان پێ بووە، لەنزیك گوندی (زۆرگ ئاباد) لەلایەن دەستەیەکی ئازەری و دوو ژاندارمەوە بە فەرماندەیی کوێخای گوندی حەسەنی خان هێرش کراوەتە سەریان و دەستبەجێ یەکێکیان دەکوژن. کوردەکان کەوتوونە بەرهەڵستی و ژاندارم و جووتیاری دیکەی ئازەریی چەکدار خۆیان گەیاندوەتە شوێنی ڕووداوەکە، لە ئەنجامدا سێ کورد کوژراون و یەکێکیان دەستگیر کراوەو دوانیان توانیویانە بە برینداری خۆیان قوتار بکەن. ژاندارم و ئازەریە چەکدارەکان بێزیان بوون، تەنیا

دوو ئەسپیان برینـدار کـراوە. دوای ئـەم ڕووداوە کاربەدەسـتانی ئێـران کەوتوونـە بڵاوکردنـەوەی دەنگوباسـی ئاژاوەگێڕانـە، گوایـە کوردەکـان خۆیـان سـازوتەیار کردووە و هێرش دەکەنە سەر پۆستەکانی ژاندارمری و گوندە ئازەرینشینەکان. ئێوارەی ٢٣ی نیسان ٤٠ ژاندارم و ئـازەری لـە گونـدەکانی دەوروبـەر گەیـشتوونە گونـدی بـالانوش. ئـەو چـەکانە کـە پێـشتر شـاردبوویانەوە، هـەڵیانگرتوون و لـە دەوروبەری پۆستی ژاندارمری ڕاوەستاون.

بەم چەشنە تا هاتنی کوردەکـان بۆ گوندی بالانوش ٥٠٠ تا ٨٠٠ ژاندارم و ئازەریی چەکدار کۆبوونەتـەوە، دانیشتوانی گوندی زۆرگ ئاباد ٣-٤ موسەلسەلی دەستی کە کاتی هـەڵاتنی سوپای ئێـران بـەجێ مابوو، تەسلیم بـە ژاندارمـەکانیان کردوەتـەوە. بـەو بیـانووەی کـە گوایـە ئەرمەنیـەکانی گونـدی بـالانۆش هاوکـاریی کوردەکانیـان کـردووە، پاسەوانیـشیان بـۆ ماڵـە ئاسـوریەکان دانـاوە، ئەرمـەنی و ئاسووریەکان لەترسـاندا بـەرەو شـار ماڵوحاڵیـان بـەجێ هێشتووە. هـەر ئـەو ڕۆژە ماشـێنێکی پـڕ لـە تەقەمـەنی لـە ڕەزائیـەوە گەیـشتوەتە بـالانۆش. لـە ڕووداوێکـی دیکەدا، هەر لەم ڕۆژەدا ماشێنێکی سواری کە لە ڕەزائیەوە بەرەو مەهاباد چووە، لەلایـەن ژاندارم و ئازەریـە چەکدارەکانەوە دراوەتـە بـەر تەقە، ئەنجام بازرگـانێکی خەڵکی مەهاباد و شۆفێری ماشینەکە کوژراون. نیوەڕۆی ٢٤ی نیسان هـاشمی لـە ڕەزائیـەوە بـەرەو مـەهاباد کەوتوەتـە ڕێ و لـە گونـدی بـالانوش لای داوە، داوای لـە خەڵك کردووە هاوکاریی ژاندارمەکان بکەن بۆ چەککردنی کوردەکان.

دانیـشتوانی کـوردی گونـدەکانی کوکیـا و مـەحموودۆڤ و حەسـار و ئـاغبلاغ و گوندەکانی دەوروبـەری بالانۆش و زۆرگ ئابـاد، هانایـان بردوەتـە بـەر زیـڕۆ بـەگی سـەرکردەی بـەناوبانگی کـوردی خێڵـی هـەرکی. زیـڕۆ بـەگ و چـەند سـەرکردەی دیکـەی کـورد بـە چـەکدارەکانیانەوە گەیـشتوونەتە ئـەو گوندانـە. زیرۆبـەگ هـەوڵی داوە بـە ئاشـتییانە چارەسـەری کێـشەکە بکـات، نامـەی بۆ کاربەدەسـتانی ئێـران و فەرماندەی سوپای ئێران لە ڕەزائیە ناردووەو داوای لێ کـردوون نوێنـەری خۆیـان بنێرنـە ئـەوێ بـۆ چارەسـەرکردنی کێـشەکەو لێکۆڵینـەوە لـە ڕووداوەکـە. هاوکـات زیـڕۆ بـەگ فـەرمانی بـە کوێخاکـانی گونـدە کوردنـشینەکان داوە ئـارامی و هێمنیـی

خۆیان بپارێزن. لەوکاتەدا کە زیرۆ بەگ هەوڵی چارەسەرکردنی کێشەکەی داوە، گرووپێکی چەکداری ئازەری و ژاندارمری هێرشی کردوەتە سەر گوندی تومانتتار و گەمارۆی داوە، شەش کوردی لەسەر خوانی نیوەڕۆ کوشتووە. دوابەدوای ئەم ڕووداوە، چارەسەرکردنی ئاشتییانەی کێشەکە کۆتایی پێ هاتووە. زیرۆ بەگ و پیاوەکانی خۆی هێرشیان کردووەتە سەر دەستدرێژیکەران. بە هاتنی سوپای ئێران بۆ بەهێزکردنی ژاندارمری و ئازەریەکان، زیرۆ بەگیش داوای یارمەتیی لە کوردەکان کردووە، هێزی یارمەتی بە سەرۆکایەتیی تاهیر ئاغا و قادر ئاغا و شێخ جەلیل و قەرەنی ئاغای زەرزا و کوڕی مووساخانی زەرزا و... بۆ پشتیوانیی زیرۆ بەگ خۆیان گەیاندوەتە جێ، هێزی کوردەکان گوشاریان خستوەتە سەر ژاندارم و ئازەریەکان و پاشەکشەیان پێ کردوون.

دوای گەمارۆدان و گرتنی پۆستی ژاندارمەکان لە گوندی بالانۆش و پولاتلی، لەوێشەوە بە ڕاکردن ترسنۆکانە پاشەکشەیان کردووە. لە ئەنجامدا کوردەکان بێئەوەی زیانی گیانی بە ٣٠ ژاندارم و ئازەری بگات، توانیویانە سەدو شەست کەسیان چەک بکەن، دواتر بێ چەك ئازادیان کردوون. ڕۆژی ٢٨ی نیسان کوردەکان بەرەو ڕەزائیە کەوتنە ڕێ، لای باشوور و ڕۆژهەڵاتەوە گەمارۆی شاری ڕەزائیەیان دا. هەر لە ٢٤ی نیساندا کوردەکان لای ڕۆژئاوای باکوور و ڕۆژئاوای ڕەزائیەیان گەمارۆ دا، گەیشتنە گوندی ئانهار (١٠ کیلۆمەتر لە ڕەزائیە دوورە). کامیل بەگ کە سەرهەنگ هاشمی سووکایەتیی پێ کردبوو، لەگەڵ نووری بەگی برایدا بە دووسەد چەکداری سوارەوە گەیشتنە ئەوێ، داوایان کرد هاشمی و ژاندارمری لە ڕەزائیە و دەورووبەری نەمێنن. چەند ڕۆژێك دواتر سەرکردەکانی دیکەی کورد وەك ڕەشید بەگ و حەسەن هەناری و شێخ حەمەسادق و سەیید تەهای گەیلانی لەگەڵ براکانیدا بە خۆیان و چەکدارەکانیانەوە گەیشتنە لایان. هۆزی شکاك بە سەرۆکایەتیی عومەر خان و سەرتیپ ئاغای شکاك و حەسەن تیلوو... بە مەبەستی هێرشکردن بۆ یارمەتیدانیان چوون. بەشێکی هێزەکەی هۆزی شکاك بە سەرۆکایەتیی قوتاس ئاغا گەمارۆی شاپووریان دا. ڕۆژانی ٢٨-٢٩ی نیسان هێزەکانی کورد کە ژمارەیان دەگەیشتە ١٠ هەزار چەکدار، گەمارۆی

ڕەزائیەیان دا. دووسەد چەکداری خێڵی هەرکی لە عیراقەوە بە مەبەستی یارمەتیدانی زیرۆ بەگ هاتبوون، یەکگرتن و هێرشی کوردەکان ترسی خستە دڵی دانیشتوانی ئازەری، لە هەموولایەکەوە بەرەو ڕەزائیەو شاپوور هەڵدەهاتن، ژمارەیان بەگشتی خۆی لە ٢٥-٣٠ هەزار کەس دەدا.

شایانی باسە، ئاسووری و ئەرمەنیەکان هەڵنەهاتن بۆ شار، لە ماڵ و گوندی خۆیاندا مانەوە. سەرکونسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز هاوڕێ کولاژینکۆڤ و سەرتیپ سیلوانۆڤ جێگری فەرماندەی سوپای ١٥ی سوارە کە بە فڕۆکە گەیشتبوە ڕەزائیە، بڕیاریان دا بکەونە نێوان کاربەدەستانی ئێران و کوردەکان. ڕۆژانی ٣٠ی نیسان و ١و ٢ی ئایار وتوویژی نێوان نوێنەرانی ئێرانی کە لە سەرهەنگ جەلیل و پشکنەری پۆلیس پێك هاتبوون، لەگەڵ کوردەکاندا دەستی پێکرد، کوردەکان ئەم داخوازیانەیان خستە بەرچاو:

١- نابێ کوردەکان چەك بکرێن.

٢- لە باشووری شاری (خۆی) بەولاوە پۆستی ژاندارمری دانەنرێ.

٣- کوردەکان ئازادبن لە هاتوچۆکردندا بۆ ناو شارو مافیان پارێزراو بێ.

٤- چەککردنی ئازەریەکان، کە لەلایەن دەوڵەتی ئێران و موڵکدارەکانەوە چەکیان پێدراوە.

٥- کوردەکان وەك هەموو دانیشتوانی ئێران لە کاروباری ئیدارە و دەزگاکانی دەوڵەتدا ئازاد بن.

٦- پاراستنی ڕێگاکان و هێمنیی ڕێگاوبانەکان بە دەست کوردەکانەوە بێ.

٧- گێڕانەوەی ئەو زەویانەی کە پێشتر لە کوردەکان زەوت کرابوون و بدرێنەوە بە خاوەنەکانیان.

٨- کردنەوەی قوتابخانە لە ناوچە کوردنشینەکاندا و خوێندن بە زمانی کوردی بێ.

٩- ئازادکردنی ئەو کوردە بێتاوانانەی کە ئەم ماوەیە لەلایەن پۆلیس و ژاندارمەکانەوە گیراون.

١٠- چەوساندنەوەی نەتەوایەتی بەرامبەر بە کورد نەکرێ.

نوێنـەرانی ئێمـە بـە کوردەکانیـان ڕاگەیانـدبوو کـە بەشـێك لـەو داخوازیانـە لەلایـەن کاربەدەسـتانی خـۆجێیی‌یـەوە جێبـەجێ نـاکرێن، بـەڵێنیان دا لـەڕێگای بـاڵوێزی سـۆڤیەتەوە بگاتـە دەسـتی بەرپرسـانی دەوڵـەتی ئێـران. کاربەدەسـتانی خۆجێیی ئێران بە سەرۆکایەتیی "سـەرهەنگ جـەلیل" پێشنیاری جێبەجێکردنی ئەم داخوازیانەیان پێدان:

١– دەسەڵاتدارانی ئێرانی کوردەکان چەك نەکەن.

٢– پۆستەکانی ژاندارمری لەسەر ڕێگاکان هەڵگیرێن.

٣– کوردەکان دەتوانن ئازادانە بەبێ چەك هاتوچۆی شار بکەن.

٤– مـافی شەخسیی کوردەکـان مسۆگەر بکـرێ، هـیچ چەشـنە هـەنگاوێك دژ بـە بەشدارانی ڕاپەڕین هەڵنەگیرێ.

سـەرکردە کوردەکـانی بەشـداری ئـەم کۆبوونەوەیـە، بـەو مەرجانـە ڕازی بـوون، بـەڵێنیان دا چـالاکیی چـەکدارییان نـەبێ و بگەڕێنـەوە بـۆ سـەر ماڵوحـاڵی خۆیـان. کوردەکـان بـەکردەوە بەڵێنـەکانی خۆیـان جێبـەجێ کـرد و هێنـدێکیان لـە شـار پاشەکشەیان کرد، تـا ٤ی ئایـاری ١٩٤٢ شـار هـەر گـەمارۆ درابوو. پێویسـتە بگـوترێ کوردەکـان لـە ٤–٥ ڕۆژی یەکەمـدا وازیـان لـە تـاڵانکردن هێنـا، تەنانـەت هـەوڵیان دا ئازەریـەکان هێـور بکەنـەوە؛ ڕایانگەیانـد ئـەوان دژ بـە ژانـدارمری بەشـەڕ دێـن. کـاتێ کوردەکـان شـاریان گـەمارۆ دابـوو، ڕێیـان لـە هاتوچـۆی خـەڵك نـەدەگرت. بـەڵام پـاش ئـەوەی زانییـان ئازەریـەکانیش هاوشـانی ژاندارمەکان دژی ئـەمان شـەڕیان کـردووە و یەکـەم کـوژراویش لـە کوردەکـان بـووە، داوای سـزادانی قـاتڵی کـوردە کوژراوەکانیـان کـرد، دەسـتیان کـرد بـە تـاڵانکردنی ئـەو شـتانەی کـە نـەیانتوانیوە بـۆ شـاری ببـەن. درۆودەلەسـە و ئاژاوەگێڕییـەکی زۆر لـە شـار و گونـدەکانی ناوچـەی ڕەزائیـە بـڵاو کرانـەوە، سـەبارەت بـە کوشـتنی ژن و منـداڵ و دەسـتدرێژیکردنە سـەر ئـافرەت و سـووتاندنی گونـدەکان لەلایـەن کوردەکانـەوە بـە هاوکـاریی ڕووسـەکان. لەگـەڵ کۆمیساری تیپ و پشکنەری پۆلیس و بەرپرسی سیاسی هـاوڕێ یەنالیف سەردانی ناوچەکانی دەوروبەری شارمان کـرد، بـۆ ڕوونکردنـەوەی ڕووداوەکـان. دەرکـەوت جگـە لـە تـاڵانکردنی هێنـدێ شـوێن، هـەموو هەواڵـەکان درۆ بـوون. داوام لـە نوێنـەری

کاربەدەستانی ئێران کرد بەرپەرچی ئەو هەولاّنە بداتەوە، چونکە خۆیشی لەگەڵمدا بوو، ڕاستیەکانی بە چاوی خۆی دیبوو.

کاتێ سەردانی ناوچەکەم کرد، چاوم بە عومەر خان و سەرتیپ ئاغا و حەسەن تیلەکۆ لە سەرکردەکانی هۆزی شکاك کەوت، داوام لێ کردن بە زووترین کات بگەڕێنەوە بۆ جێوشوێنی خۆیان و واز لە ئاژاوە بهێنن. سەرەتا ئامادە نەبوون و دەیانگوت: بانگ نەکراون بۆ وتووێژ و چارەسەری کێشەکە و ئەوان چیتر هیچ بەرپرسییەك لە ئەستۆی خۆیان ناگرن. بەلاّم دواتر بەڵێنیان دا بگەڕێنەوە بۆ سەر ماڵوحاڵی خۆیان. سەربارى گەڕانەوەی کوردەکان لە ٤ ی ئایاری دا، دەسەلاّتدارانی ئێرانی دەستبەرداری بلاّوکردنەوەی هەواڵی درۆ و تاوانبارکردنی کوردەکان نەبوون. گەنجینە و فرۆشگاکان بە فەرمانی پۆلیس و ژاندارمری لە ٧و٨ ی مانگی ئایاردا داخران، گەرچی دوکاندار و بازرگانەکان بەڵێنیان بە ئێمە دابوو دوکانەکانیان دانەخەن. هەر بۆیە لەو ماوەیەدا کەس نەکوژرا و دزیش نەکرا. سەرتیپ جەهانبانی وەزیری جەنگی ئێران لە ٨ی ئایاردا سەری لە شار دا، دکتۆر مەزرەبانیان بە ئوستانداری ئوستانی (٤) دانایەوە.

ئێمە دوای وتووێژی پێویست بڕیارمان دا چەند پۆست لەسەر بارەگاکانی سوپای سوور لە چەند جێگەیەکدا دابمەزرێنن، تا بەم چەشنە گەڕانەوەی خەڵك بۆ شوێنەکانی خۆیان مسۆگەر بکرێ. بەلاّم سەرەڕای ئەوە خەڵك هەر لە شاردا مانەوە، چاوەڕێی بڕیاری کاربەدەستانی ئێرانیان دەکرد تا پێیان بڵێن بگەڕێنەوە. دوو جار بڕیاری گەڕانەوەی خەڵك درا و تا ئەمڕۆ بەشێکی دانیشتوان کە نزیکەی ١٠ هەزار کەسێك دەبن، گەڕاونەتەوە. سەیر لەوەدایە هەموویان بە ڕۆژ دەچنەوە گوندەکانی خۆیان و کاری کشتوکاڵی خۆیان دەکەن، بە شەو دەگەڕێنەوە بۆ شار. بەلاّم کاربەدەستانی ئێران بە نهێنی و ژێربەژێر لەڕێی مەلاکانەوە (کە ژمارەیان لەشاردا زۆر زۆرە) بڕیاریان داوە بۆ ئەم مەبەستانەی لای خوارەوە دەست بەکار بن:

١- خەڵك نەگەڕێتەوە بۆ سەر ماڵوحاڵی خۆیان، تا ئەوە ببێتە بیانوویەك و دەوڵەتی ناوەندی بڕێك پارە بۆ یارمەتیدانیان بنێرێ، بەشێکی زۆری لەلایەن

کاربەدەستانی ناوچەکەوە بخورێ. بۆ نموونە، کاربەدەستانی ئێرە دەڵێن ڕۆژانە پەنجا هەزاریان یارمەتی داوە بە دانیشتوانی ناوچەکە، لەڕاستیشدا لە دە هەزار زیاتریشیان خەرج نەکردووە.

٢- بیانوویەك هەبێ تا درێژە بە ناردنی سوپای ئێران بۆ ناوچەکە بدرێ.

٣- بەردەوامی بە ڕقی خەڵك لە دژی ئێمە بدەن، لەوبارەوە هانیان بدەن. ڕەشید بەگ و نووری بەگ لە نامەیەکدا ڕۆژی ١٣ی ئایار بۆ ئوستانداریان نووسیوە و باسی ئەوەیان کردووە کە ڕێککەوتنی ڕۆژانی ١و ٣ی ئایار جێبەجێ ناکرێ، پرسیار دەکەن کەی جێبەجێ دەکرێ. ئوستاندار وەڵامی ئەو نامەیەی نەداوەتەوە. چەکدارەکانی ڕەشید بەگ و نووری بەگ ڕۆژی ١٣ی ئایار لە دەوروبەری شار سەر هەڵدەنێنەوە. ئێمە ترسمان لە هەڵگیرسانەوەی شەڕ هەبوو، داوامان لە ئوستاندار کردبوو لەگەڵ کوردەکاندا بکەوێتە وتووێژ، تا پێش بە هەڵایسانی شەڕ بگرین. ئەنجام پاش چاوپێکەوتن هەردوولا پێك هاتن، کوردەکان بەڵێنی گەڕانەوەیان دا بۆ سەر ماڵوحاڵی خۆیان، ئوستانداریش بەڵێنی جێبەجێکردنی ئەم چەند خاڵەی دا:

١- کوردەکان چەك بکرێن.

٢- کوردەکان ئازادانە بەبێ چەك هاتوچۆی ناوشار بکەن. سەرکردە کوردەکان بەتایبەت ئازادن چەك هەڵبگرن.

٣- پۆستی ژاندارمری لە گوندەکانی کوردنشین دانەمەزرێ.

٤- کوردە خوێندەوارەکان لە دامودەزگاکانی دەوڵەتیی ناوچە کوردنشینەکاندا دابمەزرێن.

کوردەکان لە ١٤ی ئایاری ١٩٤٢دا گەڕانەوە بۆ سەر ماڵوحاڵی خۆیان. بارودۆخی ناوچەکە ئاسایی بووەوە، بەڵام تاڵان و برۆ لەملاو ئەولادا هەروا ڕووی داوە. پێدەچوو کردەوەی تاڵانکاریی گرووپی سێ کەسیی ئازەریەکان، بە بەرگی کوردییەوە ئەنجام درابێ. هەر بۆیە ئێمە پۆستی سوپای سوورمان دانا، تا بتوانین ئەو چەتانە لە دواڕۆژێکی نزیکدا لەناو ببەین. پێویستە بگوترێ "داماد ئۆغلی"ی بەڕێوەبەری کاروباری کۆنسوڵی تورکیا کە مێجەر (مایۆر)ی سوپای

توركیایە، دەورێکی گڵاوی لەو ڕووداوانەدا هەیە، داوای لە ئازەریەکان کردووە جەخت لەسەر قەرەبووکردنەوەی زیانەکانیان بکەنەوە، مۆڵەتی پێدراون بێنە ناو باخچەکەی کونسوڵخانەی تورکیا و لە بەردەمی کۆنسوڵخانەدا کۆببنەوە، تەنانەت بە پارەیش هاوکاریی کردوون، ١-٣ ڕیاڵی داوە بە هەریەکەیان.

هەروەها داواکاریی خەڵکی وەرگرتووە، کە داوای مافی هاوولاتیبوونی تورکیایان کردووە. بەڵگەیش بەدەستەوەیە کە بەڵێنی بە ئازەریەکان داوە لەکاتی پێویستدا سوپای تورکیا هاوکارییان بکات. جگە لەوە، لەکاتی کۆبوونەوەی خەڵکدا لە تەلگرافخانە، داماد ئۆغلوویش لەگەڵیان بووە لەسەر ئەو ڕاگەیاندنانەی سەرەوە. بەکورتی دەتوانم بڵێم: هۆکاری ڕووداوەکان هەر کاربەدەستانی خۆجێیی بوون، بە فەرمانی دەوڵەتی ئێران کراون. بەو مەبەستەی کە:

١- سوپای ئێران بنێرنە ئازەربایجان و بڵێن هێزەکانی ئێرە بەش ناکات.

٢- هەلومەرجێکی وا لە ناوچەکەدا بخوڵقێنن تا سوپای سوور نەتوانێ تێیدا بمێنێتەوە و بەزوویی لە ناوچەکە دەربچێ.

٣- سۆڤیەت لە ئاستی نێودەوڵەتیدا تەنگەوتاو بکەن و نیشانی بدەن کە ئێمە ناتوانین هێمنیی ئەو ناوچانەی وا سوپای ئێمەیان تێدایە، بپارێزین، بەو جۆرە خەڵکانیشمان لێ دوور بخەنەوە.

٤- دەرفەت بە تورکیا بدرێ تا بە بیانووی پشتیوانیی برا موسڵمانەکانەوە دژ بە ئێمە ڕاوەستێ.

پێم وایە پێویستە:

١) بە دەوڵەتی ئێران بگوترێ سەرهەنگ هاشمی فەرماندەی ژاندارمری ئوستانی ٣و ٤ دەورێکی ئاژاوەگێڕانەی ئاشکرای لەو ڕووداوانەدا هەیە، داوا بکرێ لێکۆڵینەوە سەبارەت بە کردەوەکانی بکرێ.

٢) دەوڵەتی ئێران ئاگادار بکرێتەوە کە کاربەدەستانی خۆجێیی ئێران هەنگاوی پێویست و باش بۆ چارەسەرکردنی تێکهەڵچوونەکان نانێن، بەڵکوو بەپێچەوانەوە هاندەرو پەرەپێدەری ڕووداوەکانن.

٣) داوا له دەوڵەتی ئێران بکرێ، ڕێوشوێنی پێویست دژی ئەو کەسانەی کە بوونەتە مایەی ناڕەزایی کورد، دابنرێ.

٤) بەردەوام بین لەسەر گوشار خستنە سەر کاربەدەستانی ئوستانی چوار تا بە ڕێکوپێکی هێمنیی ناوچەکە بپارێزن.

ماکسیمۆڤ

کونسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزائیە

دانەی بۆ:

١- هاوڕێ دیکانزۆڤ.

٢- باڵوێزی سۆڤیەت لە ئێران.

٣- کونسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز.

بەڵگەنامەیەکی گرنگ و

هەڵوێستی ڕەسمیی سۆڤیەت بەرامبەر بە کورد

٣١ی ئابی ١٩٤٢

ژمارە ١٤٢-م

نهێنی،

وێنەگرتنەوەی قەدەغەیە

بۆ باڵوێزی یەکێتیی سۆڤیەت لە ئێران

هاوڕێ سمیرنۆڤ

لەو ڕێنوێنیانەدا کە کۆمیساریاری گەل بۆ کاروباری دەرەوە (وەزارەتی دەرەوە) ڕێکەوتی ١٣ی مایسی ئەمساڵ بە برووسکە بۆ باڵوێزخانەی ناردووە، ئەو هەڵسوکەوتە ناڕاستانە کە نوێنەرانی کونسوڵخانە و هێزەکانی عەسکەریمان لە ئازەربایجانی ئێران نواندوویانن، دەستنیشان کراون. بۆ نموونە، بەرگریکردن لە هاتنی سوپای سوور بۆ ڕەزائیە یەکێکە لەو هەڵوێستە چەوتانە کە لە ئەنجامی

ئەوەوە پەیدا بووە. ئێمە ١٣ی مایسی ئەمساڵ بەتایبەتی ئەوەمان دیاری کردبوو کە نابێ کونسوڵەکانمان (مەرجی تایبەت بەرامبەر بە کاربەدەستانی عەسکەری و... ئێران دابنێن بۆ چەسپاندنی هێمنی و ئاسایشی ناوچەکە؛ لەبەر ئەوەی یەکەم: پێچەوانەی ئەو ڕێنوێنی و فەرمانانەیە کە ئێمە لەم ڕووەوە سەبارەت بەم کێشەیە داومانن، دووەهەم: ئەو سنوور و مەرجانەی وا ئێوە داوتاننناون بۆ ئێرانیەکان بۆ سەپاندنی هێمنی و ئاسایشی ناوچەکە، ئێرانیەکان وایان لێك داونەتەوە کە ئێوە پشتگیرییان دەکەن. تەواوی بەرپرسیی داخستن و کۆتاییهێنان بە ئاژاوەو نائارامی، دەخرێتە ئەستۆی ئێمە، ئەمەیش زیان بە بەرژەوەندەکانی یەکێتیی سۆڤیەت دەگەیەنێ)).

فەرمانبەرانی کونسوڵخانە و عەسکەریمان، سەرەڕای ئەم ئاگادارکردنەوەیە، کە دەبوو پابەندی ئەم فەرمانەی دەوڵەت بن و کۆسپ نەنێنە بەردەم هاتنی سوپای ئێران بۆ ڕەزائیە، لە ئەنجامی چەند هەنگاوێکی ناڕاستی عەمەلییەوە سەربازگەی ئێرانیان لە ڕەزائیە خستوەتە بارودۆخێکەوە کە نەتوانێ هیچ ڕێوشوێنێك بە کردەوە بۆ سەقامگیرکردنی هێمنی و ئاسایش لەم ناوچەیەدا دابنێ. ئەمەیش هەر ئەوە دەگەیەنێ کە دەبێ فەرمانبەرەکان بەپێی فەرمانەکانی ناوەند بجووڵێنەوە و لە هەڵە سیاسیەکانی خۆیان لەم بارەیەوە تێنەگەیشتوون و ئەنجامی پێویستیان لەم هەڵانە وەرنەگرتووە. ئەرکی ئێوە ئەوە بوو لەو هەڵانەی وا فەرمانبەرانی ئێمە کردوویانە، بکۆڵنەوە و دەستنیشانیان بکەن و بەم جۆرە لە کاروبارەکانیاندا یارمەتییان بدەن تا بە ڕێکوپێکی بەڕێوەیان بەرن.

جگە لەوە، ئەم هەڵانەی فەرمانبەرانمان لە نامەی ٢٥ی مایسی باڵوێزدا بۆ کونسوڵەکان سەبارەت بە ڕووداوەکانی ڕەزائیە، بە ڕوونی دیاری کراون. لەو نامەیەی ڕێنوێنییەدا بۆ کونسوڵەکان کە چۆن بجووڵێنەوە، ئەمە هاتووە: ((بە هەڵسەنگاندنی ڕووداوەکانی ڕەزائیە، پێویستە بوترێ: فەرمانبەرانی کونسوڵخانە و عەسکەریمان لە ناوەڕۆکەکەیان تێنەگەیشتوون و ئێرانیەکانیش وا حاڵی بوون کە ئێمە پشتی کوردەکان دەگرین و لەگەڵیاندا نەرمو نیانین)).

ئـەم هەڵـسەنگاندنەی هەڵـسوکەوتی فەرمانبـەرەکانمان ڕاسـت نییـە. کارەکـە لـەوەدا نییـە کـە ئێرانیـەکان بـە هەڵـە هەڵـسوکەوتی فەرمانبـەرانی کونـسوڵخانە و عەسـکەریی ئێمـەیان وەرگرتـووە و پێیان وایـە -گوایـە- ئێمـە لەگـەڵ کوردەکانـدا نەرمو نیانین، بەڵکوو لەوەدایە کە فەرمانبەرانی ئێمە لـەو کێشانەدا کە لـە ڕەزائیـە ڕوویـان داوە، لـە ڕاستیدا لایـەنی کـوردە ((ڕەنجاوەکـان))یـان گرتـووە و بـە تەگـەرە دروستکردن بۆ کاربەدەستانی ئێرانی نەیانهێشتووە هێمنی و ئاسایش بگێڕنـەوە بۆ نـاو کوردەکـان کـە لـەژێر دەسـەڵاتی ئێـران دەرچـوون. ئـەم هەڵەیـە بـە هەڵکـەوت نییـە، بـەڵکوو لـەوەوە سەرچـاوەی گرتـووە کـە فەرمانبـەرانی ئێمـە پێیـان وایـە سەرانی کورد لایەنگری سۆڤیەتن و بە هەرە بڕواپێکراوترین و بەئەمەك و پاکترین کەسـان و پـشتی بەژەوەنـدەکانی ئێمـە لـە ئازەربایجـانی ئێـران داتانـنـاون و لێیـان تێگەیشتوون. شایەتی ئەم هەڵوێستە، دەربڕینی سادەلەوحانە و خۆشباوەڕانەی هاوڕێ ماکسیمۆڤی کونسوڵی ئێمەیە لە ڕەزائیـە کـە وتوویـە ((زۆربـەی هـەرە زۆری سـەرکردەکان [مەبەسـتی سـەرکردەکانی کـوردە، هـەورامی] لایـەنگری یـەکێتیی سۆڤیەتن)). فەرمانبەرانی ئێمە بەو هەڵوێستەی وا نواندوویانە، واتـە پـشتیوانی و پارێزگاریکردنی (لایەنگرانی یەکێتیی سۆڤیەت) و کوردە (چەوساوەکان)، ئـاڵۆزی و ناکۆکییە نەتەوایەتیەکانیان لـە ئێـران، بـە تایبـەت دوژمنایـەتیی کـۆنی ئـەنجامی سیاسەتی کۆنەپەرستانەی ڕژێمی شای پێشوو لەنێوان کوردەکـانی ئێـران لەلایـەك و ئێرانیەکان و ئازەربایجانیەکانی ئێراندا لەلایەکی ترەوە، ڕەچاو نەکردووە.

کوردەکان کـە دژی کـردەوەی ئاژاوەگێڕانـە و خراپـی دەسـەڵاتدارانی خۆجێیی ئێـران ڕاپـەڕیون، هاوکـات دەسـتیان داوەتـە تـاڵانکردنی دانیـشتوانی بێتـاوانی ئێران. ئەو خەڵکەیش لە ترساندا پەنا دەبەنە بەر شار تا دەسـەڵاتدارانی خۆجێیی بیانپارێزن، بەڵام دەسەڵاتداران ناتوانن پارێزگارییان بکەن. لەبەر ئەوە بەرامبەر بە کوردانی چەکدار بێهێز دەبن. ئەوە پێویستیی هێنـانی هێـزی عەسـکەریی ئێرانـی بـۆ ڕەزائیـە هێنایـە گـۆڕێ. نوێنـەرانی کونـسوڵخانە و عەسـکەریمان بـە یـەکجاری پێشگیری لەوە دەکەن. فەرمانبـەرانی ئێمـە، لـە ئـەنجامی ڕەوتـی ئـەو ڕووداوانـەوە،

کەوتنە ڕیزی کوردەکانەوە دژ بە زۆربەی دانیشتوانی ئازەربایجانی ئێران، واتە ئازەربایجانی و ئێرانیەکان، کە کوردەکان تیرۆر و تالانیان دەکەن. ئاشکرایە ئەمەیش کێشایەوە بۆ دوورکەوتنەوە هێندێ لەو ئازەربایجانی و ئێرانیانەی کە نزیکی ئێمە بوون، ئەویش لەبەر ناڕازیبوونیان لە هەڵسوکەوتی نوێنەرانی ئێمە.

هەڵەی نوێنەرەکانمان لە ئازەربایجانی ئێران، دەستبەجێ لەلایەن سیخوڕەکانی تورکیاوە کە خۆیان بە جۆرە پارێزەرێکی ئازەربایجانیەکان دادەنا و بەڵێنیان پێدابوون -ئەگەر پێویست بوو- یارمەتیی چەکدارییان بدەن و سنوورەکانی تورکیایان بە ڕوودا بکەنەوە، کەڵکی لێوەرگیرا. بەم چەشنە ڕەفتاری فەرمانبەرەکانمان وا بە قازانجی سیخوڕەکانی تورکیا شکایەوە، کە سوودیان لە ڕووداوەکانی ڕەزائیە بینی بۆ قایمکردنی جێپێی خۆیان لە ئازەربایجانی ئێران.

بەم پێیە نوێنەرانی ئێمە، بە تەگەرە نانە بەر هەوڵی دەسەلاتدارانی ئێران بۆ دابینکردنی هێمنی و ئاسایش لە ناوچە کوردنشینەکاندا، دەوری سەرپەرشتێکی ناپێویستیان گێڕا و دەستیان وەردایە کاروباری ناوخۆی کاربەدەستانی ئێران، کە کارێکی ناڕەوا (قابیلی دەربردن نەبوو) و وەلامدەرەوەی بەرژەوەندەکانی ئێمە نییە.

هەڵەی نوێنەرەکانمان نیشاندەری ئەوەیە کە ئەوانە خراپ لە پەیوەندیەکانی کۆمەلایەتی و نەتەوایەتیی ناو ئێران حالی بوون و ئەوەیان لەلا ڕوون نییە و نازانن کە خەباتی کوردانی ئێران بۆ ئۆتۆنۆمی و سەربەخۆیی، بەپێی ناوەڕۆکە کۆمەلایەتیەکەی خۆی، کۆنەپەرستانەیە و پارێزگاریی فیۆداڵە سەرخێڵەکانی کوردە جیاییخوازەکانە کە دژی سیاسەتی سەنترالیزەکردن (بەهێزکردنی ناوەند)ن. کوردەکان کە پارچەپارچە کراون و زۆر جار خێڵەکانی دوژمنایەتیی یەکتری دەکەن، یەکگرتنی نەتەوایەتییان نییە. جیاییخوازە کوردەکان لە ئێران هەمیشە وەك چەك یا ئامرازێکی سیاسەتی ئینگلیز و تورکیا بوون لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا. خەباتی یەکگرتووی کوردەکان بۆ جیابوونەوە لە ئێران، ئەگەرچی لە ڕابوردوویشدا هەبوە، بە هاندانی هێندێ تاقمی ئینگلیزی یا تورکی بووە بۆ باج وەرگرتن و پاشەکشە پێکردنی سیاسی و ئابووری لە ئێران. سەرکردەکانی کورد خۆیان کە خەڵکی ئاسایی کورد بە گوێڕایەڵییەوە بەدوایانەوەن، سەرپاکیان

نۆکەر و نزیکی دەوڵەتانی جیاجیای ئیمپریالیستین، ئەوانەیشیان لەناودا کەم نین کە نۆکەری دەوڵەتانی فاشیستین.

فیوداڵە بەکرێگیراوەکانی کورد کە دەسەڵاتی موڵکدارییان بەستوەتەوە بە دەسەڵاتی سەرکردایەتیی خێڵەکییەوە، ئەم سەرکردە کوردانە بەپێی هەڵکەوتی بەرژەوەندیەکانیان زۆر بە ئاسانی ئاغاکانی خۆیان (ئیمپریالیستەکان) گۆڕیوە و لەکوێ بەرژەوەندیان زیاتر بووبێ، ڕوویان تێکردووە. لەبەرئەوە نابێ وا بیر بکەنەوە هەڵسوکەوتی سەرکردەکانی کورد کە حاڵی حازر پەیوەندییان بە نوێنەرانی ئێمەوە باشە، تاسەر وا دەمێنێتەوە. ئێستا لە خەباتی دژ بە دەسەڵاتدارانی ئێراندا پاڵیان داوەتە پاڵ سوپای سوور، چونکە بەرژەوەندی خۆیانی تێدا دەبیننەوە. دیارە ئەمەیش دەبێتە هۆی سەرلێ شێواوی‌و گومڕایی فەرمانبەرانی ئێمە کە لەبەر بێئەزموونی و ساکارییان پێیان وایە هەموو سەرکردەکانی کورد، یا لانی کەم زۆربەیان، لایەنگری سۆڤیەتن.

ئەگەر بێتو ئەم باوەڕو بۆچوونە نەگۆڕدرێ یا ڕاست نەکرێتەوە، لەوانەیە کاریگەری و شوێنەوارێکی زۆر زیانبەخشی بۆ ئێمە بەدواوە بێ. کوشتن و بریندارکردنی سەربازانی سوپای سوورمان، درێژەدانی کوردەکان بە تالانکردن، سەرباری ڕێوشوێنی بەرهەڵستانەی ئێمە، مەڕومالات بە قاچاغی بردن بۆ تورکیا ...هتد، بەردەوامن. دەبێ نوێنەرانی ئێمە دەستبەرداری باوەڕهێنانی کوێرانە بە کوردەکان و سەرکردەکانیان بن و لێیان بتەکنەوە. دەبێ فەرمانبەرانی ئێمە ، بۆ ڕێگرتن لە قووڵبوونەوەی هەڵەکان، واز لە ڕێبازی ناڕاستی نەرمونیانی نواندن بەرامبەر بە کوردەکان بهێنن و ڕێی پتەوکردن و پەرەپێدانی پەیوەندیەکان لەگەڵ دانیشتوانی ڕەسەنی ناوچەکەدا و بە پلەی یەکەم لەگەڵ ئازەربایجانیەکاندا، بگرنە بەر؛ وەك ئاشکرایە ئەوانە زۆربەی دانیشتوانی ئازەربایجان پێك دەهێنن و لە باری ئەتنۆگرافی و مێژوویییەوە پەیوەندییەکی نزیکیان بە یەکێتیی سۆڤیەتەوە (ئازەربایجان سۆڤیەت) هەیە و هەمیشە بەشی هەرە زۆری بزووتنەوەی دیموکراتیی ئێرانیان پێك هێناوە. دەبێ فەرمانبەرانی ئێمە لە ئازەربایجانی ئێران پشت بە سەرکردە کۆنەپەرست و خۆفرۆشەکانی کورد

نەبەستن، بەڵکوو بە کۆمەڵ و کەسانی پێشەنگ و پێشکەوتنخوازی دانیشتوانی ئازەربایجان پشت ئەستوور بن.

ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە ئێمە واز لە هەموو پەیوەندییەك لەگەڵ کوردەکاندا دەهێنن و کەڵك لەو جۆرە پەیوەندیانە وەرناگرین بۆ بەرژەوەندی خۆمان. بەڵام دەبێ پشت بە ئازەریەکانی ئێران ببەستین بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری سیاسیمان لە باکووری ئێران. ئەوەیش بزانرێ کە دەکرێ هەر لەناو ئەوانەدا، نەك ناو کوردەکان، کەسانی بڕواپێکراو و دڵسۆزی ئێمە بدۆزرێنەوە. بۆ ئەم مەبەستەیش پێویستە بە یەکجاری دەست لە سەرپەرشتیی کوردەکان هەڵبگرین و نابێ هیچ کۆسپێکیش بهێنرێتە بەردەم دەسەڵاتدارانی ئێران بۆ دابینکردنی هێمنی و ئارامی؛ بەپێچەوانەوە، پێویستە یارمەتییان (هی دەسەڵاتدارانی ئێران) بدرێ تاڵانکاریی کوردەکان لە ئازەربایجان نەهێڵرێ، تا هێمنی و ئاسایش بۆ ئەو دانیشتوانەی وا کەوتوونەتە بەر شاڵاو و تاڵانکاریی کوردەکان، دابین بکرێن.

پێویستە ئەو ڕێبازی پشتیوانی و هاوکاریکردنەی کوردەکان بۆ گەیشتنیان بە ئۆتۆنۆمی و سەربەخۆیی کوردستان، وازی لێ بهێنرێ و دانی پێدا نەنرێ، لەبەر ئەوەی ئەم داخوازییە لەم بارودۆخەی ئەمڕۆی ئێراندا بێبناغە و کۆنەپەرستانەیە. بە کورتی، تازەکردنەوەیەکی بنەڕەتی لە کاروباری فەرمانبەرانماندا لە ئازەربایجانی ئێران پێویستە، ئەویش بەهۆی پەرەپێدانی بنکە و پێگەکانمانەوە لەناو دانیشتوانی ڕەسەنی ئەوێدا، واتە ئازەربایجانیەکان.

پێویستە ئێوە زۆربەی فەرمانبەرانی باڵوێزخانە و کونسوڵخانە و فەرمانبەرانی عەسکەری و فەرماندەکانی کەرتە عەسکەریەکانمان لە ئێران، لەم نامەیە ئاگادار بکەنەوە. دوای ئاگاداربوونیان لە نامەکە، پێویستە بنێردرێتەوە بۆ کۆمیسارییای گەل بۆ کاروباری دەرەوە (وەزارەتی دەرەوەی سۆڤیەت)[1].

---

[1] ئەرشیڤی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی کۆماری فیدراڵی ڕووسیا (یەکێتیی سۆڤیەتی پێشوو)، فۆندی ٩٤، سکرتاریەتی مۆڵۆتۆڤ. ڤ، کۆپییی٤، دۆسیەی ١٨٨، کارتۆنی١٨، ل١٠-١٤.

تێبینی: ئەم بەڵگەنامە گرنگە بۆ یەکەمین جار نووسەری ئەم کتێبە لە نامەی دکتۆراکەیدا ساڵی ١٩٩٤ ئاماژەی پێداوە و ئاشکرای کردووە، دواتر ساڵی ١٩٩٦ لە گۆڤاری "گزنیگ"دا بەبۆنەی شەست ساڵەی کۆماری

کۆمیسێری گەلی (وەزیری) کاروباری دەرەوەی یەکێتیی سۆڤیەت ڤ. مۆڵۆتۆڤ[1] ئیمزا

جێی داخ و کەسەرە کە سیاسەتی سۆڤیەت بەرامبەر بە کێشەی کورد لە ماوەی چەند ساڵێکدا، هەر ئەم ڕێباز و فەرمان و ڕێنوێنیانەی مۆڵۆتۆڤ بووە. بۆ نموونە، لە بەڵگەنامەیەکی تردا هاتووە: ((ڕاوێژکاری باڵوێزخانەی سۆڤیەت لە

کوردستانەوە لەگەڵ هێندێ بەڵگەنامەی تردا بڵاوی کردەوە. ئەم بەڵگەنامەیەوەڵامدەرەوەی زۆر بۆچوونی هەڵبەستراو و چەوتە، بە دەرکەوتنی بەڵگەنامەیەکی وا پەردە لە ڕووی سیاسەتی ڕاستەقینەی سۆڤیەت بەرامبەر بە کورد لادرا. چەند کوردناسێکی سۆڤیت و بیانی و کوردیش سوودێکی زۆریان لێ وەرگرت.

[1] مۆڵۆتۆڤ ڤیچیسلاڤ میخائیلۆڤیچ (١٨٩٠–١٩٨٦): ناودارێکی حیزبی و دەوڵەتیی سۆڤیەت و نێوان ١٩٢٦–١٩٥٢ ئەندامی بیرۆی سیاسیی پارتی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەت، لە ١٩٣٠–١٩٤١ سەرۆکی شووڕای کۆمیساریاکانی گەل و وەزیری کاروباری دەرەوەی یەکێتیی سۆڤیەت و یەکێکی ئەو بەرپرسانە بووە کە چالاکانە بەشداری گرتن و کوشتن و بێسەروشوێنکردنی ناودارانی ڕۆشنبیر و نیشتمانپەروەر و ئازادیخوازی سۆڤیەت و دوورخستنەوەی گەلانی گومانلێکراوی وەك گەلی کورد و بڕیاردەری چارەنووسیان بووە. هەزاران بەڵگەنامە و دیکۆمێنت کە پاش هەڵوەشانەوەی یەکێتیی سۆڤیەت ئاشکرا و بڵاو کرانەوە، بگرە ژمارەیەکیان پێش هەڵوەشانەوەیش بڵاو کرانەوە، ئیمزا و فەرمان و ڕەزامەندیی مۆڵۆتۆڤیشیان پێوەیە بۆ گرتن و کوشتن و دوورخستنەوە و بێسەروشوێنکردن.

وەك وتراوە، زۆرجار بە باشی نەیڕوانیوەتە ئەو نووسراوانە (دۆسیانە) تا بزانێ کامیان بۆ گوللەبارانکردن یا زیندانیکردن یا دوورخستنەوەیە، بە کورتی سێ پیتی (ڤ. م. ن)ی ڕووسیی لێداون، واتە ئەوپەڕی سزای تاوانباری و ئیمزای کردوون. ساڵی ١٩٤٩ بە تاوانی ئەوەی وا ژنەکەی جوولەکەیە و پەیوەندیی بە جوولەکەکانەوە هەبوە، لە پۆستی وەزیری کاروباری دەرەوەی سۆڤیەت لابرا. پاش مەرگی ستالین لە ١٩٥٣دا لە سەرکردایەتیی حیزب دەرکراو کرایە باڵوێزی سۆڤیەت لە مەغۆلستان (مەنگۆلیا)، لە ١٩٦٣دا خانەنشین کرا.

مۆڵۆتۆڤ، لە ئاستەکانی ناوەوە و دەرەوەدا دژی سیاسەتی خرۆشچۆڤ و وەفاداری سیاسەتی ستالین بوو" ماوەیەکی زۆر دووەم کەسی (پاش ستالین) دەسەڵات بوو لە یەکێتی سۆڤیەت. ئەو نووسەر و مێژوونووس و مافپەروەر و لێکۆڵەرەوانەی کە لەسەر مۆڵەتۆڤیان نووسیوە، لەوەدا هاودەنگن کە ڕابوردووی ئەم کابرایە ڕەش و پڕ لە تاوانە، تاوانی بەرامبەر بە کوردیشی (کوردی سۆڤیەتی پێشوو و ڕۆژهەڵاتی کوردستان) دەچێتە خانەی تاوانەکانی تریەوە.

ئێران ئا- یاکووبۆڤ [بە ڕەگەز ئازەری بوو، هەورامی] لە نامەیەکی ٤ی مارتی ١٩٤٥یدا بۆ کونسوڵی سۆڤیەت لە ورمێ، نووسیویە: فەرمانەکانی هاوڕێ مۆڵۆتۆڤ سەبارەت بە کێشەی کورد جێبەجێ بکەن))[1].

باڵوێزی سۆڤیەت نامەی ئاماژەپێکراوی بە دەستی ناردووە بۆ کاربەدەستانی دیپلۆماسی و عەسکەریی سوپای سوور لە ئێران، تا پاش خوێندنەوەی ئیمزای لێ بدەن. ئەم نامەیە، وەك وترا، کۆپیکردنی یاساغ بووە، تەنیا دراوەتە بەرپرسە بەرزەکانی دیپلۆماسی و عەسکەری، لەوانە کە پێویستە ناویان بهێنین: کونسوڵەکانی سۆڤیەت لە تەورێز و ورمێ و ماکۆ و کرماشان و مەشهەد، سکرتێری باڵوێزخانەکان لە تاران و تەورێز و ورمێ، ژەنەراڵ "ڤاسیلۆڤیسکی"ی سەرۆکی ئەرکانی سوپای سۆڤیەت لە ئێران و ژەنەراڵ ئەمیر ئەسلانۆڤ ... هتد[2].

لە سەرەتا یا سەردێری ئەم بەڵگەنامەیەدا نووسراوە: ((زۆر زۆر نهێنییە))، لەلایەکی ترەوە (کۆپیکردنی یاساغە)، نەوەك بکەوێتە دەستی لایەنێك و لەقاو بدرێ و ڕیسوایی بەدواوە بێ.

لەم نامەیەدا ئاماژە بە جێبەجێکردنی فەرمانەکە دراوە، فەرمانبەرانی دیپلۆماسی و عەسکەریی سۆڤیەتیش لە ئازەربایجانی ئێران، بە پێچەوانەی فەرمانەکەی مۆسکۆوە جووڵاونەتەوە. مۆڵۆتۆڤ و وەزارەتی دەرەوەی سۆڤیەت لە بارودۆخی ناوچەکە و کێشەی کورد و سیاسەتی ئێران و تورکیا و... هتد تێنەگەیشتوون، بەڵکە فەرمانبەرانی سۆڤیەتی لە ناوخۆی ئێران زیاتر ئاگاداری بارودۆخەکە بوون و بەپێی بەرژەوەندەکانی وڵاتەکەیان جووڵاونەتەوە و مامەڵەیان کردووە. کورد، بەپێی هەموو بەڵگەنامەکانی سۆڤیەتی (هی کونسوڵەکانی ورمێ و ماکۆ و...) بە هانای سۆڤیەتیەکانەوە چوون و پشتیوان و یاریدەدەریان بوون، کاتێك ئەوانە هاتوونەتە ناوچەکە: بەپیریانەوە چوون و شایییان گێڕاوە و تفاق و خواردەمەنییان داونێ و ئاژەڵیان بۆ سەر بڕیون و

---

[1] هەمان سەرچاوە، کۆپیی ٣١، دۆسیەی ٧٥، کارتۆنی ٣٥٤، ل٣٥.

[2] هەمان سەرچاوە، کۆپیی ٤، دۆسیەی ١٨٨، کارتۆنی ١٨، ل ١٥، ١٦.

ڕێنیشاندەریان بوون، سیخوڕ و پیاوەکانی ئەڵمانیا و ئێران و تورکیایان پێناساندوون، تەنانەت پارە و یارمەتییان کۆکردوەتەوە و ناردوویانە بۆ سوپای سوور لە بەرەکانی شەڕ و ئامادەیی خۆیان نیشان داوە بۆ چوونە بەرەکانی شەڕ لە ئەوروپا تا شانبەشانی سوپای سوور شەڕ بکەن. هەتا ناوی گوندێکیشیان گۆڕیوە و کردوویانە بە (ستالین ئاباد)... هتد. (کۆمەڵە بەڵگەنامەیەکم بەجیا لەم بارەیەوە بڵاو کردوەتەوە).

فەرمانبەرانی سۆڤیەت، لەبەر ئەم هەڵوێستانە، هاوهەستیی خۆیان بەرامبەر بە کورد دەربڕیوە و بە وتەی خۆیان یارمەتییان داونو پشتیان گرتوون. هەر پشتبەستوو بە ڕاپۆرتەکانی خۆیان و بەڵگەنامە و سەرچاوەکانی ئێرانی و کوردیش، کاربەدەستانی ئێرانی لەو پەیوەندیە نزیك و دۆستایەتیە باشەی نێوان کورد و نوێنەرانی سۆڤیەت نائارام و ناڕازی بوون، چونکە نەیانتوانیوە وەك ڕابوردوو خەڵکەکە برووتێننەوە. ئەوانە کە نیگەران بوون لەوەی وا دەسەڵاتیان نەبوە، هەر ڕۆژەی بیانوویەکیان گرتووە و پیلانێکیان گێڕاوە تا کوردی پێ بەدناو و سەرکوت بکەن. هەموو سەرچاوە و بەڵگەنامەکانی ناوبراوی سەرەوە، بگرە سەرچاوە ئازەریەکانیش، لەوە دوواون کە ئازەریەکان پاڵپشتی دەسەڵاتی ئێرانی و لە سۆڤیەتیەکان دوور بوون یا دوورەپەرێز وەستاون، تەنانەت دژایەتیشیان کردوون؛ ئەم کردەوەیەیان، تا دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لە پایزی ١٩٤٥دا و ڕاگەیاندنی دەسەڵاتی نیشتمانیی خۆیان، هەر بەردەوام بووە. ئەوانە تا ئەودەمە، هەر چەشنە هاوار و هەوڵێکی ئازادیخوازانە و نیشتمانیی کوردیان بە ڕێگری و تاڵانکاری و کوشتن و جیابوونەوە لە ئێران و دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ لەقەڵەم داوە.

کەرتەکانی سوپای سوور و فەرمانبەرانی دیپلۆماسیی سۆڤیەت کە نەیانهێشتووە سوپای ئێران بێتە ناوچەکە، لەبەر پشتیوانیی کورد نەبوە، وەك خۆیان لە بەڵگەنامەکانی تردا (هەتا لە یاداشتنامەکانیاندا بۆ دەوڵەتی ئێران) نووسیویانە، بەڵکوو دژی هاتنی سوپای ئێران بوون، چونکە ناوچەکە هێمن و ئارام بووە و پێویستی بە هێنانی ئەو سوپایە نەکردووە. لەلایەکی ترەوە

وتوویانە هێنانی سوپای ئێران بۆ ناوچەکە بارودۆخی تێك دەدات و دەبێتە هۆی شەڕو ئاژاوە لەنێوان کورد و ئەو سوپایەدا، ئەمەیش گێروگرفت و کێشەیەکی زۆر بۆ فەرمانبەرانی سۆڤیەت دروست دەکات و دەیانگلێنێتە ئەو ئاژاوانە. ئەوانە جەختیان کردوەتەوە کە کوردەکان گوێڕایەڵی سیاسەتی سۆڤیەتن، واتە لەژێر کۆنترۆڵی ئەواندان؛ جگە لەوە، بە هاتنی سوپای ئێران، کۆنەپەرستانی ناوچەکە و لایەنگرانی ئەڵمانیای فاشیستی کەڵك لە ئاڵۆزیی ناوچەکە وەردەگرن و بە دزەکردن لە ڕێگەی تورکیا و ناوچەکانی تری ئێرانەوە پیلانەکانی خۆیان جێبەجێ دەکەن.

لەپاڵ ئەوانەدا، فەرمانبەرانی سۆڤیەت دژی هاتنی سوپای ئێران بوون، پێیان وابووە هێزێکی تەواوی ئێران لە ناوچەکەدا هەیە بۆ پاراستنی هێمنی و ئاسایش، پێویست بە هێزی تر ناکات" دەسەلاّتدارانی کۆنەپەرستی ڕژێمی پێشوو و سیخوڕەکانی تورکیا، بە یارمەتیی کۆنەپەرستانی ناوچەکە، ئازەریەکانیان دژ بە کورد و سۆڤیەت هان داوە. هەروەها کاربەدەستانی ئێران هیچ داخوازییەکی کوردەکانیان بەجێ نەهێناوە، بۆیە ئەوانیش دژی هاتنیان بوون. لە ڕاپۆرتێکی تایبەتدا کە فەرمانبەرانی سۆڤیەت لە ناوچەکەدا بۆ باڵوێزی سۆڤیەت لە تاران و وەزارەتی دەرەوەیان لە مۆسکۆ، ناردووە، وتوویانە: کوردەکان چەند جارێك ویستوویانە ورمێ و شوێنەکانی تر بگرن، ئێمە نەمانهێشتووە.

کاربەدەستانی سۆڤیەت لە ناوچەکەدا، وایشی بۆ چوون کە هاتنی سوپای ئێران، دەوری ئەوان بەتایبەت لەناو دانیشتواندا کەم دەکاتەوە و پێشبینیی ئەوەشیان کردووە کە لەگەڵ ئەو سوپایەدا تووشی تێکهەڵچوون بن، دیارە ئەوەیان نەویستووە، چونکە هێشتا چارەنووسی دووەم جەنگی جیهانی نادیار بووەو هەموو هەوڵەکان بۆ شکستپێهێنانی فاشیزم بوون. وەك هێندێ سەرچاوە ئاماژەیان پێداوە، فەرمانبەرانی سۆڤیەتی لەوە دوواون کە سیاسەتی ڕژێمی ڕەزا شا بەرامبەر بە کورد کۆنەپەرستانە و شۆڤێنیانە بووە و تێکۆشاوە ئاژاوە و دوژمنایەتی لەنێوان گەلانی دانیشتووی ناوچەکەدا، بەتایبەت ئازەری و کورد، دروست بکات، بۆیە کوردەکان بە

چاوێکی خراپ و بێباوەڕییەوە ڕوانیویانەتە سوپای ئێران و گومانیان لێی هەبوە کە بۆ پاراستنی هێمنی و ئاسایش بێتە ناوچەکە.

دەسەڵاتدارانی سۆڤیەت (هێزی هاوپەیمانانیش بەگشتی لە ئێران) باڵادەستی لە ناوچەکەدا ستراتیژی سیاسەتیان بوو، نەیاندەهێشت ئەم باڵادەستییە لەدەست بدەن؛ فەرمانبەرانی ئێرانی جێی متمانە و باوەڕیان نەبوون، چونکە تا دوێنێ بوو ڕژێمەکەیان لایەنگری ئەڵمانیای فاشی بوو، ئەوسا و تەنانەت پاش داگیرکرانی ئێران لەلایەن هاوپەیمانانەوە هەڵوێستی دژی سۆڤیەتی خۆیان نەدەشاردەوە. هاوکات نزیکبوونەوەی کوردی چەوساوەی زۆرلێکراو لە فەرمانبەرانی سۆڤیەت، ببوونە مایەی نیگەرانیی کاربەدەستانی ئێران و تورك، تورکیایش هێشتا ئەوپەڕی گومانی لەسەر بوو کە بتوانێ بێلایەنیی لە شەڕدا ڕابگرێ.

ئەوی ڕاستی بێ، وەك ڕاپۆرتی کونسوڵ و فەرمانبەرانی عەسکەریی سۆڤیەت نواندوویانە، ئەوە کوردەکان بوون کە باوەشیان بۆ سوپای سوور کردەوە و بڕواپێکراو و دۆستی بەئەمەکیان بوون، لەکاتێکدا فەرمانبەرانی سۆڤیەتی هیچ ڕاپۆرتێکیان لەسەر گەلانی تر و بە تایبەت ئازەریەکان نەداوە کە یارمەتییان دابن، بەڵکوو بە پێچەوانەوە ڕاپۆرتەکانیان باسی هاوکاریی ئازەریەکانیان لەگەڵ دەسەڵاتدارانی ئێراندا کردووە. ئەو ڕاپۆرتانەیش نێردراونە مۆسکۆ بۆ وەزارەتی دەرەوەی سۆڤیەت کە مۆڵەتۆڤ سەرکردایەتیی کردووە. پرسیار ئەوەیە: ئەگەر کورد بەو شێوەیە هەڵسوکەوتی لەگەڵ سۆڤیەتیەکاندا نەکردایە، فەرمانبەرانیان پشتیان پێدەبەستن؟ بێگومان نا. ئەوەی کە مۆڵۆتۆڤ لە نامەیەکدا وتوویە گوایە خەڵکی کورد خەریکی تاڵان و ڕاوڕووتکردن بوون، دانیشتوان بەدەستیانەوە پەرێشان و هەراسان بوون و هەڵاتوونەتە شار و پەنایان بۆ دەسەڵاتدارانی ئێران بردووە و داوای سوپایان لێ کردوون بێتە ناوچەکە و لەدەست کورد بیانپارێزێ، ئەوە هەر ئەو ئاژاوە و پیلان و هەراوهوریایە بوو کە ڕژێمی شا ماوەیەك بوو نابوونیەوە. کورد ئەگەر سەرقاڵی ئەو شتانە بووە، چۆن داوای ئۆتۆنۆمی یا سەربەخۆیی و جیابوونەوە و مافی خۆی کردووە؟! بیرۆکەی ئازادیخوازی و -مۆڵەتۆڤ وتەنی- سەربەخۆیی کوردستان کۆنەپەرستانە و بۆ پارێزگاریی بەرژەوەندی سەرخێڵ و فیوداڵەکانی کورد بووە و بەسترابووەوە بە ئیمپریالیزمەوە! ئەم بۆچوونەی مۆڵۆتۆڤ پەردەی لەڕووی سیاسەتی

درۆزنانە و دووڕوویانە و قێزەونی دەوڵەتەکەی هەڵماڵیوە، کە گوایە خۆی بە پشتیوانی گەلانی چەوساوە و بەدیهێنی مافی چارەی خۆنووسینی گەلانی ژێردەست ناساندووە!

گریمان ئەو وتە بێشەرمانەیەی مۆلۆتۆڤ کە گوایە کورد هەمیشە داردەست و... بووە، ڕاستە، بەڵام خۆ ئەوجارە داردەستی سۆڤیەت بوو و بە هەرزانیش فرۆشتی. کورد و ئازەری لەو سەردەمەدا هیچ پەیوەندییەکیان بە ئینگلیزەکانەوە نەبوو، ئینگلیز و تورك لە ناوچەکەدا نەبوون، تا جێی دڕدۆنگی و گومان بن. داوای ئۆتۆنۆمی و سەربەخۆییشیان نەکردبوو، تا بەرژەوەندی سۆڤیەت کەوتبێتە مەترسییەوە. جگە لەوە ئەگەر ئیمپریالیستەکان هەمیشە کەڵکیان لە کێشەی کورد وەرگرتبێ بۆ گوشار خستنە سەر ئێران و تەنازول و پاشەکشەپێکردن و بەدەستهێنانی ئیمتیازی سیاسی و ئابووری، ئایا کۆماری کوردستان لەلایەن دەوڵەتەکەی مۆلۆتۆڤەوە بەکار نەهێنرا بۆ وەرگرتنی ئیمتیازی نەوت دەرهێنان و بێشەرمانەیش نەفرۆشرا؟! مۆلۆتۆڤ کوردی هەر بەو تاوانە ناڕەوایانە بەدناو نەکردووە، بەڵکوو تاوانی لایەنگری و هاوهەستیی لەگەڵ دەوڵەتانی فاشیستدا داوەتە پاڵ. نووسەری ئەم دێڕانە کە پانزە ساڵ زیاترە خەریکی لێکۆڵینەوەی پەیوەندیەکانی سۆڤیەت و کورد و بەتایبەت کۆماری کوردستان بووە، بەڵگەنامەیەك یا هەواڵێك یا سەرچاوەیەکی ناو ئەرشیڤەکانی سۆڤیەت یا سەرچاوەیەکی تری نەدیوە، نووسیبێتی کورد سەربازی سوپای سووری کوشتووە، یا بریندار کردووە. ئەگەر کوردی ئەمبەرو ئەوبەری سنوورە دەستکردەکانی نێوان ئێران و تورکیا بەدرێژایی مێژوو هاتوچۆ و پەیوەندیی بنەماڵەیی و بازرگانییان بووبێ و کوردی ئێرانیش مەڕوماڵاتی بردبێتە کوردستانی تورکیا، بۆچی دەبێ بە قاچاخچێتی و... دابنرێ؟!

خاڵێکی تر کە مۆلۆتۆڤ لەم نامەیەدا ئاماژەی پێکردووە، جەختکردنی بووە لەسەر زۆربەی دانیشتوانی ئازەربایجان کە گوایە ئازەرین و دەبێ دۆستایەتییان لەگەڵدا ببەسترێ" ئازەربایجانی ڕۆژوا هیچ کاتێك زۆرینەی دانیشتوانی ئازەری نەبوە و بەشێکی جیانەکراوەی کوردستان بووە، با ئازەریشی تێهاتبێ و

دیمۆگرافیای ناوچەکەی تێك دابێ. مۆڵۆتۆڤ وتوویە دانیشتوانی ڕەسەنی ئەوێ زۆربەیان ئازەرین و لە باری مێژوویی و ئەتنۆگرافییەوە بەستراون بەوانەوە (بە ئازەربایجانی سۆڤیەتەوە) و هەمیشە ئەوان زۆربەی هێزی پێشکەوتنخواز و دیموکراتیخوازی ئێرانیان پێك هێناوە، بۆیە دەبێ پشتیان پێببەسترێ، نەك بە کوردی کۆنەپەرست و خێڵەکی و خۆفرۆش و... کە دەبێ بە یەکجاری وازیان لێ بهێنرێ و ڕێ بە سوپای ئێران بدرێ بێتە ناوچەکە و یارمەتیشی بدرێ بۆ گێڕانەوەی هێمنی و ئاسایش.

هەر ئەو مۆڵۆتۆڤە و دەوڵەتەکەی، کاتێك فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانیان بۆ ئازەرییەکانی ئێران دامەزراند و ویستیان ئازەربایجانیش بلکێنن بە ئازەربایجانی سۆڤیەتەوە، یا بیکەنە دەوڵەت یا پێگەیەکی خۆیان لە ئێران، لە چەککردنی تەواوی هێزەکانی ئێران و پێچانەوەی دەسەڵاتی دەوڵەتدا لە ئازەربایجانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوادا، یارمەتیی ئازەریەکانیان دا" لەکاتێکدا کورد چوارپێنج ساڵ پێشتر ویستیان شارەکانی ورمێ و خۆی ماکۆ و سەڵماس و... بخەنە ژێر دەستی خۆیان و سۆڤیەتیەکان نەیانهێشت، تەنانەت نەیانهێشت سەقز و سەردەشتیش ئازاد بکەن.

ئەمە سیاسەتی زلهێزێك بوو کە کورد زیاتر لە ٧٥ ساڵ هیوای پێبوو و هێزە سیاسیەکانی بە درێژایی تەمەنی سۆڤیەت تەپڵ‌و زوڕنایان بۆ لێ دا، هاوکات تاوانی ئەو ڕژێمە بەرامبەر بە سمکۆ و درۆکردنی لەگەڵ شێخ مەحموودی حەفیددا و هاوکاریی لەگەڵ کەمالیەکاندا بۆ لێدانی شۆڕشەکانی شێخ سەعیدی پیران و ئاگری و دەرسیم و بەزۆر گواستنەوە و کۆچ پێکردنی بەکۆمەڵی کوردانی سۆڤیەت و هەرەسپێهێنانی کۆماری کوردستان لە مەهاباد و.. لە لێکدانەوە و خوێندنەوە و بیرو بۆچوونی هیچ هێزێکی سیاسیی کورددا ڕەخنەیان لێ نەگیرا و ڕیسوا نەکران، بەڵکوو تا لە گۆڕنانی ئۆردووگای بەناو سۆشیالیزمیش بە سەرۆکایەتیی سۆڤیەت لەسەر هەمان ڕێباز بەردەوام بوون.

خاڵێکی تری ئەم نامەیەی مۆڵۆتۆڤ کە دەبێ ڕەچاو بکرێ، بێوەفایی سۆڤیەت بووە بەرامبەر بەو هەموو خزمەتە کە کورد پێشکەشی ئەو دەوڵەتەی کردووە و

دەستنانی بووە بە ڕووی کوردەوە کە خۆیی لێنزیك کردوەتەوە و –با بە شێوەیەکی کاتیش بووبێ– پاڵپشت و یاریدەدەری بووە. ئایا ئەو هەڵوێستەی مۆلۆتۆڤ شایستەی کورد بوو؟! ئەگەر پێشتر ئیمپریالیستەکان درۆیان لەگەڵدا کردبێ، دەکرا سۆڤیەت ئەوجارە درۆی لەگەڵدا نەکات.

ناتوانین بڵێین تەنیا تاقمی باقرۆڤ و نوێنەرانی ئازەریی سۆڤیەت لە ئێران بە هاندانی دەوڵەتی سۆڤیەت و ئامادەکردنی ناوەڕۆکی ئەم نامەیە تاوانبارن و لەو ڕووەوە دەوری سەرەکییان هەبوە، گەرچی دەوری خراپیان لە داڕشتنی سیاسەتی سۆڤیەتدا بەرامبەر بە کورد کەم نەبوە، بەڵام مۆڵەتۆڤ هەمان ئەو کەسە بوو لە سەرکردایەتیی حیزبی و دەوڵەتیی یەکێتیی سۆڤیەتدا بووە و دەنگ و بڕیاری لە دوورخستنەوە و قەڵاچۆکردنی کوردانی سۆڤیەتدا هەبوە. ئایا شیاو بووە گەلێکی چەوساوە و ژێردەستی وەك کورد بەو چەشنە تاوانبار و بەدناو بکرێ و بێشەرمانە بوترێ هەموو پەیوەندییەکی لەگەڵدا بپچڕێنرێ و بۆ بەرژەوەندی خۆیان لە باکووری ئێراندا کەڵکی لێوەربگیرێ، ئیتر نە باسی مافی کورد نە تەنانەت مافی کولتووریشی نەکرێ. لێدان و هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵەی (ژێکاف)یش لەلایەن سۆڤیەتەوە، هەر لەم ڕوانگەیەوە بووە. هێشتنەوەی کورد لە چوارچێوەی ئازەربایجانی ئێراندا و سەرەنجام هەرەسپێهێنانی کۆماری کوردستان لە مەهاباد، درێژەی ئەو سیاسەتە نامرۆڤانەیە بوو کە شانۆی تراژیدیای کوردی بە فەرمانێك لە مۆسکۆوە پێ کۆتایی هێنرا.

وتوویژ لەگەڵ سەرهەنگ "ماهینی"ی
فەرماندەی هێزەکانی ئێراندا
:١٩٤٢/٩/٢١

ماهینی، بەبۆنەی گەڕانەوەیەوە لە تاران هاتە لام، سەبارەت بە گەشتەکەی پرسیارم لێ کرد. ماهینی گوتی: لە سەفەرەکەی خۆی بۆ تاران ڕازییە، توانیویە ڕووداوەکانی ڕەزائیە بە ڕێکوپێکی بگەیەنێتە کاربەدەستانی ئێران. گوتی: زۆر

لەوە دەترسام ژنەکەم بڕوا بە درۆودەلەسەکانی ڕۆژنامەی "پەرچەم" لەبارەی ڕووداوەکانی ڕەزائیەوە بکات و خەمی منیان بێ. بەڵام دەرکەوت نە بنەماڵەکەم و نە خزم و کەسوکاری ئەو ڕۆژنامەیەیان نەخوێندوەتەوە. وا دەرکەوت ڕۆژنامەی "پەرچەم" لە تاران خوێنەری نییە، زیاتر لە ٧٥٪ی ڕۆژنامەکە بۆ دەرەوەی تاران دەنێردرێ.

پاشان ماهینی سەبارەت بە دیداری سەرنووسەری ڕۆژنامەی "پەرچەم" کاتێك لای سەرۆك وەزیران بووە، گوتی: لەبەر چاوی من سەرنووسەری ڕۆژنامەی "پەرچەم"ی ئاگادار کردەوە و پێی گوت گەر ناوەڕۆکی گوتارەکانتان نەگۆڕن، ناچار دەبین ڕۆژنامەکەتان دابخەین. سەرۆك وەزیران لە کۆتایی وتووێژەکەدا گوتوویە: ((ئەمە ئەو ماهینییەیە کە ئێوە زۆرتان لەبارەوە نووسیوە)). سەرنووسەر چاوەڕوانی قسەیەکی ئاوهای نەکرد و هیچی نەگوت. بەقسەی ماهینی کە پاشتر چاوی بە سەرنووسەری پەرچەم کەوتووە، ئەو هەموو ئاژاوەنانەوە و درۆودەلەسانە کاری ئەفسەرانی بەرزی سوپای ئێران بووە. ماهینی ئەوەیشی گوت: کاتێ چاوی بە وەزیرەکانی ئێران کەوتووە، پێی گوتون هێرشکردنە سەر کوردەکان ئەنجامێکی باشی نابێ. هێرشکردنە سەر گوندە کوردنشینەکان جگە لە کاولبوونی گوندەکان و هەڵاتنی خەڵك و پەنابردنیان بۆ چیاکان، شتێکی تری بەدواوە نابێ. تەنیا هێرشێك کە ئێستا ئێمە دەتوانین هەنگاوی بۆ هەڵگرینەوە، هێرشکردنە سەر جەلالیەکانە [هۆزێکی کوردن لە ناوچەی ماکۆ دەژین] لەبەر ئەوەی هۆزی "مین ...؟ " هاوسێیانە [ئەوانیش هۆزێکی کوردن] دوژمنایەتی لە نێوانیاندا هەیە، پشتیوانی لەیەك ناکەن. دواتر ماهینی بەڵگەیەکی پێشان دام، کە باڵوێزی ئێمە مۆڵەتی پێدابوو چەك و تەقەمەنی بگوازێتەوە.

ماکسیمۆڤ

لێدوان و هەواڵ سەبارەت بە بارودۆخی ڕەزائیەو ناوچەکانی

٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٣:

خەلە و خەرمانی ناوچەکە کۆکراوەتەوە و بەشێکی بە دەوڵەت فرۆشراوە، بەشێکی زۆریشی لای موڵکدارەکان ماوەتەوە. کاربەدەستانی ئێران زۆر لە خۆیان ڕازین کە توانیویانە عەمبارەکانی دەوڵەت پڕ بکەن، تەنانەت هەوڵ دەدەن ئەو گوندانەی کە پێش خەرمانانی ١٣٢٥ لەلایەن دەوڵەتی ئێرانەوە لە کوردەکان زەوت کرابوون، پاش ئەو مانگە کوردەکان توانییان دەستیان بە سەردا بگرنەوە [نزیکەی ٧٦ گوندە، ١٨ گوندی سەر بە ناوچەی تەرگەوەڕ و ٢١ گوندی ناوچەی دەشت و ٢٧ گوندی ناوچەی مەرگەوەڕ]، دووبارە زەوتیان بکەنەوە، گەنمیان لێ بسێننەوە، بەڵام ناوێرن. لەبەر ئەوە ئوستاندار داوای لە ئێمە کرد یارمەتیی بدەین بۆ کۆکردنەوەی گەنمی ئەو گوندانە. یارمەتیدانی ئێمە –بە تێگەیشتنی ئەو– ئەوەیە سەربازانی سوپای سوور لەگەڵ ژاندارمەکانی ئێراندا دەستبەجێ ئەم ئەرکە جێبەجێ بکەن و لەگەڵیاندا بچن. بەڵام من پێیم گوت و بەڵێنم پێ دا کە ئێمە دەست لە کاروباریان وەرنەدەین، گوتم: کوێخا لە گوندەکاندا هەن، دەبێ ئەوان گەنمەکە کۆبکەنەوە. چەند ڕۆژێك لەمەوبەر پێیان ڕاگەیاندنم کە ئوستاندار لەگەڵ هێندێ ڕێبەری کورددا سەبارەت بە گۆڕینەوەی گەنم بە قەند وچا و کارگە (مانوفاکتۆر) وتوویژی کردووە و پێك هاتوون. کێشەی کۆکردنەوەی گەنم سەرنجی تورکەکان و ئینگلیزەکانی ڕاکێشاوە، هەوڵی زۆریان دا تا هەرچی زیاترە گەنم بکڕن.

بۆ نموونە، "ماك لارین"ی سەرکونسوڵی ئینگلیز لە تەورێز لە ١١ی ئەیلوولی ١٩٤٢ هاتبووە ڕەزائیە تا گەنم بکڕێ و بۆ باشووری ئێرانی بنێرێ کە لە ژێردەستی خۆیاندایە. لە تورکیا و عیراق نرخی فەردەیەك گەنم دوو قاتی ئێران گرانترە. لەبەر ئەوەیە کوردەکان گەنمی زۆر دەبەن بۆ ئەودیو. ئێمە بە دانانی خاڵی پشکنین فرۆشتنی گەنممان بۆ ئەودیوی سنورەکانی ئێران لەلایەن کوردەکانەوە کەم کردوەتەوە. دانانی خاڵی پشکنین لەسەر ئەو ڕێگایانەی کە لە سنووری عیراقەوە نزیکن، زیانی گەورەی بە کوردەکان گەیاندووە، بەتایبەت ئەو کوردە کۆچەریانەی کە بۆ لەوەڕاندنی ئاژەڵەکانیان لە عیراقەوە هاتوون بۆ ناوچەکانی سەر سنوورو نانی خۆیان لە کوردستانی ئێران بەدەست دەهێنن و لێرە دەیکڕن.

"فەتاح بەگ"ی یەکێ لە سەرکردە بەناوبانگەکانی خێڵی هەرکی، بۆ ئەم مەبەستە هاتە کونسوڵخانە و داوای لێ کردین ڕێ بە گواستنەوەی گەنم بدەین بۆ کۆچەریەکان؛ لەبری گشت سەرکردە کوردەکانی ئێران بەڵێنی داینێ کە گەنم نانێردرێتە ئەودیوی سنوور. بەباشمان زانی داواکاریەکانیان جێبەجێ بکرێن، چونکە ئەوانە هەردەم کۆچەرن و نانیان لە ئێران کڕیوە. جگە لەوە، پێشگرتن لە کڕینی نان دەبێتە مایەی تالآنکردن یا کڕینی نان لە عیراق، ئەمەیش بۆ ئەوان زۆر زەحمەتە و پێیان ناکرێ.

سەبارەت بە فرۆشتنی گەنم بە تورکیاو عیراق، پێم وایە پێویستە خاڵەکانی پشکنین هەروا بمێننەوە، بۆ ئەوەی ئاودیوکردنی گەنم بۆ عیراق کەم بکرێتەوە. هەروەها دەبێ فەرمان بە پاسەوانی سنوور بدرێ کۆنترۆڵی ناوچەکە بەهێزتر بکەن. کوردەکان لە ناوچەی ماکۆ زیاتر کەوتوونەتە تالآنکردن، ئەوان سەر بە هۆزی جەلالین. لەوبارەوە پێشتر لە ڕاپۆرتێکدا پێشبینیی ئەوەم کردبوو و ئاگادارم کردبوونەوە کە لەوانەیە ئەم هۆزە دەست بە تالآنکاری بکاتەوە، چونکە لە ناوچەی شیراز گەڕاونەتەوە و لەوپەڕی هەژاریدا دەژین. ئەو ٣٠ هەزار تمەنە کە دەوڵەتی ئێران بڕیاری دابوو بە یارمەتی بیدات بەو هۆزە، لە تاران گیریان داوە. لە ناوچەی شاپوور (شکاکەکان) قسەی خۆیان ڕاگرتووە و هیچ ئاژاوەیەك ڕووی نەداوە. لە ناوچەی ڕەزائیە لە چەند گوندی باراندوزچای و تارلوچانی، کە دەکەونە ژێر دەسەلآتی هێزەکانی ئێمە، محەمەد حوسێن و سەعید فەهیمی و حاتەم بەگ هێندێ دەستدرێژی و تالآنکارییان کردووە. فەرماندەی سوپای سوور لە ناوچەی ناوبراو، فەرمانی چەککردنی ئەو کەسانەی داوە. پۆستەکانمان ٣ کوردی سەر بە خێڵی محەمەد حسێنیان چەك کردووە. ڕۆژی دواتر یەکێك لە پۆستەکان محەمەد حسێن و خزمەتکارەکەی چەك دەکەن.

دوایی بۆمان دەرکەوت ناوبراو پەیوەندییەکی باشی بە "مەنوچهر خان"ی کۆنەپەرست و یەکێك لە موڵکدارانی ناوچەکەوە هەبوە کە ناسناوی مستەفاخانە. مستەفا خان، سەرباری ئەوە، شکاتی لە محەمەد حسین کردووە کە گوایە گوندەکەی ئەویشی تالآن کردووە. بۆ ڕوونکردنەوەی ڕووداوەکە، چووین بۆ

گونـدی دیـدانی خـواروو (کـە مـوڵکی مەنوچـهری‌یـە). جووتیارەکـانی ئـەویٚ بـە ئێمەیان گوت محەمەد حسێن بە میوانداری و داواکاریی مەنوچهری هاتوەتە ئێرە. "محەمـەد حسێن"یـش دانی بەوەدا نـا کـە چوار نامـەی مەنوچهری وەرگرتـووە و پێشانی ئێمەی دا، لە یەکێکیاندا نووسرابوو ((کەسێك دەنێرم بۆ لات، چیت پـێ بڵێ ئەوە بکە)). لـە ئەنجامدا دەرکـەوت مەنوچـهری ئـەو هـەموو تالاٌنکارییـەی ڕێك خستووە. ئوستانداریش گوتی لەپێش چاوی خەڵك قسەم بە مەنوچهری گوتـووەو خانەنشینم کردووە. قسەکانی ئوستاندار بە مەنوچهری بەو مەبەسـتە بـوو کـە مـن داوای سزادانی نەکەم، وا دیارە ئوستانداریش ئاگـای لـە کردەوەکـانی مەنوچهری بووە. لە ناوچەی نەغەدە (سوڵدووز) کە قەرەپاپاغی لێن، تائێستا هیچ ڕووداوێك نەقەوماوە. بەلاٌم هێندیٚ لە نوێنـەرانی هـۆزی مـەنگوڕ و مامـەش دەیانـەویٚ ماڵیـات لە قەرەپاپاغەکان وەربگرن و ئـەوانیش ئامـادە نـابن بیـدەن. بـەلاٌم هاوڕێیـانی ئێمـە سەرەنجام توانییان پێش بە تێکهەڵچوونی کوردەکان و قەرەپاپاغەکان بگرن.

چالاکیی کوردەکان لە ناوچەی مـەهاباد بەگشتی شـێوازێکی دیکـەی بـەخۆوە گرتووە کە بۆ کاربەدەستانی ئێران زیاتر مایـەی مەترسییە، لـە هـۆزە گـەورەکانی ئـەویٚ بلـووکێکی هاوبەنـدیان پێك هێنـاوە بـۆ پاراسـتنی هـەم ئـەو ئازادییـەی کـە دەستیان کەوتووە، هەم ئەو حکوومەتەی کە لە ناوچەی بیٚلایەن دایانمەزرانـدووە. ئەم جوولاٌنەوەیە بە دژایەتیکردنی عەلی ئاغا "ئـەمیر ئەسـعەد" دەسـتی پـیٚکرد کـە فەرمانـداری مـەهابادە و بـە خـائین بـە گـەلی کـورد و نۆکـەری ئێـران و خـۆفرۆش تاوانبـار کـراوە. پـاش هێنـدیٚ وتوویـێژ لـە تـاران و مـەهاباد، عـەلی ئاغـا ناچـارکرا پۆسـتی فەرمانـداری بـەجیٚ بهێڵـیٚ. قـەرەنی ئاغـای مامـەش (سـەرخێڵی مامـەش) پێشنیار کـرا بـۆ ئـەم پۆسـتە، هـەر لەوکاتـەدا سـەرۆك خێڵـەکانی دیکـە (مـەنگوڕ و مامەش و...) داوای ئەم پۆستەیان کرد. حاجی قەرەنی ئاغـای مامـەش‌و عەبدوڵلاٌ ئاغای مەنگوڕ و قازی محەمەد و بایەزید ئاغای گەورك پێشنیاری ئـەوەیان دەکـرد کـە فەرمانـداری مـەهاباد ئێرانـی بـیٚ و لەلایـەن ئێرانـەوە دیـاری بکـریٚ، دەوڵـەت فەرمان بدات دادستانی ئێران لەگەڵ بیست پۆلیسدا بێنـە مـەهاباد، بـەو مەرجـەی کە کاربەدەستەکانی دیکە کورد بن. ئەم پێشنیارە لەلایـەن دەوڵەتـەوە پەسـند کـرا،

"یەدوڵڵا سەریعول کەلام"ی شارەوانی پێشووی ڕەزائیە دەچێتە مەهاباد تا بە ئەستۆ دەگرێ. پێویست بەوە ناکات بگوترێ: فەرماندارو دادستان و پۆلیسی ئێران لە مەهاباد تەنیا وێنەیەکی سیمبولی (ڕواڵەتی)یان هەیە، بەکردەوە دەسەلاتێکیان نییە، هەر پۆلیسێکی ئێران دوو کوردی لەگەڵە تا لە هەر ڕووداوێك بیانپارێزن. بەکردەوە دەسەلات لە مەهاباددا بەدەستی حاجی قەرەنی ئاغا مامەش و عەبدوڵڵا ئاغاو بایەزید ئاغای گەورکە و مافی ئەوەیان پێدراوە سێسەد ژاندارمی کورد ڕابگرن.

قازی محەمەد، قازیی ئاینیی شاری مەهابادە و ئەرکی شارەوانیی مەهابادی بەئەستۆ گرتووە. ئەم تاقمە سەرکردانە دەستەیەك دەنێرنە لای ئێمە تا لە مەبەست و نیازیان ئاگادارمان بکەنەوە پێش جێبەجێکردنیان. ئێمەش لەوەلامدا پێمان گوتن ئەوە کاری خەڵکی مەهاباد و کاربەدەستانی ئێران و تایبەتی خۆتانە. بەرژەوەندی ئێمە تەنیا هێشتنەوەی ئارامی و هێمنیی ناوچەکەیە. ئەوانە بە ئێمەیان گوت: باش لە بارودۆخەکە تێدەگەن، تەنیا بۆ ڕواڵەت دانیان بە دەسەلاتدارانی ئێرانیدا ناوە، بەهیوان بە چاوێکی باش لێیان بڕوانین.

پاشان دەستەی نوێنەران بە ئێمەیان ڕاگەیاند کە ئەوان دەیانەوێ بۆ دابینکردنی ئارامی و هێمنی و کۆتاییهێنان بە تالان و دزێتیی نێوان خێڵەکانی کورد، قسە لەگەڵ هەموو کوردەکانی ژێر دەسەلاتی ئێمەدا بکەن. پاش دیتنی یەکە بە یەکەیان، بۆم دەرکەوت ئەوانە دەیانەوێ هەموو سەرکردە کوردەکان لە شاری شنۆ کۆببنەوە و بڕیارێکی گشتی لەوبارەوە بدەن. ئێمە زانیمان کوردەکانی مەهاباد دەیانەوێ بەم هەنگاوانە بەرەیەکی بەهێز دژی دەستەی عەلی ئاغا "ئەمیر ئەسعەد" پێك بهێنن، کە هەوڵ دەدا بە یارمەتیی "شابەختی" بەرەیەك لە خێڵەکانی دێبوکری، مەنگوڕ، بانە، پشدەر [خێڵێکی گەورەی کوردی عیراق] پێکەوە بنێن، دووبارە پۆستی فەرمانداری مەهاباد بەدەستەوە بگرن. بۆیە ئێمە ئامادە نەبووین لەم بارەوە قسەیان لەگەڵدا بکەین. عەلی ئاغا هەوڵی دەدا جووڵانەوەیەکی چەکداری دژی ئەم گرووپە ڕێك بخات، بەنیاز بوو هێزێکی زۆر کۆبکاتەوە، بەڵام دەستتێوەردانی هاوڕێیانی ئێمە، دەرفەتی بۆ عەلی ئاغا

نەڕەخساند هێزێکی ئاوها کۆبکاتەوە، ئەم پیلانە سەری نەگرت. بەکەڵك وەرگرتن لــە زەماوەنــدی کــوڕی قــەڕەنی ئاغــای زەرزا (فەرمانــدەی شــنۆ) کــە زۆربــەی ســەرکردەکانی کــوردی بــۆ داوەت کرابــوون، پــاش زەماوەندەکــە هــەموویان کۆبوونەوە. لەم کۆبوونەوەیەدا ئەمانەی خوارەوە بەشدار بوون:

١- قوتاس لە هۆزی مەمەدی.
٢- حەسەن تیلو (دیری).
٣- عومەر خان (شکاك).
٤- ڕەشید بەگ (هەرکی.
٥- نووری بەگ (بەگزادە).
٦- زیرۆ بەگ (هەرکی).
٧- تاهیر ئاغا (هەرکی).
٨- قەرەنی ئاغا زەرزا (زەرزا).
٩- مووسا خانی زەرزا (زەرزا).
١٠- حاجی قەرەنی ئاغا (مامەش).
١١- عەبدوڵڵا ئاغا (مەنگوڕ).
١٢- حاجی کاك حەمزە (سوارە).
١٣- فەتاح بەگی هەرکی (کۆچەری لە عیراقەوە).
١٤- قازی محەمەد (قازی).
١٥- بایەزید ئاغا (گەورك).
١٦- عەزیز عەباس ئاغا (دێبوکری).

شێخ عەبدوڵڵا سەیید* و کوڕەکانی و هێندێ خزمی نزیکی و ژمارەیەك بەگی بچووك لەو کۆبوونەوەیەدا بەشدار بوون. بەم چەشنە نوێنەرانی هەموو خێڵەکانی کورد لە شاپوورەوە تا سەقز لە کۆبوونەوەکەدا بەشدارییان هەبوو. بەشدارانی

* بەوپێیە کە باس کراوە، دەبێ شێخ عەبدوڵڵای گەیلانیی کوڕی شێخ عەبدولقادری نەهری بێ و بە هەڵە وا ناوی برابێ. ناوبراو بە سەیید عەبدوڵڵایش ناسراو بووە.

کۆبوونەوەکە، دوای لێکۆڵینەوەی بارودۆخی کوردستان، سوێندیان بە قورئان خوارد کەم ئەم بڕیارانەی خوارەوە جێبەجێ بکەن:

١- وەفادار بن بە دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەت و هیچ کارێك دژی ئەو وڵاتە و سوپاکەی لە ئێران نەکرێ، بەبێ ڕێگەپێدانی یەکێتیی سۆڤیەتیش پەیمان لەگەڵ هیچ دەوڵەتێکدا نەبەسترێ.

٢- کۆتایی‌هێنان بە کاری تاڵان و بڕۆ، بە گرتنەبەری ڕێوشوێن دژی تاڵانکەران و سزادانیان.

٣- پاراستنی یەکێتیی گەلی کورد، وەفادار بوون بە پرنسیپی ((هەموان بۆ یەك و یەکێك بۆ هەموان)).

سەرباری ئەوە، بڕیار درا هەموو مانگێك کۆبوونەوەیەکی ئاوها ببەسترێ تا لە هەر کێشە و ڕووداوێکی هەموو دوو کۆبوونەوەیەك بکۆڵرێتەوە. (لە باکووری کوردستانەوە تا ناوچەی ڕەشت) درایە دەستی عومەر خان و لە ناوچەی ڕەشتەوە بەرەو خوار تا باشوور درایە دەستی حاجی قەرەنی ئاغای مامەش. ئینگلیزەکان هەوڵیان دا، بە ناردنی شێخ عەبدوڵڵا سەیید، دەورێکیان لەم کۆبوونەوەیەدا هەبێ، بەڵام زۆربەی سەرکردە کوردەکان کە ئاگاداری پێوەندیی شێخ و ئینگلیز و ئێرانیەکان بوون، ڕوویان پێنەداو لە ڕێبەرایەتیی کۆبوونەوەکە دوور خرایەوە. هاوڕێیانی ئێمە بەڵگەی بڕواپێکراویان لایە کە لەمێژە ئینگلیزەکان ئەم کۆبوونەوەیەیان ئامادە کردووە، بەو مەبەستەی کە شێخ عەبدوڵڵا سەیید ببێتە سەرکردەی هەموو سەرانی کوردی ئێران، وەك ڕابردوو دەوری خۆی لەناو کوردی ئێراندا هەبێ. عەبدوڵڵا سەیید، بەپێی فەرمانی "مایۆر لاین" و "مایۆر چاکمان"ی کاربەدەستانی دەزگای سیخوڕیی ئینگلیز، بەشدارییان لە ئامادەکاریی ئەم کۆبوونەوەیەدا کردووە.

دوای تەواوبوونی کۆبوونەوەکە، سەرکردەکانی کورد بە ڕێبەرایەتیی عومەر خان و هەڤاڵانی بۆ ئاگادارکردنەوەی ئێمەو ئوستاندار سەبارەت بەم کۆبوونەوەیە هاتبوون بۆ ڕەزائیە. کوردەکان لە وتووێژیاندا لەگەڵ ئوستانداردا سەبارەت بە

بارودۆخی ماکۆ، داوایان کرد بەم چەشنەی خوارەوە لێکۆڵینەوەی لەبارەوە بکرێ (مەبەست چارەسەرکردنی کێشەی هۆزی جەلالییە):

١- کوردەکان کۆتایی بە تالآنکردن بهێنن؛ بەڵێنی گێڕانەوەی هەموو مەڕومالآتێك کە بە تالآن براوە، بدەن.

٢- کوردەکان دژ بە چەککردنی ئەو کەسانەن کە دەستیان لە تالآنکاریدا هەبوە.

٣- کاربەدەستانی خۆجێیی دەبێ ئەو سێ هەزار تمەنەی کە دەوڵەت بۆ یارمەتیدانی جەلالییەکانی ناردووە، لەنێوانیاندا دابەشی بکەن.

پاشان کوردەکان ڕایانگەیاند، گەر کاربەدەستانی خۆجێیی هەنگاو بنێن بۆ چەککردنی جەلالیەکان، ئەوا کوردەکانیش بۆ جێبەجێکردنی ئەو سوێندەی کە خواردوویانە (سەبارەت بە یەکبوون) پشتیوانی لە جەلالیەکان دەکەن. ڕاپەڕینی کوردەکان سەرتاسەری و دژ بە هەموو پۆستەکانی ئێران و سەربازگەکان دەبێ (ئێمە بەڵگەمان بەدەستەوەیە کە کوردەکان لەمێژە خۆیان بۆ ڕاپەڕینێکی ئاوها ئامادە کردووە، بەلآم نەیاندەویست جێبەجێی بکەن و دەیانویست کێشەکەیان بە شێوەیەکی ئاشتیخوازانە چارەسەر بکرێ).

ئوستاندار بەڕواڵەت بە چارەسەرکردنی ئاشتییانەی کێشەی کورد ڕازی بووە، سەبارەت بە پێویستیی ژیانێکی دۆستانەی نێوان کورد و ئازەری قسەی بۆ کردبوون، گوتبووی دەست نیشانی ئەوەی کردووە کە ئێستا وا خەریکە شەڕ نزیکی سنوورەکانی ئێران دەبێتەوە، دەبێ هێزەکانمان دژ بە دوژمنی گشتی ڕێك بخەین. ئوستاندار لە قسەکانیدا ئاشکرای نەکردووە کێ دوژمنی گشتییە. بەلآم گوتوویە نایەوێ کوردەکان چەك بکات، وای پێشان داوە ئەوە ڕووسەکانن کە باسی چەککردنی کوردەکان دەهێننە گۆڕێ. کاربەدەستانی ئێرانی و ئینگلیزی زۆر نیگەرانن لەوەی کە نەیانتوانیوە دەوری خۆیان لەو کۆبوونەوەیەدا ببینن. کاتی کۆبوونەوەکە، کابرایەکی ئینگلیز و شێخ عەلائەدین و شێخ ئۆغلی ویستوویانە بۆ بەشداریکردن لە کۆبوونەوەکەی شنۆدا لە ڕێگەی نەغەدەوە خۆیان بگەیەننە شنۆ؛ بەلآم لەبەر ئەوەی ئەوانە مۆڵەتیان پێ نەبوە، هاوڕێیانی

ئێمە نەیانهێشتوە بچنە ئەوێ. لە بەغداوە شێخ محەمەد سادیق گەیلانی بۆ بەشداری لە کۆبوونەوەکەدا خۆی گەیاندوەتە شنۆ (ئێمە ئاگادارین کە تەواوی ئەو ڕێگایەی بە یەك ڕۆژ بڕیوە). ناوبراو پیاوێکی بە ئاشکرا سەر بە ئینگلیزە. چوار ڕۆژ پاش کۆتاییهاتنی کۆبوونەوەکە، ماك لارین سەرکونسوڵی ئینگلیز لە تەورێز خۆی گەیاندووەتە ڕەزائیە. جگە لەوە، حەمەڕەشید خانی بانە کە هەر دەستی ئینگلیزی بەسەرەوەیە، هاتووەتە مەهاباد. ئەمە بەو مانایەیە کە تەواوی ئەم سەفەرانە بۆ ئەوەن کەوا بزانن بڕیاری چی لەو کۆبوونەوەیەدا دراوە، لەوانەیشە نەهێڵن بڕیاری کۆبوونەوەکە جێبەجێ بکرێ. ئێمە ئاگادارین پرسیاری تر لە کۆبوونەوەکەدا باس نەکراوە، ئەم هەراو هوریایە بێمانایە کە گوایە ئێمە بەشداریمان لە ڕێکخستن و بەڕێوەبردنی ئەم کۆبوونەوەیەدا کردووە، ڕاست نییە. کاربەدەستانی خۆجێیی بە ڕواڵەت چالاکیی سیاسیی کوردەکان بەڕووی خۆیاندا ناهێنن، ترسی زۆریان لێ نیشتووە، بەلأم لە کوردەکانی دەشارنەوە. گومانی تێدا نییە کە دەیانەوێ ئەم یەکگرتنە نوێیەی کوردەکان هەڵبوەشێننەوە. لە گوندە ئازەریەکان لەسەر بلانکی ئیدارەی دارایی شیعریان دژی کورد نووسیوە و بلأو کردووەتەوە. ئەم کردەوەیەی ڕژێم دەیسەلمێنێ نایانەوێ دوژمنایەتی و هاندانی ئازەریەکان دژی کورد ڕاگرن و هەڕەشەی لەناوبردنی کوردیش دەکەن.

وەك ئاشکرا بوو نووری بەگ ١ی تشرینی یەکەم لە گوندی (ئامبیلا) کۆبوونەوەیەکی بچووکی ڕێك خستبوو، ئەمە بە پێشنیاری دوو ئەفسەری ئینگلیزی کرابوو کە جلوبەرگی کوردییان پۆشیبوو و بە نهێنی هاتبوون. تائێستا ڕوون بووەتەوە کە جگە لە نووری بەگ، براکانی ڕەشید بەگ، حاتەم بەگ و سەعید بەگ و قادر بەگی جەهانگیری بەشدارییان لە کۆبوونەوەکەدا کردووە. ناوی تەواوی بەشداران ڕوون نییە، ڕەشید ئامادە نەبوە بەشداری لەم کۆبوونەوەیەدا بکات. ئینگلیزەکان لەم کۆبوونەوەیەدا ڕایانگەیاندووە کە ئەوان بە هەڵبژاردنی عومەر خان ڕازی نین، چونکە بڕوای پێناکەن، بەباشی بە بەژن و بالأی شێخ عەبدوڵلا سەییدو "سەعید بەگ"یاندا هەڵداوەو باسیان کردوون،

ئامۆژگارییان کردوون کە نابێ بڕوا بە ڕووس بکەن، ڕووسەکان دەتوانن درۆتان لەگەڵدا بکەن و بتانفرۆشن بە ئێرانیەکان. بەشدارانی کۆبوونەوە بڕیاریان داوە عومەر خان بە ڕەسمی نەناسن.

حەمەڕەشید خان بۆ جاری دووهەم لەم ڕۆژانەدا هاتە مەهاباد، بۆ ئەوەی چاوی بە عومەر خان بکەویٰ (عومەر خان لە ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٢دا چووەتە مەهاباد). پێدەچێ سەفەری حەمەڕەشید خان بۆ ئەوە بووبێ کە عومەر خان بەلای ئینگلیزدا ڕابکێشێ.

"بوزورگ خان" لە ٤ ی تشرینی یەکەمدا هاتە ڕەزائیەو ماوەی شەش ڕۆژ لەگەڵ ئوستانداری ئوستانی چواردەدا کۆبووەتەوە، دوای چەند وتووێژ لەگەڵ "مەرزەبان"دا نیسانی ١٩٤٢ چوو بۆ کوردستان. بەپێی ئەو ڕاستیانەی کە بە دەستمانەوەن، وادیارە ئینگلیزەکان و ئێرانیەکان دەیانەوێ دەست بخەنە ناو کاروباری کوردەکان.

بەم جۆرە دەکرێ بڵێین:

١- بەشێکی زۆری سەرکردەکانی کورد لەم کاتەدا بڕیاریان داوە ڕەنگوڕوویەکی سیاسی بە چالاکیی کوردەکان بدەن و کۆتایی بە ڕاووڕووت بهێنن.

٢- ئەم جووڵانەوەیە کە لە توانایدایە هێمنیی ناوچەکە بپارێزێ، ناتوانێ لە بەرژەوەندی ئێمەدا نەبێ.

٣- ئێمە بەردەوام کاردەکەینە سەر کوردەکان، تا پێش بە چالاکیی چەکدارانەی کوردەکان بۆ نەغەدەو مەهاباد بگرین، هەروەها بۆ ئەوەی جەلالیەکان بێپشتیوان بن.

پێویستە لە داهاتوودا بەجۆرێ لەناو کوردەکاندا هەڵسوکەوت بکەین کە لە ئامۆژگاریی ئێمە دەرنەچن و واز لە هێندێ پرسیار بێنن و ڕوویان پێنەدەین. بەم جۆرە دەرفەت بە ئێرانیەکان نەدرێ ئێمە بکەنە بەشدار لە سیاسەتی دژ بە کوردی خۆیاندا، یا ڕامان بکێشن. هەرچەند لایەنە گرنگەکانی کێشەی کورد لە کونسڵخانەی ئێمە چارەسەر دەکرێ، بەڵام بە پێویستی دەزانین ئاگاداری ناوەندو باڵوێزخانەمان بین سەبارەت بە کێشەی کورد لە ناوچەکانی (ماکۆ، خۆی و ...).

ڕووداوەکانی بەرەی شەڕ ڕەنگدانەوەی زیندوویان لە بارودۆخی ناوخۆو گشت ڕووداوەکانی ئەم دوایی‌یەی ناوچەکەدا هەیە، بەتایبەت لە شار زۆر هەست بەم شتە دەکرێ. هەبوونی ژمارەیەکی کەمی ڕادیۆ (تا ٥٠ دانە) بووەتە مایەی ئەوەی کە تەواوی دەنگوباسەکان و ڕاگەیاندنی بەرەی شەڕ بەپێچەوانەوە بلاّو بکرێنەوە. گەرچی ئاسووری و ئەرمەنیەکان سەرکەوتنەکانی ئێمە گەورەتر دەکەن، دارودەستە کۆنەپەرستەکانی ئازەری لە هەوڵدان بە ئاشکرا سەرکەوتنەکانی ئەڵمان گەورە بکەن؛ جگە لەوەیش، پەرە بە دەنگوباسی ئەڵمانیەکان دەدەن. هێندێ سەرکەوتنی ئەڵمان لە باشوور، کۆنەپەرستانی ئێرەی بەدەماخ کردووە، دەوری ڕوو لە زیادبوونی ئێمەی ڕاگرتووە، بەتایبەت لەناو ڕووناکبیرانی ئازەری و موڵکدارەکاندا، کە لە ڕابردوودا بێلایەن بوون؛ تەنانەت هەڵوێستی دوژمنانەیشیان لەگەڵ ئێمەدا هەبوو. ئەگەر ئەوسا کاتی هێرشی ئەڵمان بۆ سەر باشوور ڕۆژانە چەند کەس لەوانە دەهاتنە لام، بەلاّم ئێستا کەمتر دێن، هەڵوێستی ((چاوەڕێ بە و ببینە))یان وەرگرتووە (ئەوانە تەنانەت بۆ ئیش نەدەهاتنە لامان، بەڵکوو بۆ بینینی فیلمی سینەمایی دەهاتنە لامان).

بە ڕۆیشتنی لەشکری زرێپۆشی ٢٣ی سوپای سوور لێرە، دارودەستەی کۆنەپەرست وایان بلاّو کردووەتەوە گوایە ئێمە بەگشتی لە ئێران دەردەچین، سوپای ئینگلیزو ئەمریکا دێنە جێگامان. جگە لەوە، "ماک لارین"ی سەرکونسڵخانەی ئینگلیز لە وتووێژیدا لەگەڵ دانیشتوانی ناوچەکەدا ئەم هەوالاّنەی بەدرۆ نەخستەوە، بگرە یارمەتیی بلاّوبوونەوەیشی داون.

پاش گەڕانەوەی لەشکری ناوبراو بۆ شاپوور، هەر لەلایەن ئەوانەوە بێشەرمانە وا بلاّو بووەتەوە کە گوایە ئەڵمانیەکان دەرفەتی تێپەڕبوونیان بە قەفقازدا پێنەداون، لەشکرەکە بە ناچاری گەڕاوەتەوە، ئەمەیش پاش ئەوەی کە زیانێکی گەورەیان لێ کەوتووە. لەکاتی گەڕانەوەی لەشکرەکەدا، ژمارەیەکی زۆری دانیشتوان بۆ تەماشاکردنی (بریندارەکان) لە ماڵ هاتبوونە دەر. بەلاّم بۆیان دەرکەوتبوو ئەو هەوالاّنە درۆ بوون. بەگشتی، ڕۆژێك ڕانابوورێ و هەواڵێکی

بەزۆری دوژمنانە و دژ بە ئێمە لە ڕەزائیە بلاّو نەکرێتەوە. سەرچاوەی ئەو هەواڵ و درۆودەلەسانە ئەمانەن:

کونسوڵی تورکیا (جێگری داماد ئۆغڵی) لە ڕەزائیە کە مێجەرە لە سوپای تورکیادا. "موعیزی" بەڕێوەبەری پەروەردە و بارهێنان لە کاربەدەستانی خۆجێیی، "فەرجام" بەرپرسی بەڕێوەبەرایەتیی ڕێگاوبان، "عەزیم" دادستان، فەرماندەی ژاندارمری و پۆلیس و چەند کەس لە دانیشتوانی ناوچەکە، "ئینتزار" ناوی کابرایەکی بازرگان، مەحموود زادە بەڕێوەبەری ئێستگەی کارەبا، "جەلال سوڵتان" خاوەن موڵك (کە بە داوای ئێمە ڕەزائیەی بەجێهێشت) و ... . جگە لەوە، لە ناوچەکانی ئەنگیان و قووشی و هێندێ گوندی ئازەرنشین چەکداری ئازەری هەن (هەروەك پێشتر باسم کردبوو). لەم دواییانەیشدا ڕێکخراوێکی نەتەوایەتیی لاوان دەستبەکار بوو. ئەندامانی ئەم ڕێکخراوە کوڕی موڵکدارەکانن، لە کۆبوونەوەیاندا بڕیاریان داوە هێزێکی چەکداری دژ بە کورد و ئەرمەن و ئاسووری پێك بهێنن. بەمجۆرە کار بۆ ڕێکخستنی دەستەی چەکدار کە ئامادەن ((لە کاتی پێویستدا دژی ئێمەش بوەستنەوە)) هەروا بەردەوامە.

ئوستاندار ڕاستەوخۆ بەشداری لەم چالاکیانەدا ناکات کە دژ بە ئێمەن، بەلاّم بێگومان ئاگاداری ئەم هەڵسوکەوتانەیە و دیارە لەگەڵیشیاندا هاودەنگە؛ بەڕواڵەت نیازی لەگەڵ ئێمەدا باشە، تەنانەت لایەنگری لە ئێمە دەکات، بەلاّم لەوکاتەدا هەنگاوی دروست دژ بە کۆنەپەرستان هەڵنانێتەوە، بگرە پشتیوانی لەم درۆودەلەسانەیش دەکات. بۆ نموونە، لە وتووێژیدا لەگەڵ هاوڕێ "سولەد"ی سکرتێری باڵوێزخانەی ئێمەدا، بە ئاشکرا پشتیوانیی لە پروپاگەندەی ئەڵمانیەکان کردووە، گوایە پێکهێنانی بەرەی دووهەم جێبەجێ نابێ، تەنانەت بێشەرمانە پێشنیاری گرەوی لەسەر هەزار تمەن لەگەڵ هاوڕێ سولەددا کردووە کە بەرەی دووهەم ناکرێتەوە.

کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزائیە

ماکسیمۆڤ

وتووێژ لەگەڵ بەڕێز "ئۆرکات"ی کونسوڵی بریتانیای گەورەدا

١٩ی ئایاری ١٩٤٢:

ئۆرکارت بۆ ماڵئاواییکردن هاتە لام و گوتی: سبەینێ سەفەر دەکەم بەرەو تەورێز. سەبارەت بە زۆر مەسەلە قسەمان کرد و گوتی: لەوباوەڕەدایە کە زۆربەی ئەو هەواڵانەی وا لەبارەی ناوچەی ڕەزائیەوە بڵاو دەبنەوە، درۆیە؛ گوتیشی: لە گەڕانەوەیدا بیرو بۆچوونی خۆی لەم بارەوە بۆ کونسوڵی ئەمریکا (کە نەهاتووە بۆ ئێرە) دەگێڕێتەوە. ئۆرکات گوتی: ئەو بڕوای تەواوی پێ دەکات و کەڵك لەم هەواڵانە وەردەگرێ. هەروەها گوتی: کاتێك لای ئوستاندار بووم، باسی دڕندەیی و ڕێگری و ڕاووڕووتی کوردەکانی کرد. پاشان گوتی: سوپای ئێران لە تارانەوە بەرەو ڕەزائیە کەوتوتە ڕێ. من گوتم: بیستوومە، بەڵام پێم وایە ئەم کردەوەیە هەنگاوێکی زۆر پەلەیە و لەوانەیە بە گەیشتنی سوپا ئیشەکە تێك بچێ. هاوڕای من بوو، گوتی: سوپاکان کە ئامادە نەبن لەژێر کۆنترۆڵی ئوستانداردا بن، ئەفسەرەکان دەتوانن ببنە مایەی تێکهەڵچوونی نوێ.

کونسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزائیە

ماکسیمۆڤ

ڕاگەیاندنی هەواڵ لەبارەی بارودۆخی ڕەزائیەوە

٨ی حوزەیرانی ١٩٤٢:

پاش ١٤ی ئایار بارودۆخی ناوچەی ڕەزائیە بەزوویی هێمن بووەوە، دانیشتوانی گوندەکان بەرەو ماڵەکانی خۆیان گەڕانەوە، تالاّن و ڕاووڕووت کە لە هێندێ جێگادا بوو، بەگشتی، بەتەواوی بنبڕ کراوە. بەلاّم پێدەچێ ئەم هەلومەرجە بە دڵی هێندێ لە کاربەدەستانی ناوچەکە و ئەو کەسانەیش نەبێ کە لەپشت سیخوڕەکانی ئەڵمان- تورکیاوەن. هەروەك ڕابردوو کورد و ئەرمەن و ئاسووری تاوانبار دەکرێن. ئەوەندەی لەتوانامان‌دا بوو چووینە بنج و بناوانی ئەو

هەولآنە و بۆمان دەرکەوت هەموویان درۆن. بۆ نموونە، کەسێکی "فەقێ عەباس ئۆغلی" ناو لە گوندی نەورۆز گوتبووی: ٨٤٠ سەر ئاژەڵیان بردووە، بەلآم لەڕاستیدا ئەو ئاژەلآنە بەرەو هەوارگەیەکی دوور نێردراون و شوانی کابرا خۆی بردوونی و... .

سەرەڕای بەردەوامبوونی ڕۆژنامەکانی "پەرچەم و ئومێد" لە بلآوکردنەوەی هەواڵی دژی کوردان، ئێمە سەرکردەکانی کوردمان ئاگادار کردەوە کە بیانوو نەدەنە دەستی سوپای ئێران تا هێرش بکاتە سەریان (کوردەکان بە پەرۆشەوە خۆیان ئامادە کردووە بۆ لێدانی سوپای ئێران). ئێمە بە کوردەکانمان گوت: نووسراوی ئەم ڕۆژنامانە بیروباوەڕی دەوڵەتی ئێران دەرنابڕن. کوردەکان ئامۆژگاریی ئێمەیان لەگوێ گرت، داوایان لێ کردین نەهێڵن ئێرانیەکان هێرشی سەرکوتکەرانەی خۆیان بکەنە سەرمان، گوتیان: ((ئێمە هێرش ناکەینە سەر ژاندارم و سوپای ئێران، بەلآم نایەنە ناو گوندەکان. ئەگەر ئەوان هێرش بکەنە سەرمان، ئێمەش بەرگری لە خۆمان دەکەین. ئەگەر بێنە سەرمان، ئەوکاتە هەموو چەکەکانیان دەکەوێتە دەست ئێمە)).

لە وتووێژەکاندا لەگەڵ سەرکردەکانی کورددا چەندین جار بەڵێنیان بە ئێمە دا کە وەفاداری دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتن ، ئەو دەوڵەتە دەناسن. ((وتەی ستالین بۆ ئێمە یاسایە))، ئەمە قسەی سەرتیپ ئاغای شکاك و نووری بەگ و زیرۆ بەگ و ڕەشید بەگ و سەرکردەکانی ترە.

سەرتیپ ئاغای شکاك (یەکێك لە سەرکردە گەورەکانی هۆزی شکاکە) بەناوی هێندێ لە سەرکردەکانی کوردەوە داوای لێ کردین ڕێگەیان بدەین بچنە ناو خاکی یەکێتیی سۆڤیەت، لەوێ لەژێر سایەی یەکێتیی سۆڤیەتدا بژین. جگە لەوە، سەرتیپ ئاغا داوای کرد دوو نوێنەری کورد بچن بۆ مۆسکۆ و چاویان بە هاوڕێ ستالین بکەوێ، تا باسی هەژاری و کوێرەوەریی کوردی لە سەرەتای هەبوونیانەوە تائێستای بۆ بکەن و بیروڕا و ئامانجەکانی کوردی بخەنە بەرچاو. لە وەلآمدا گوتمان: ئێستا کاتی ئەوە نییە نە باسی وەرگرتنی مافی هاووڵاتیبوونی سۆڤیەت و نە چوونە مۆسکۆ بکەن. باشتر وایە گوێڕایەڵی ئێمە بن و ئامۆژگاریەکانمان جێبەجێ بکەن. هەروەك ئوستاندار داوای کردبوو چاوی بە

سەرکردەکانی کورد بکەویّ، بەلاّم سەرکردەکانی کورد ئامادە نەبوون بیبینن. ئێمە داوامان لە کوردەکان کرد، ئەوە بوو لە ڕێکەوتی ٢٨ی ئایاردا ئوستاندار چاوی بە چەند سەرکردەیەکی کورد کەوت. ئوستاندار داوای لیّ کردن هێمنیی ناوچەکە بپارێزن؛ پێی گوتن: ڕابردوو لەبیر بکەن و هاوکاری دەوڵەتی ئێران بن، بەڵێنی دا جیاوازی نەخاتە نێوان کورد و نەتەوەکانی تر، کوردەکانیش بەڵێنی جێبەجێکردنی داواکاریی ئوستانداریان دا، داواشیان کرد سوپا و ژاندارم نەنێردرێنە ناوچەکە. ئوستاندار بەڵێنی دا ئەم داخوازییە و داخوازییە بچووکەکانی تریان جێبەجیّ بکات. سەرکردە ناوبراوەکان لایەنگری ئێمەن (سۆڤیەت)، نایانەویّ ئێرانیەکان وەك خاوەن دەسەلاّت بناسن. بەلاّم ئەمیر ئەسعەد "عەلی ئاغا"ی فەرمانداری مەهاباد کە کەسێکی لایەنگری ئێران و ئینگلیزە و لە سەرکردە گەورەکانی کوردە، دژی ئەم سەرکردانەیە و خەریکی پیلانگێڕانە لەنێوان ئەو "ئوستاندار"و سەرکردەکانی تردا (ئەویش بۆ خۆی چەند سەرکردەیەکی لە دەوری خۆی کۆکردوەتەوە). ئەم پیاوە هێندە ئاڵۆز بووە، زۆربەی سەرکردەکانی کورد لە کوشتنی عەلی ئاغا دەدوێن.

دەسەلاّتدارانی ئێران دانیشتوانی ئازەرییان بۆ پێشوازیکردن لە سوپای ئێران بۆ ڕەزائیە ئامادە کردووە. ئەوەبوو ڕێکەوتی ٣-٤ی مانگی حوزەیران بە هوراو چەپڵەڕێزان و گوڵباران پێشوازییان لە سوپای ئێران کرد. بەیاننامەیەکی تایبەت بەبۆنەی گەیشتنی سوپای ئێرانەوە بەم ناوەڕۆکەی لای خوارەوە بلاّو کرایەوە:

((زۆرلێکراوانی ڕەزائیە!

بە دڵێکی گەرم و دەستێکی پاك و بە دیارییەوە، بە گیان و بەخۆشییەوە پێشوازی لە سوپای خۆبەختکەری شاهنشا بکەن و....))

تائێستا سوپای ئێران شتێکی ئەوتۆی لە خۆی نیشان نەداوە، بەلاّم بە هاتنیان دوو کوردیان کوشتووە، ئەمەیش ڕاستەوخۆ پەیوەندیی بە هاتنی ئەوانەوە هەیە، ڕووداوەکە بەم جۆرەیە:

"قـەرەباغ لیـل" نـاوێکی دانیـشتووی گونـدی (سـارنا) کـە کۆنـە حیـسابێکی لەگـەڵ کوردەکانـدا هەیـە، ڕۆژی ٣١ی ئایـاری ١٩٤٢ شـکاتی لـەلای سـەرهەنگ مـاهینی کـردووە (کـە کوڕەکـەی ئەفـسەری هـەنگی ٦ی ئێرانـە، لـەکاتی هـاتنی سوپای سووردا بۆ ئێران هەوڵی دابوو ڕابکاتە تورکیا، بەڵام لەلایـەن کوردەکانـەوە گـیراوە و دواتـر بـە پارەیـەکی زۆر ئـازاد کـراوە). لـە شـکاتەکەیدا ئاگـاداری "ماهینی"ی کردوەتـەوە کـە کوردەکـان مەڕوماڵاتەکـەیان دزیـوە. ماهینیش، بەبێ فەرمانـدەی ژانـدارمری، دەسـتەیەك ژانـدارمی بـۆ دەسـتگیرکردنی کوردەکـان ناردووەتـە گونـدی سـارنا. کـاتێ ژاندارمـەکان گەیـشتوونەتە گوندەکـە، هـیچ کـوردێکی لێ نـەبوە و ئاشـکرا بـووە کـە هـیچ مـەڕوماڵاتێك نـەدزراوە. ژاندارمـەکان ئاگادار کراونەتەوە کە گوندێکی دراوسێی (ماخلام) نـاو سـێ کـوردی لێیـە. ئـەمجا ژاندارمەکان گەمارۆی گوندی ناوبراویان داوە، سەرکردەیەکی خێڵی شکاکی ئـادۆ "عەبدۆ" نـاو و کوڕەکـەییان کوشـتووە و خزمەتکارەکـەیان توانیویـە خـۆی ڕزگـار بکـات. ئەو کوردانـە بـۆ کڕینـی شـتومەك و نـاڵ و بزمـاری سمـی ئەسـپ هاتبوونـە گونـدی (مـاخلام)، تفـەنگ و دەمانـچەیان پـێ بـووە. پـاش لێکۆڵینـەوە دەرکـەوت لەوماوەیەدا هیچ مـەڕوماڵاتێك لـە گوندەکانی سارنا و ماخلام نـەدزراوە، تەنانـەت ئادۆ و کوڕەکەیشی لەو ڕووداوەدا فریای دەستکردنەوە و تەقـەکردن نەکـەوتبوون. ئەم ڕووداوە کوردەکانی نیگەران و ناڕەحەت کرد و کەوتنەخۆ بۆ هێرشبردن. ئێمـە هەوڵمان دا و پێشمان بە هێرشی کوردەکان گرت.

ئازار و ئەشکەنجەی ئەرمەنی و ئاسـوورییەکان هـەروا بەردەوامـە. هێنـدێ جـار بە تاوانی هاوکاریکردنی کورد سزا دەدرێن. زۆرجاریش داوایان لێ دەکرێ لەکاتی هێرشـکردنی کوردەکانـدا هاوکـاریی ئازەریـەکان بکـەن. ئازەریـەکان مـەڕوماڵاتیان لای کوردەکان بەجێ دەهێڵن. جگە لەوە، هێنـدێکیان ئێستا لـە گونـدی ئەرمـەنی و ئاسوورییەکاندا دەژین.

هـەواڵێکی تـر ئەوەیـە کـە تائێـستا ٢٠٠-٢٥٠ بنەماڵـەی کـوردی عـیراق بـە سەرۆکایەتیی فەتاح بەگی سەرکردەی خێڵی هەرکی هاتوونەتە هەوارگـەکانی سـەر

سنوور؛ ئەوانە عادەتیانە ساڵانە بێنە ئێرە و مۆڵەت لە ئێران وەردەگرن و چەند هەزار تمەن دەدەن بە دەوڵەتی ئێران. بەڵام ئێستا ئامادە نین ئەو پارەیە بدەن. پێدەچێ پارەیان نەبێ، چونکە ئێستا برسێتی لە عیراق بڵاوە، پێیان وایە ئێمە خاوەن دەسەڵاتی ناوچەکەین، بۆ ئەم مەبەستە، مۆڵەتیان لە ئێمە دەوێ. سەبارەت بەم مەسەلەیە، ٢٥ی مانگی ئایار ئێوەم لێ ئاگادار کردەوە، هێشتا وەڵامتان نەداوەتەوە. پێمان باشە نەبینە رێگریان و پێویستە وتوویژ لەگەڵ ئینگلیزەکاندا بکرێ تا نەهێڵن کوردەکانی عیراق لەوێ دەربچن. لایەنگرانی فاشیزم و کۆنەپەرستان هەموو هەوڵی خۆیان خستووەتە گەڕ بۆ ئاژاوەنانەوەو تێکدانی ئارامی، خەریکی خۆسازدانن بۆ هێرشبردن. زۆربەی دانیشتوانی کورد و ئەرمەن و ئاسووری، سەر بە یەکێتیی سۆڤیەتن و پشتیوانی لە هەموو هەنگاوەکانی دەکەن، ئەگەر رێگە نەدەین ئێرانیەکان گوشار بخەنە سەریان.

کونسوڵی سۆڤیەت لە رەزائیە

ماکسیمۆڤ

وتوویژ لەگەڵ "محەمەد حسێن"ی

سەرکردەیەکی کوردی خێڵی هەرکیدا

١٦ی ئایاری ١٩٤٢:

ناوبراو بە تەنیا هاتە کونسوڵخانە، کە نیشانەی ئەوەیە زۆر بڕوای پێمانە. من سەبارەت بە سەفەرەکەی بۆ شاپوور پرسیارم لێ کرد: بڕیار بوو سەرکردەی هۆزەکانی کورد لەگەڵ "سەرتیپ میلینک"ی فەرماندەی سوپای ١٥ و "ئەمیر ئەسلانۆڤ"ی کۆمیسەری سوپادا چاویان بەیەکتر بکەوێ. محەمەد حسێن لە وەڵامدا گوتی: لەبەر دواکەوتنیان لەرێگە چاوپێکەتنەکە سەری نەگرت. سەبارەت بە بارودۆخی چۆمی باراندوزچای، محەمەد حسین گوتی: ئێمە کە بەڵێنمان بە سۆڤیەت دا هێمنیی ناوچەکە بپارێزین، لەسەر بەڵێنی خۆمان ماوین و رێگە بە کەس نادەین راووڕووت بکات و ئاژاوە بنێتەوە. پاشان گوتی کوردەکان تا هاتنی سوپای سوور لەلایەن دەوڵەتی ئێرانەوە دەچەوسێنرانەوە، ئێستا ئێمە وەك مرۆڤ

دەژین. ئێمە بۆ بەدەستهێنانی ئازادی خوێنی زۆرمان ڕشتووە، بەڵام نەمانتوانی ئەو شتە دەست بخەین کە پاش هاتنی سوپای سوور دەستمان کەوتووە. بۆیە بە پێویستی دەزانین هەرچی دەوڵەتی سۆڤیەتی داوای بکات لە ئێمە، جێبەجێی بکەین. هەموومان لە خزمەتتاندایین و هەموو داواکارییەکی ئێوە جێبەجێ دەکەین، ئێمە دەزانین یەکێتیی سۆڤیەت نەک هەر دەتوانێ ئازادی و سەربەخۆییمان پێ بدات، بەڵکوو یەکێتیی سۆڤیەت لە کاتی خۆیدا یارمەتیی زۆری ئێرانی داوە. بەڵام ئێرانیە فێڵبازەکان دەیانویست یارمەتیی دوژمنانی یەکێتیی سۆڤیەت بدەن. محەمەد حسین گوتی: ئێمەی کورد باش شارەزای فێڵبازیی ئێرانیەکان بووین. ئەگەر سوپای سوور لە ئێران دەربچێ، ئێمەیش بەدوایدا دێین، چونکە پاش دەرچوونی سوپای سوور ئێرانیەکان ناهێڵن بە ئاسوودەیی بژین. محەمەد حسین پاشان ڕایگەیاند کاربەدەستانی خۆجێیی و ئازەریەکان هۆکاری هەستان و ڕاپەڕینی کوردەکانن. ناوبراو گوتی: هێرشی پیاوەکانی بۆ سەر ژاندارم و ئازەریەکان پاش کوشتنی چوار کوردی هۆزەکەی خۆی بوو، کە یەکیان برای بووە و لەکاتی نوێژ کردندا کوشتوویانە.

محەمەد حسین گوتی: ئێستا زۆربەی کوردەکان وازیان لە ناکۆکیی نێوانیان هێناوە و دۆستانە دەژین. بەڵام خۆفرۆشی واش لەناو کوردەکاندا هەن دەیانەوێ تۆوی جیاوازی و دوژمنایەتی بچێنن و بەم چەشنە بەرەی کوردەکان بێهێز بکەن.

ماکسیمۆڤ

ڕاپۆرت
سەبارەت بە گەشتی ناوچەکانی دەوروبەری ڕەزائیە
لەگەڵ بەڕێز "ئۆرکارت"ی کونسوڵی ئینگلیزدا لە تەوریز

١٧ی ئایاری ١٩٤٢:

ئۆرکارت سەعات ٩,٣٠ی سەرلەبەیانی بە مەبەستی گەشتکردن بۆ ناوچەکانی دەوروبەری ڕەزائیە، بەدوامدا هات. من و هاوڕێ "یەلینتۆڤ"ی سکرتێری کونسوڵخانە و قوماندارانی شار و هاوڕێ "دوولێیڤ" ستوامی یەکەم

و هاوڕێ "یوسویۆڤ" سەرکردەی سیاسی بە ئوتومبیلی قوماندان کەوتینە ڕێ. ئۆرکارت و داماد ئوغڵیی کونسوڵی تورکیا و من لەناو ئوتومبیلەکەدا پێکەوە دانیشتووین. چەند ڕاستییەکم هێنایەوە کە بەڵگەی درۆودەلەسەی ئەو هەواڵانە بوو؛ بەتایبەتی دەست نیشانی ئەوەم کرد کە بەپێی ڕاگەیاندنی کاربەدەستانی خۆجێیی هەرچی ئاژەڵ هەیە کوردەکان بە تالاّن بردوویانە، بەلاّم ئێمە بەچاوی خۆمان ئاژەڵ لەسەر مەزراکان و کێڵگەکان دەبینین. ئورکارت هاودەنگم بوو.

یەکەمجار لە گوندی (بالانۆش) لامان دا، ئەو جێگایەی کە ڕووداوەکان پەرەیان تێدا سەند و تێکهەڵچوونی گەورەی نێوان کورد و ژاندارم ڕووی دا؛ خانوەکان هەموو تەواو دەستیان لێ نەدرابوو، تەنیا جێگایەك نەبێ کە ژاندارمی تێدابوو و بەشێکی سووتا بوو. چەند ماڵێك تالاّن کرابوون. هێشتا لە ڕەزائیە دەرنەچووبووین کە بەتەواوی قەناعەتم هەبوو کونسوڵی تورکیا جێ‌وڕێی سەفەرەکەمانی بۆ ئەوێ دیاری کردبوو و بە ئۆرکارتی گوتبوو. ئەم بۆچوونە ڕاست دەرچوو. ئەوەبوو کەسێکی خەڵکی تورکیا لە گوندێکی ترەوە بە فەرمانی "داماد ئوغڵی"ی کۆنسوڵی تورکیا هاتبووە گوندی (بالانۆش). (دیارە پیلانەکە پێشتر داڕێژرابوو)، تا ئەو هەراوهوریایە لە بنچینەدا ناڕاستە بۆ "ئۆرکارت" بسەلمێنن و دەریبخەن قسەی ئەمان هەمووی ڕاستە، ئورکارت وەك دانیشتوانی ناوچەکە گوێیان لێ بگرێ. منیش داوام لە هاوڕێیان کرد دانیشتوانی گوند کۆبکەنەوە، تا باسی ڕاستەقینەی ڕووداوەکەمان بۆ بگێڕنەوە. داماد ئۆغڵی، بە هاتنی خەڵکەکە، دوور کەوتەوە. خەڵکی دێ بە "ئۆرکارت"یان گوت: ئەمان تا هاتنی کوردەکان لە گوند ڕایان کردبوو؛ ئەویش لەبەر ئەوەی کە ژاندارمەکان کەوتنە تالاّنکاری و زۆرداری نواندن دەرهەق بە خەڵك. بۆ نموونە، ژاندارمەکان کابرایەکی ئەرمەنی نانکەری خەڵکی ئەوێیان کوشتووە. هەروەها ئێمە دەمانزانی پاش کوشتنی کوردەکان لە بالانۆش و زۆرگ ئاباد بەدەستی ژاندارمەکان، کوردەکانیش بێ‌دەنگ نابن. ئێمە لەبەر ئەوە بڕیارمان دا ڕووبکەینە شار.

ئەم قسانەی خەڵك کارێکی زۆریان کردە سەر ئۆرکارت. داماد ئۆغڵی دستەپاچە، سەری لێ شێوابوو، نەیدەزانی چی بکات. ئۆرکارت لێرە و پاشتریش

ئەو قەناعەتەی پەیدا کرد کە دەنگوباسی بڵاوکراوەی ئێرانیەکان سەبارەت بە سووتاندن یا وێرانکردنی خانوو و گوندەکان، هەمووی درۆیە. بە پێشنیاری کۆنسوڵی تورکیا درێژەمان بە گەشتەکەمان دا. لەسەر ڕێگا دوو خانوومان بینی، پێشتر پۆستی ژاندارمی زۆر کۆن بوون، دیار بوو دەسووتان. داماد ئۆغڵی هەوڵی دا ئەمە بکاتە ڕاستی تا ئورکارت بڕوای پێبکات. منیش بە "ئورکارت"م گوت: ئەمەماڵی جووتیاران نەبوە و پۆستی ژاندارمی تێدا بووە. داماد ئۆغڵی هەوڵی دا نیشانی بدات کە شوێنەواری گوللەی پێوەیە، بەڵام ئەمەیش سەری نەگرت. بەرەو گوندی (زورگ ئاباد) بەشێکی ڕێگاکەمان بەپێ بڕی، لە ڕێگە ئۆرکارت گوتی: دیارە کوردەکان هێندێ بەڵگەیان بەدەستەوە بووە کە هێرشیان کردووەتە سەر ژاندارمەکان. داماد ئۆغڵی قسەی پێ نەمابوو، گوتی: ((کردەوەی ژاندارمەکان هێندە داخیان ناوە بە دڵی کوردەکانەوە، تا ناچار بېن ڕاپەڕن)). بە پێویستم زانی کەمێ باسی هەڵسوکەوتی سەرهەنگ "هاشمی" فەرماندەی ژاندارمری حکوومەت بەرانبەر بە کوردەکان بکەم بۆ داماد ئۆغڵی و ئورکارت.

ماکسیمۆڤ

ناوەڕۆکی وتوویژ لەگەڵ
"**دکتۆر مەرزەبان**" **ئوستانداری ئوستانی چوار و**
"**ئۆرکارت**"**ی کونسوڵی بریتانیای گەورەدا**
١٨ی ئایاری ١٩٤٢:

وتوویژ بە پێشنیاری ئورکارت هەر لە ژوورەکەی ئوستاندار پێك هات. ئۆرکارت بە مەرزەبانی گوت ((لە گەشتەکەیدا بۆ ناو گوندەکانی دەروبەری ڕەزائیە))، ئەو ڕاستییەی بەدەست هێنا کە ئەو هەواڵانەی وا لە تەورێز و ڕەزائیە سەبارەت بە ڕووداوەکانی ئەم دواییەی ناوچەکە بڵاو بوونەتەوە، بە ئاشکرا گەورە کراون و بەگشتی ڕاست نین. تەواوی خانوەکان دەستیان لێ نەدراوە، هیچ هێرشێکی دڕندانە نەکراوە. لەبەرئەوە هیچ پاساوێك بۆ ترسانی خەڵکی لەئارادا نییە. مەرزەبان دەیویست بڵێ ((هێندێ لەو دەنگوباسانە ڕاستن، گوتی نزیکەی ٥٠٠ کەسی ئازەری

کوژراون و برینداربوون)). منیش لە وەڵامدا گوتم ڕاست نییە، بەپێی نەخۆشخانەی شار لەماوەی ڕووداوەکاندا ٥٤ کەس زیانیان لێ کەوتووە.

مەزرەبان گوتی: ((ئەو لە خزمێکیەوە کە نوێنەری مەجلیسە لە تاران ناوی پێ گەیشتووە، باسی ناردنی سوپای ئێران دەکات لە تارانەوە بۆ ئێرە. ئۆرکارت ڕووی لە مەزرەبان کرد و گوتی: ((دەبێ بە زووترین کات هەنگاو هەڵگیرێ بۆ گەڕانەوەی تەواوی دانیشتوان بۆ گوندەکانی خۆیان، تا هاتنی سوپای ئێران ناوچەکە بەتەواوی هێمن بووبێتەوە)). مەزرەبان بەڵێنی دا داواکانی ئورکارت جێبەجێ بکات. منیش گوتم: پێویستە فەرمانیان پێ بدرێ بگەڕێنەوە، چونکە تەواوی ناوچەکە ئارامە. مەزرەبان سەبارەت بە قسەکانی "ژەنەڕاڵ مایور سبلیوانۆڤ" لەگەڵ وەزیری جەنگی ئێراندا، گوتی: پێویستە بەیاننامەیەکی هاوبەش بۆ خەڵك دەربکەین، تا بۆ شوێنی خۆیان بگەڕێنەوە. منیش گوتم: پێویستی نابینم بەیاننامەی هاوبەش دەربکەین، چونکە دەسەڵاتدارانی ئێران لە ناوچەکەدا هەن و دەتوانن داوا لە خەڵك بکەن بگەڕێنەوە. خەڵکیش دەبێ بڕیاری ئێوە جێبەجێ بکات. ئۆرکارت پشتیوانیی لە قسەکانی من کرد، مەزرەبانیش بەڵێنی دا هەر ئەمڕۆ ئەم داواکارییە جێبەجێ بکات. پاشان مەزرەبان گوتی: نیازی وایە لە ٣٠ی ئایاردا چاوی بە سەرکردەکانی کورد بکەوێ. پێشنیازم کرد بە جیاجیا نامەیان بۆ بنووسێ، مەزرەبان گوتی: ئەگەر فەرماندەی هێزەکانی سۆڤیەت هاوکاریی بکات، بەڵێنەکانی خۆی جێبەجێ دەکات.

پێش چوونە دەرەوەمان لە ئوستانداری، مەزرەبان پێی ڕاگەیاندین هەواڵێکی تازەی بەدەست گەیشتووە، لەوبارەیەوە کە گوایە کوردەکان نیازیانە لە ناوچەی خۆی هێرش بەرن، داوای لە من کرد هاوکاریی بکەم بۆ دامەزراندنی پێگە و پۆستی ژاندارمری. منیش بەڵێنم پێ دا بۆ ئەو مەبەستە پێوەندی بە فەرماندەی سوپای سۆڤیەتەوە بکەم لە تەورێز و ئەم داواکارییەی پێ ڕابگەیەنم.

ماکسیمۆڤ

ڕاستی سەبارەت بە ناوچەی کوردنشین

١٩٤٢/١/١٥

ژمارە ڤ–٤٣

بۆ هاوڕێ مۆڵەتۆڤ ڤ. م

پێم‌وایە دەبێ داخوازیەکەی "ئەکتای" سەبارەت بە کێشەی کورد هەندێ شیکردنەوەی لە بارەوە بکرێ و بەم چەشنەی خوارەوە وەڵام بدرێتەوە: ((لە وتووێژی ١٩٤٢/١/١٤ی منو ئێوەدا، داواتان لێ کردم داخوازیتان لە هاوڕێ مۆڵەتۆڤ سەبارەت بە هەندێ شیکردنەوەی تایبەت بە کێشەی کورد کە بەڕێزان مۆڵەتۆڤ و ئیدەن –کاتی سەردانەکەی بۆ مۆسکۆ– لێی دوواون، پێ ڕابگەیەنم. بە ڕاسپێریی بەڕێز مۆڵەتۆڤ وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت کە چاوپێکەوتنی لەگەڵ ئیدەندا هەبوە، دەتوانم پێیان بڵێم: هاوڕێ مۆڵەتۆڤ ڕایگەیاندووە دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەت هیچ پاساو یا بنچینەیەك بۆ پەرۆشیی تورکیا دەرهەق بە کێشەی کورد نابینێتەوە.

ئێمە هیچ زانیارییەکمان لەبارەی نائارامیی ناو هۆز و خێڵەکانی کوردەوە بەدەستەوە نییە، کە گوایە ئەم نائارامییە ئەنجامی پشتیوانیی کوردەکانەوە لەلایەن هێزەکانی عەسکەریی سۆڤیەتەوە لە ئێران پەیدا بووە.

هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئێران نەك تەنیا هیچ یارمەتییەکی ئەم کوردانە و کوردەکانی تریان نەداوە، بەڵکوو بەپێچەوانەوە هەنگاویان بۆ ئەوە ناوە کە تێکهەڵچوون لەنێوان کوردان و ئێرانیەکاندا ڕوو نەدات. ئەو ناوچانە کە سوپای ئێمەیان لێیە، تائێستایش نە تێکهەڵچوون نە هیچ نائارامییەکیان لەناو کوردەکاندا تێدا بەدی نەکراوە. بۆیە نابێ هەر باسی ئەوە بکرێ کە هێزەکانی سۆڤیەت لە نائارامی و ئاژاوەنانەوەدا بواری کوردەکانی دانیشتووی ئازەربایجانیان داوە یا پشتیان گرتوون.

کەواتە ناردنی سوپای تورکیا بۆسەر سنوورەکانی لەگەڵ ئێراندا هیچ بنچینە یا پاساوێکی بۆ نییە.

بەم پێیە دەتوانین بڵێین یا ئەو ئەنجامە بەدەستبهێنن کە هیچ هۆیەکەیش نییە بۆ پچڕاندنی پەیوەندیەکانی سۆڤیەت و تورکیا.

ئەوی پەیوەندیی بە سەردانی هێندێك ناوداری کوردەوە هەیە بۆ باکۆ، دەبێ بوترێ ئەم سەردانە ناوەڕۆگێکی سیاسیی نەبوە، بەڵکوو هەر بۆ مەبەستێکی کولتووری بووە[١].

داوای فەرمانی ئێوە دەکەم.

ویشینسکی، ئا.

١٩٤٢/١/١٥

لە ئینگلیزییەوە وەرگێڕدراوە:

نوێنەرایەتیی بەریتانیا لە تاران

١٩٤٢/١/٣

ژمارە ٤٢/٣/٢٣

لە بۆلاردەوە

بۆ هاوڕێ سیمیرنۆڤ

باڵوێزی زۆر بەڕێز،

کاتی گەشتەکەم بۆ مۆسکۆ، یەکێك لەو کێشانە کە لەگەڵ بەڕێز مۆڵەتۆڤدا لێی دووایین، بارودۆخی کوردەکان بوو. ئەوەیشم پێبەپێ بیرهێنایەوە کە ئێمە بە بڵاوکردنەوەی بەیاننامەیەکی ئاشکرا وتەی کابرایەکی حەمەڕەشید ناو [مەبەست حەمەڕەشید خانی بانەیە، هەورامی]مان، کە گوایە یارمەتیی لە ئێمە وەرگرتووە، بە درۆ خستەوە. هەروەها لەم بەیاننامەیەدا ڕاگەیەندراوە کە سیاسەتی ئێمە ئەوەیە هانی دەوڵەتی ئێران بدەین بۆ هەم گێڕانەوەی دەسەڵاتی خۆی لە کوردستان و هەم کەمکردنەوەی کەموکوڕی (پێویستی یا تەنگوچەڵەمە)ـە

[١] هەمان سەرچاوە، ل٤٧، ٤٨.

ڕەواکانی کوردەکان ئەم بەیاننامەیە سەرنجی بەڕێز مۆڵەتۆڤی ڕاکێشا و منیش هەر بەم بۆنەیەوە بەشانازییەوە ئاراستەی بەڕێزتانی دەکەم.
تکایە ئەم بەیاننامەیە بگەیەننە دەوڵەتەکەتان[1].

دڵسۆزتان

بۆلارد

بۆ بەڕێز ئاندرێ ئاندرەیڤیچ سیمیرنۆڤ
باڵوێزی یەکێتیی سۆڤیەت لە تاران

نێردراوە بۆ هاوڕێیان:
- مۆڵەتۆڤ
- ویشینسکی
- دیکانزۆڤ

سەبارەت بە ڕووداوەکان و بارودۆخی ناوچەی ڕەزائیە

٧ی کانوونی یەکەم (دیسەمبەر)ی ١٩٤٢:

... پێویستە بڵێین تورکەکان و ئینگلیزەکان گوێ بە نرخی شتومەك نادەن، یەك تەن گەنم تا ١٠ هەزار ڕیاڵی پێ دەدەن. لەوکاتەدا بەڕێوەبەرێتیی خۆجێیی ٣٥٠٠ ڕیاڵ دەدات بە یەك تەن گەنم و لەم دواییانەدا گەیاندوویانەتە ٥٠٠٠ ڕیاڵ. نرخی تەنی گەنم لە بازاڕدا ٤٣٠٠- ٤٥٠٠ ڕیاڵە. جگە لە ئاودیوکردنی گەنم بۆ تورکیا و عیراق، موڵکدارەکانیش گەنمێکی زۆریان هەڵگرتووە تا بە نرخێکی زۆرتر بیفرۆشن. بەڕێوەبەرێتیی خۆجێیی ئێستا چالاکانە کەوتوەتە کڕینەوەی گەنم لە ناوچە کورد نشینەکان، ئەگەر بتوانن قەند و چاو کارگە بۆ ناوچەکە بهێنن، چەند بەرانبەر گەنمی زیاتر کۆدەکەنەوە.

---

[1] ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕووسیای فیدراڵ، فۆندی ٩٤، کۆپیی ٢٧، کارتۆنی ٧٠، دۆسیەی ٧، ل١.
تێبینی: ئەم دەقە لە ڕووسیەکەوە وەرگیراوە، هەورامی.

سەبارەت بە ئاژەڵ (بەتایبەت ئاژەڵی بچووکی شاخدار) کە لە ناوچەکەدا زیاد لە پێویستە، سەرباری ئەوەی کە بەشێکی زۆری بۆ فرۆشتن دەنێردرێتە تورکیا و عیراق، هێندێ لە دەوڵەمەندەکانی کورد مێگەل (ڕان)ی وایان هەیە کە هەرکامیان دەگاتە چەند هەزار سەر، ئامادەش نین بڵێن چەند سەریان هەیە. سەرەڕای ئەوەی کە شتومەك و خواردەمەنی (لەچاو ناوچەکانی تری ئێراندا) باشترە، بەڵام نرخی هەموو شتێك دووجار چووەتە سەر. بۆ نموونە، نانی لەواشە لە ٢ ڕیاڵەوە بووە بە ٤,٥ ڕیاڵ، کیلۆی گۆشت لە ٦ ڕیاڵەوە گەیشتوەتە ١٢ ڕیاڵ و شەکر لە ٢٧ ڕیاڵەوە گەیشتوەتە ٥٠ ڕیاڵ. دەتوانین بڵێین ناوچەی ڕەزائیە لەڕووی خواردەمەنییەوە پێویستی نەك تەنیا دانیشتوانی خۆی، بەڵکوو هی سوپای ئێمەش دەستەبەر دەکات. لەبەر ئەوەی مەڕومالآت لە ناوچەکەدا زۆرە، بەتایبەت لەناو کوردەکاندا، ئێمە دەتوانین ژمارەیەکی زۆر ئاژەڵی بچووك و خوری بکڕین.

بەهێزبوونی دەسەڵاتی بەڕێوەبەرانی خۆجێیی و جموجووڵی دژی دانیشتوانی ئەرمەن و ئاسووری:

هاتنی سوپای ئێران بۆ ڕەزائیە، ئەو دەرفەتەی بە ئێرانیەکان دا کە دووبارە پۆستەکانی ژاندارمری دابمەزرێننەوە. هەروەها ڕۆیشتنی کوردەکان لە چەند ناوچەیەکداو گەڕانەوەی کوردە کۆچەرەکانی عیراقیش، دەستی کاربەدەستانی ئێرانیان زیاتر ئاوالآ کردەوە. پشتیوانیکردنی ئێمە لە کاربەدەستانی خۆجێیی، بوو بەهۆی ئەوەی وەك پێشوو پۆستەکانی ژاندارمری، سەرەتا لە گوندە ئازەرنشینەکان و پاشان لە هی ئەرمەن و ئاسووریـنشینەکاندا دابمەزرێننەوە. دواجار هەوڵیان دا چەند پۆستێك لە نزیکی ناوچە کوردنشینەکان دابمەزرێنن. بۆ وێنە، لە کۆتایی تشرینی یەکەمدا پۆستی ژاندارمری لە گوندی (والینە) دامەزرا، کە گوندێکی هاوسێی کوردستانەو دانیشتوانەکەی سونین. کوردەکان بۆ ڕۆژی دوایی چوار ڕۆژ ژاندارمەکانیان گەمارۆ دابوو، ویستبوویان چەکیان بکەن.

لەوکاتەدا کوردەکان هاواری ڕەخنەیان لە دژی ئوستاندار بەرز کردەوە، ڕایانگەیاند: بەپێی ئەو بەڵێنەی کە دەوڵەتی ئێران لە ڕێگای "جەلیل"ـەوە لە

ڕێکەوتی ١١ی ئایاری ١٩٤٢ دا بە بەشداریی هاوڕێ "ئیڤانۆڤ"ی کۆنسوڵی ئێمە دابووی، بڕیار وابوو پۆستی ژاندارم لە ناوچە کوردنشینەکاندا دانەنرێ. ئێمە بە بیانووی پێویستیی جێبەجێکردنی بڕیارەکانی دەوڵەتی ئێرانەوە، وازمان لە پشتیوانیکردنی داخوازیی کوردەکان هێنا. لەلایەکی ترەوە، (بەدەمی) پێمان گوتن ئێمە ناتوانین و ڕێگەتان پێ نادەین هێرش بکەنە سەر دەوڵەتی ئێران و ئاژاوە بنێنەوە. سەرئەنجام کوردەکان لە گوند دەرچوون و گەمارۆکەیان هەڵگرت. دوای چەند ڕۆژێك پۆستی ژاندارمەکانیان گواستەوە بۆ گوندی هاوسێ کە هی ئازەریەکانە. بەم جۆرە توانیمان بەر بە ڕۆیشتنی ژاندارمەکان بۆ کوردستان بگرین. دەسەڵاتدارانی ئێرانی، جگە لەوەی کە توانییان پۆستەکانی ژاندارمری دابمەزرێننەوە، بە هاوکاریی ئێمە، توانییان کۆتایی بە هاتوچۆی کوردە چەکدارەکان بۆ شارەکانی ڕەزائیەو شاپوورو خۆی و... بێنن.

ئەم هەنگاوە سەرکەوتوانەیە زیاتر هانی دەسەڵاتدارانی خۆجێیی ئێرانی داوە، هەندێ ڕێوشوێن دژ بە کوردەکان دابنێ؛ بۆ وێنە، ژاندارمری و پۆلیس کەوتوونەتە زەوتکردنی ئاژەڵی ئەو کوردانەی کە بۆ فرۆشتن دەیبەنە شار، بەو بیانووەی کە ئەو ئاژەڵە دزراوە، تەنانەت خەڵکیشیان دەستگیر کردووە. بەڵام لەبەر ئەوەی کوردەکان ئاژەڵەکانیان بۆ فرۆشتن ناهێننە ناو شارو بگرە خۆیشیان نایەنە ناو شار، کاربەدەستانی خۆجێیی ئێران لەوە گەیشتوون کە کارێکی نابەجێ و خراپیان کردووە، وازیان لەو کردەوانە هێناوە. کاربەدەستانی ئێران دەبینن پیلان و هەڵسوکەوتیان دژ بە کوردەکان باش سەر ناگرن و ناتوانن هیچیان لەگەڵدا بکەن. تا کوردەکان چەکیان بەدەستەوە بێ، دەسەڵاتدارانی ئێران دەستیان کردووە بە سەرکوتکردنی دانیشتوانە ئەرمەنی و ئاسووریەکان. بۆ ئەوە بیانوویان زۆرە؛ یەکەم– ئەرمەنی و ئاسووریەکان بەتایبەتی ئەوانەی کە پێشتر لە سۆڤیەت ژیاون، ماوەیەکی درێژە لەلایەن ئێرانیەکانەوە وەك سیخوڕی ڕووس و بەربووك ناسراون؛ دووهەم– بەشێکی زۆری ئەرمەنی و ئاسووریەکانی ناوچەکە، هەر لە یەکەم ڕۆژی هاتنی سوپای سوورەوە بۆ ئێران، بە گەرمی و شادییەوە

پێشوازییان لێ کردوون و بە هەموو جۆرێك وەك ئەمڕۆ هاوکاریان بوون. لەلایەکی ترەوە، ئەوانە کە ئامادە نەبوون هاوکاریی کاربەدەستان بکەن دژی کوردەکان، تاوانبار دەکرێن بە پشتگرتنی کوردەکان، گوایە تائێستا کوردەکان دەستیان لێ نەکردوونەتەوە. ئەم هۆیانەی دوایی بەڕواڵەت بوونە مایەی تەنگ پێهەڵچنینی ئەرمەن و ئاسوورییەکان. ئاشکرایە دەسەڵاتدارانی خۆجێیی نەیانەوێرا بە ڕەسمی هێرش ڕابگەیەنن دژ بە ئەرمەنی و ئاسووری، لەبەر ئەوە کەوتنە دژایەتیکردنیان بە دەستی ژاندارمی ئاسایی و گرووپە چەکدارەکانی ئازەری. ئەم چەند بەڵگانەی لای خوارەوە نیشاندەری ڕاستییەکانن:

١- سەعات ١ی شەوی ڕۆژی ١٢ی تشرینی یەکەم، ٧ ژاندارم بە فەرماندەیی ئەفسەرێك لەگەڵ گرووپێکی چەکداری ئازەریدا گەمارۆی (شوم بولاباد)یان دا، بە بیانووی گەڕان بەدوای کوردەکاندا، هەموو ماڵەکانیان پشکنی، تەنانەت کەلوپەلی تایبەتی خەڵکیان پشکنی، لێفەیان لەسەر کەسانی نوستوو هەڵدایەوە، بەڵام هیچیان نەدۆزیەوە. کابرایەکی "موراد" ناویان گرت، بە تاوانی ئەوەی کە داوای کردووە ببێ بە هاووڵاتیی سۆڤیەتی و کەوتنە دارکاریکردنی؛ دواتر ئازاد کرا، بەڵام پێی نەگوترا لەبەرچی ئازار دراوە.

٢- ژاندارمەکان ڕۆژانی ٣، ١٤، ١٧ چوونەتە ناو گوندی ڕاگو (ڕیحان ئاباد) و سێ کەسیان بە تاوانی کوشتن گرتووە، دواتر موحاکەمەیان کردوون، دادگا هەرسێکیانی بە بێتاوان ناسیوە. بەڵام لە زیندان ئازاد نەکراون، لەبەر ئەوەی بە پیاوخراپ و گومانلێکراویان ناسیون (ئەوانیش داوای هاووڵاتیبوونی سۆڤیەتیان کردووە).

مەرزەبان ڕۆژی ٢٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٣ چاوی بە "ماکسیمۆڤ" کەوت و پێی گوت: بارودۆخی مەهابادو سەردەشت و ناوچەکانی تر ئەویان تەواو پەرێشان کردووە، چونکە هەواڵی پێگەیشتووە کە شێخ "لەتیف" کوڕی شێخ "مەحموود"، گوایە خۆی لە ئینگلیزەکان دەپارێزێو بەدوایدا دەگەڕێن، خۆی گەیاندووەتە سەردەشت و دەیەوێ لەوێ بمێنێتەوەو دەسەڵاتی ئەم ناوچەیە

بگرێتـە دەسـت. مـەزرەبان گـوتی: زانیـاریی بەدەسـت گەیـشتووە کـە حەمەڕەشـید خـانی بانـە دژی هـاتنی شـێخ لـەتیفـە بـۆ سەردەشـت و دەیـەوێ دەری بکاتـەوە بـۆ عـیراق. بـەڵام ئێـستا چـەند سـەرکردەیەکی کـوردی سەردەشـت لـە خێڵـی گـەورك، لایـەنگریی شـێخ لـەتیف دەکـەن. بـەم جـۆرە دەشـێ تێکهەڵـچوونێکی گـەورە لـەم ناوچەیەدا ڕوو بدات.

مـەرزەبان سـەبارەت بـە مـەهاباد گـوتی: گومـانی لـە قـازی محەمـەد هەیـە کـە خەریکی چالاکی و خۆڕێکخستنە بۆ ڕاگەیانـدنی کوردسـتانێکی سـەربەخۆ. بڕیـار وایـە یەکـەمجار سـەربەخۆیی مـەهاباد ڕابگەیـەنرێ، پاشـان ئـەم بزووتنەوەیـە بـە فەرمانی ئینگلیـز لەلایـەن شـێخ لـەتیف و کوردەکـانی تـرەوەو پـشتیوانی لێ بکـرێ. هـەروەها گـوتی: سـەدری قـازی (بـرای قـازی محەمـەد) بـە هاوکـاریی ئینگلیزەکـان کراوە بە نوێنـەری مـەجلیس. لـە "مـەرزەبان"م پرسـی: دەیـەوێ لـەم بارەیـەوە چـی بکات؟ لە وەڵامدا گوتی: بڕیاری هیچی نـەداوە، بـەڵام دەیـەوێ بـە وردی تـاران لـەو بارەوە ئاگادار بکاتەوە. بەڵام ترسـی لـەوە هەیـە ڕاپۆرتەکـەی دەسـت ئینگلیزەکـان بکەوێ، داوا لـە تـاران دەکـات دەوڵـەت بـۆ پێشگیریی ئاژاوەنانـەوە سـوپا ڕەوانـەی (سەقزو مەهاباد) بکات. بەڵام ئەوی پێوەنـدیی بـە قـازی محەمـەدەوە هەیـە، ئەوەیـە کە دەبێ ئەو لە مەهاباد لاببرێ. پرسیم: دەتـەوێ بـە چ شـێوەیەك قـازی محەمـەد لـە مـەهاباد لابـبرێ؟ گـوتی: پـێم وایـە دەبـێ دەسـتگیر بکـرێ. قـسەکەیم پـێ بـڕیو پرسـیم: ئـەم گرتنـە نابێتـە مایـەی ڕاپـەڕینی خـەڵکی مـەهاباد؟ مـەزرەبان گـوتی: ئەگەر سوپای ئێران لە مەهاباد بێ، گرتنی ئەو زۆر ئاسانە.

ڕێکـەوتی ١ی تـشرینی دووەم (نۆڤەمبـەر)ی ١٩٤٣ جـارێکی دیکـە چـاوم بـە مەزرەبان کەوتەوە، گوتی: سەرۆکی بەشی ئیدارەی پۆست و ئـەحواڵی مـەهاباد لـە ئیدارەی پۆلیسی مەهاباد کوژراوە، دەڵێن خزمێکـی قـازی محەمـەد کوشـتوویەتی. وا دیـارە مــەزرەبان پیلانێکــی لــەدژی قــازی محەمــەد بــە دەســتەوەیە، دەیــەوێ خزمـەکانی قـازی محەمـەدو کەسـانی نزیکـی لابـبرێن. دەیگـوت: لابردنـی ئەوانـە لەڕێی قەرەنی ئاغای مامەش یا عەلی ئاغا یا عەبدوڵڵا ئاغـای مـەنگوڕەوە جێبـەجێ

دەکات. مەزرەبان لەڕێی قولی خانی بوزچانووەوە پێوەندیی بە قەرەنی ئاغاوە هەیە. دواتر مەزرەبان گوتی: هەڵس‌وکەوتی ئاسوورییەکان لە هی کوردەکان و ئەوانی دیکە خراپترە، ئەوانە لە ساڵانی ١٩١٤–١٩١٨دا نزیکەی سەدوهەشتا هەزار موسڵمانیان لە کوردو ئازەری کوشتووە، تەنانەت بەزەیی‌یان بە ژن و منداڵیشدا نەهاتووەتەوە. بە قسەی مەزرەبان، "ئەبیل زیا"ی قەشەی گەورەی ئاسووریان گوتوویە: ڕقی ئاسوورییەکان لە موسڵمانان لە خوێنیاندایەو نابڕێتەوە، گوتوویە: تا سوپای سوور لێرە بێ، ئێمە ئاوها دەجووڵێینەوە؛ کە سوپای سوور ڕۆیشت، ئێمەیش ئێران بەجێ دەهێڵین. پرسیم: بۆ کوێ دەچن؟ مەزرەبان گوتی: دەیانەوێ بەرەو عیراق بڕۆن، چونکە لەوێ ژمارەیان زۆرترە)). بێگومان ئابیل زیا هەرگیز قسەی وای نەکردووە. مەزرەبان، بۆ گرتنی دوو ئاسووری، داوای هاوکاریی لە ئێمە کرد. منیش پێم گوت: نابێ گەلێك بە کردەوەی چەند کەسێك تاوانبار بکرێ. داوام لێ کردو پێم گوت: دەتوانی بە هەڵس‌وکەوتی خۆی لەگەڵ ئاسوورییەکاندا، دوژمنایەتیی نێوان ئەوان و موسڵمانەکان نەهێڵێ.

وتوویژ لەگەڵ "دکتۆر مەرزەبان"ی
ئوستانداری ئوستانی چواردا
٩ی تشرینی دووەمی ١٩٤٣:

دیسان باسی حسێنی ئەفشار کرا کە سەرلەنوێ بیکەنە نوێنەری ڕەزائیە لە مەجلیسی ئێران. مەرزەبان گوتی: زۆر جار حسێن بە زیانی دەوڵەت قسەی کردووە. بۆ نموونە، گوتوویە: دەبێ دەست بە لەناوبردنی فیزیکیی هەموو کوردەکان بکرێ. پێم گوت: ئەم قسانەت لەڕووی تووڕەبوونەوەیەو زۆر پێی لێ هەڵدەبڕی. هەروەها پێم گوت: ئەو بە هەڵەدا چووەو دەکرێ بڵێین مەبەستی ئاژاوەنانەوەیە لە ناوچەکەدا. لەبەر ئەوە لەناوبردنی فیزیکیی هەموو کوردەکان، خۆی لە خۆیدا شتێکی نەك تەنیا ڕاست نییە، بەڵکوو زیانباریشە)). دواتر مەرزەبان گوتی: حسێنی ئەفشار دوچاری نەخۆشی دەروونی بووە، لە ڕاستیدا

نابیّ دەرفەتی پیّ بدریّ بچیّتە مەجلیس، دەبیّ هەولّ بدریّ حسیّنی ئەفشار لە کاندیدکردن بخریّ.

لە یاداشتی هاوڕیّ "سیمیرنۆڤ" باڵویزی سۆڤیەت

١٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٤١:

... فرووغی سەرۆك وەزیرانی ئیّران لە وتوویّژدا لەگەڵ مندا پەرۆشیی دەوڵەتی ئیّرانی سەبارەت بە ئاژاوەنانەوەو کۆبوونەوەی کوردەکان لە باشووری ڕەزائیە دەربڕی.

نامەی هاوڕیّ "چیڤیلوڤ"ی کونسوڵی سۆڤیەت لە قەزوین
بۆ هاوڕیّ "ماکسیمۆڤ. م. ئا"ی باڵویزی سۆڤیەت لە ئیّران

١٢ی نیسانی ١٩٤٥:

... وا بلاّوە بە نیازن خیّڵە چەکدارەکانی کوردی قەزوین، لەکاتی پیّویستدا دژ بە پارتی توودەی ئیّران و سۆڤیەت بەکار بهیّنن. بەقسەی توودەییەکان، "سەیید زیائەددین" ئەوانەی چەکدار کردووە، ئەم پیلانە بە سەرۆکایەتیی "عەباس وەند"ی بەڕیّوەبەری شارەداریی برای ئەمیر ئەمجەدی غیاسوەند کە خۆیشی سەرکردەی خیّڵە کوردەکانی قەزویّنە، جیّبەجیّ دەکریّ.

عەباس وەندی شارەداری قەزویّن هاتە لامان و بەرپەرچی ئەو درۆو دەلەسەیەی دایەوە. گەشتیّکمان بە ناوچە کوردنشینەکانی شیرین سوی قەزویندا کرد، هیچ شتیّکمان دەست نەکەوت ئەو دەنگوباسانە بسەلمیّنیّ. فەرماندەی هیّزەکانی ئیّمەش لە قەزوین هیچ بەڵگەیەکی بە دەستەوە نییە.

وتوویّژی "کوزنتسیّف"ی کونسوڵی سۆڤیەت لە تەوریّز
لەگەڵ "فەهیمی" ی ئوستانداری ئوستانی ٣دا

٥ی تشرینی دووەمی ١٩٤١:

سەبارەت بە جموجۆڵی کوردەکان پرسیارم کرد، فەهیمی گوتی: کوردەکان پاش کۆبوونەوەی شنۆو مەهاباد نیازی دامەزراندنی کوردستانی گەورەو ئازادیان هەیە؛ بۆ ئەم کارەیش هیوایان بە ڕووس و ئینگلیزەکانە. لەسەر هەڵبژاردنی سەرکردایەتیی کوردەکان پرسیارم کرد، گوتی: نازانیّ بۆ ئەم مەبەستە چەند

کاندیدیان هەبوە، نموونەی عومەر ئاغای شکاك و قەرەنی ئاغای مامەش و ئەمیر ئەسعەدیان هەیە، بەلاّم بەهۆی دووبەرەکییەوە کۆمیتەی ڕێبەرایەتییان هەڵنەبژاردووە. سەبارەت بەو ناوانە پرسیم، فەهیمی گوتی: ئەمیر ئەسعەد مرۆڤێکی ڕۆشنبیرو تێگەیشتووەو قەرەنی ئاغای مامەشیش کەسێکی عاقڵ و لەوانی دیکە پاکترە. فەهیمی گوتی: قەرەنی ئاغا هەموو هەفتەیەك بە نامە بەوردی لە ڕووداوەکانی کوردستان ئاگادارم دەکاتەوە.

پرسیم بۆچی ئەمیر ئەسعەد لە پۆستی فەرمانداری مەهاباد لابراوەو پەیوەندیی بە "شابەختی"یەوە چۆن بووە؟ فەهیمی گوتی: شابەختی دەیویست حەمەڕەشید خان سەرکوت بکات. بۆ ئەم مەبەستە ئەمیر ئەسعەدی پێشنیار کرد ببێتە فەرمانداری مەهابادو بە هەموو جۆرێك پشتیوانیی لێ کرد، تا کرایە فەرمانداری مەهاباد. دوایی ئەمیر ئەسعەد کەوتە تالأنکاری و قاچاخچێتیکردن، ئەوە بووە مایەی ئەوەی کە کوردەکانی تر دژی ڕابوەستن. بۆ نموونە، فەهیمی باسی ئەوەی کرد کە ئەمیر ئەسعەد شەکری لە نوێنەری بازرگانیی سۆڤیەت کڕیوە، لەم مامەڵەیەدا دووسەد هەزار ڕیاڵی قازانج کردووە، ڕۆژانەیش ٣٥٠٠-٤٠٠٠ ڕیاڵی بە قاچاخچێتی پەیدا کردووە.

ئەو هیوایەی شابەختی بەدی نەهات کە بتوانێ عەلی ئاغا (ئەمیر ئەسعەد) دژ بە حەمەڕەشید خان بەکاربێنێ، هەردوکیان پێکەوە ڕێك کەوتوون. فەهیمی گوتی: بۆ ئەوەی ئەمیر ئەسعەد دژی حەمەڕەشید خان بوەستێتەوە، پێشنیاری بە دەوڵەتی ئێران کردووە بیست تا سی تەن شەکر بداتە ئەمیر ئەسعەد، ئەوسا تەماع دەیگرێ و دژی حەمەڕەشید خان ڕادەوەستێ، شەڕ هەڵ دەگیرسێ و دەوڵەتیش کەڵك لەو بارودۆخە دەبینێ و دەتوانێ کێشەی کورد بە یەکجارەکی کۆتایی پێ بهێنێ. هەروەها وا پێویست دەکات هێندێکیان بە پارە دەمیان چەور بکرێ، هێندێکی تریان ڕەوانەی تاران بکرێن. پرسیم پێوەندیی نێوان کوردەکانی تورکیاو ئێران چۆنە؟ فەهیمی گوتی: کوردەکانی ئێران جگە لە پێوەندیی بنەماڵەیی هیچ پێوەندییەکی تریان بە کوردی تورکیاوە نییە. پێوەندیی سیاسی و ئابووریی نێوان ئێمەو تورکیا دە ساڵ بەر لە ئێستا لەلایەن ڕەزا شاو دەوڵەتی

تورکیاوە پـچڕا. تورکـەکان کوردیـان خـۆش نـاوێ، شـەش سـاڵ لەمەوبـەر کەوتنـە سەرکوتکردنی کوردەکان و نزیکەی چل هەزاریان لێ کوشتن.

٦ی تـشرینی یەکـەمی ١٩٤٢ چـوومە لای "یۆرکـارت"ی کونـسوڵی ئینگلیـز، سەبارەت بە هاتنی هۆزی پشدەر لـە عیراقـەوە بـۆ سەردەشـت، لـێم پرسـی: گـوتی: دەبێ ئەوانە دەربکرێنەوە بۆ ئەودیوی سنوور، واتە عیراق. یۆرکارت گوتی، هـەوڵ دەدا ئەوانە لەڕێی باڵوێزخانەی ئینگلیزەوە لە بەغدا، بگەڕێنێتەوە.

ڕۆژی ٢٤ی تـــشرینی یەکـــەمی ١٩٤٢ چـــوومە لای بـــەڕێز "کینکـــسهۆڵ"ی کۆنسوڵی ئەمریکا. ناوبراو گوتی: هـەواڵی بڕواپێکراوی بەدەست گەیشتووە، کـە کوردەکـان ١٨ تـەن گـەنم و ٣٥٠ هـەزار سـەر مـەڕوماڵاتیان بـردووە بـۆ تورکیـاو عیراق. هەروەها گوتی، دەچمە تاران و لەگەڵ "دەریفوس"ی باڵوێزی ئەمریکادا لـە ئێران لەم بارەوەو سەبارەت بە بارودۆخی ئازەربایجان قسە دەکەم.

کونسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز
کوزیتسێڤ

کوزیتـــسێڤ، لـــە ڕاپـــۆرتی ســـاڵانەی خۆیـــدا ســـەبارەت بـــە "فـــەهیمی"ی ئوستانداری تەورێز نووسیویە: نـاوبراو دژی ئێمـەو هێـزە دیموکراتـەکان، خـەڵکی وای لـە پۆسـتەکانی دەوڵەتـدا دانـاوە کـە کۆنەپەرسـت و دژی سـۆڤیەتن، لایـەنگری نـاردنی سـوپای ئێـرانن بـۆ ناوچـەکە؛ ژمارەیـەکی زۆری لایـەنگرانی سـۆڤیەتی گرتـووە: نرخـی شـتومەکی بردووەتـە سـەر، بـەردەوام دوژمنایـەتی و دووبـەرەکی لەنێوان گەلانی ناوچەکەو هۆزەکانـدا دەنێتـەوەو هێنـدێ لـە خانـەکانی ناوچـەکەی چەکدار کردووە.

وتووێژی "کوزنتسێڤ"
لەگەڵ "موقەدەم"ی ئوستانداری تەورێزدا
١٢ی شوباتی ١٩٤٣:

داوام کرد لە بارودۆخی کوردستان ئاگادارم بکاتەوە، پێم گوت: جووڵانـەوەی نابـەجێ لـە ناوچـەکانی سەردەشـت و مـەهاباد دەبینـرێ. ئوسـتاندار گـوتی: ٥-٦

ساڵ لەمەوبەر هۆزی پشدەر لە عیراقەوە بەزۆر هاتوونەتە ناوچەی سەردەشت، کاربەدەستانی ئێرانیان لەوێ دەرپەڕاندووە، مەبەستیان ئەوەیە دەسەڵاتی ناوچەکەیان بەدەستەوە بێ. ئێستا وای لێ هاتووە خۆیان حاکمی ناوچەکەن و هێشتا ماڵیات بە دەوڵەت نادەن. دەوڵەتی ئێران هەوڵی زۆری داوە دەریان بکات لە ناوچەکە، بەڵام بۆی نەچوەتە سەر. وەزیری جەنگی ئێران فەرمانی پێ دراوە بەو هێزانە کە لە تەورێزو ڕەزائیە هەمانە، ڕەوانە بکرێن بۆ ناوچەکە بۆ دەرکردنی ئەوانە، یا لەڕێی حەمەڕەشید خانەوە دەریان بکات. وەزیری جەنگی ئێران دەزانێ سوپای ئێران توانای شەڕکردنی کەمە، هەر لە یەکەم تێکهەڵچووندا دەشکێت. حەمەڕەشید خان هەشتسەد چەکداری هەیە، دەتوانێ چالاکییەکی وەها بنوێنێ، ئەوکاتە بەناوبانگ دەبێ و لە هەموو کوردستاندا ناو دەردەکات. گەرچی ترسی ئەوە هەیە تەواوی کوردەکان لە دەوری سمکۆ [مەبەست کوڕی سمایل ئاغای شکاکە] کۆببنەوە، دژی دەوڵەتی ئێران بوەستنەوە. حەمەڕەشید خان ماوەیەکی درێژ لە خزمەتی ئینگلیزەکاندا بووە، هاوکاریی کردوون و مانگانە ٥٠٠٠ پێنج هەزار تمەنیان داوەتێ سپاردنی ئەرکی دەرپەڕاندنی هۆزی پشدەر بە حەمەڕەشید خان، کارێکی نابەجێیە. لە "موقەدەم"م پرسی: ئەی چۆن ئەم کێشەیە چارەسەر دەکەن؟ گوتی: بە ئاشتیانە، ئەگەر سەری نەگرت، دەبێ پەنا بەرینە بەر ئەو هۆزانەی کە دوژمنایەتییان لەگەڵ هۆزی پشدەردا هەیە، بە یارمەتیی سوپای ئێران دەتوانین دەریان بکەین بۆ ئەو دیوی سنووری عیراق.

وتووێژی "کوزنتیسف"
لەگەڵ "خەدیوی"ی فەرماندەی ژاندارمریدا
شوباتی ١٩٤٣:

خەدیوی گوتی: سنورەکانی ئێران– تورکیا هێمنن، بەڵام بە پێچەوانەوە سنوورەکانی ئێران– عیراق زۆر نائارامن. کوردەکان دووبارە چەکدار کراون. ئێستا ئەمیر ئەسعەد ٧٠٠ چەکداری هەیە، قەرەنی ئاغا ٤٠٠ و ڕەشید خان ٢٥٠٠ چەکدار. پشدەریەکان هەموو گەنمی کوردستانیان بردووەو بۆ عیراق، لە

عیراقیش شۆڕشی کوردەکان پەرەی سەندووە. ناوچە گرنگەکانی وەك سەقزو سەردەشت و خانێیان لەژێر دەستدایە. بەم جۆرە دەتوانن هەموو کوردستان کۆنترۆڵ بکەن. کابرایەکی ئینگلیزی "شیڤان" ناو پلاندارێژی ئەم ڕاپەڕینانەیە، لەڕێی کەسانێکی وەك سلێمان فەهیدو سالح ئاغای بابەکر پشدەرییەوە ئەم پیلانانە دەباتە بەردەستی ئینگلیزەکان لە بەغدا، نەخشەی کوردستانی سەربەخۆیان چاپ کردووە، کە ڕەزائیە و مەراغە و میاندواو و ماکۆیش دەگرێتەوە و لەو نەخشەیەدایە. وا بلاوە کوردەکان دوای شەڕ سەربەخۆیی خۆیان بەدەست دەهێنن و مەهاباد پایتەختیان دەبێ.

لە دەفتەری یاداشتەکانی
"ئاشومۆڤ"ی کونسولی سۆڤیەتدا
١٣ی مارتی ١٩٤٥:

١٤ی شوباتی ١٩٤٥ تێکهەڵچوونێك لەنێوان دوو ژاندارم و کوردەکانی ڕەشید بەگدا لە گوندی حاجی ڕووی دا، لە ئەنجامدا ژاندارمێك برینداربوو و ئەوانی تر چەك کران. گوردانی پیادەی نیزامیی ٨ی ئێران کە ژمارەی دەگەیشتە ٥٠٠ کەس، لە ناوچەکەدا بووە. "سەرگورد مەعافی"ی فەرماندەی گوردان ویستوویە تەقە لە کوردەکان بکات، بەڵام کوردەکان زووتر لێی هاتوونە دەست و ناوبراویان کوشتووە. تەرمەکەی سەرگورد مەعافی ڕۆژی ١٥ی شوبات نێژرا و ٢٥٠٠ کەس بەشداری ناشتنەکەی بوون. کاربەدەستانی خۆجێیی ئێران ویستیان ئەم بۆنەیە بکەنە خۆپیشاندانێکی دژی کورد، بەڵام ئێمە نەمانهێشت. ئێمە، بۆ سەرخۆشیکردن، چووینە لای ئوستاندار. بەڵام ڕووداوەکە بارێکی تازەی بەخۆوە بینی، ڕۆژی ١٧ی شوبات ١٥ کەس لە کوردەکان چوونە پشت بەرەی سوپای ئێران لە گوندی ئیجی و بەرزاییەکانی کێوی یەهوودی لە بیست کیلومەتریی ڕەزائیە و گرتیان. ٦٠-٧٠ سەرباز، بۆ یارمەتیدانی سوپای ئێران، ڕەوانەی شوێنی ڕووداوەکە کران. کوردەکان لەسەر (پردی پیر موراد)یش تەقەیان لە ماشێنێکی خواردەمەنی کرد کە شەش سەربازی لەناودا بوو و ڕایان گرت، سەربازەکان بە ناچاری هەڵاتن.

"زەنگەنــە"ی ئوســتاندارو ســەرگورد "کــەمال"ی فەرمانــدەی ژانــدارمری و فەرماندەی پۆلیس لە ترساندا هاتنە لامان و داوای یارمەتییان لێ کردین، داوایان کرد ڕێگەیان پێ بدەین تانک لەدژی کوردەکان بەکار بهێنین، گوتیان دووجار ویستوویانە لەگەڵ ڕەشید بەگدا بکەونە وتووێژەوە تا بە ئاشتیانە کۆتایی بە شەڕەکە بهێنرێ، بەڵام وەڵامی نەداونەتەوە. لە شاری ڕەزائیەیش تەقە کرا، بووە هۆی ترس و دڵەڕاوکێی خەڵك. ئێمە پێمان گوتن کاربەدەستانی خۆجێیی ئێران بەرپرسی ئەم تێکهەڵچوونانەن، نامانەوێ گوشار بخەینە سەر هەردوولا بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە، پێویستە بەر بە خوێنرشتن بگیرێ. تانکەکان بە مەبەستی خۆپیشاندان و مانۆڕدان بۆ ترساندنی خەڵك، بەڕێ کەوتن، بەڵام هیچ سوودێکی نەبوو. پاشان کاربەدەستانی ئێران هەوڵیان دا بەم کردەوەیە نیشانی بدەن گوایە ئێمە ڕێگەمان بە تانکەکان داوە بکەونە ڕێ. بەڵام ئەویش سەری نەگرت.

من بۆ پێشگیری لە ئاڵۆزبوونی بارودۆخەکە کە لەوانە بوو هەموو کوردستان بگرێتەوە، ڕۆژی ١٨ی شوبات لەگەڵ ژەنەڕاڵ مایۆر هاوڕێ "سیمیرنۆڤ"دا چووینە گوندی (لوربالاُجۆ) بۆ ئەوەی لەگەڵ ڕەشید بەگدا بکەوینە وتووێژ. دوای چاوپێکەوتنی، ناوبراومان ئاگادار کردەوە کە نابێ ڕووداوی ئاوها لە ناوچەی مۆڵخواردنی سوپای ئێمە دووبارە ببێتەوە، داوامان لێ کرد بەزووترین کات دەستبەرداری شەڕکردن بێ. هەروەها نیازی دەوڵەتی ئێرانمان لەم بارەیەوە بەکورتی پێ ڕاگەیاند، بڕیار درا کۆتایی بە شەڕ بهێنرێ، ڕەشید بەگیش چەکدارەکانی خۆی لەوێ دوور بخاتەوە. هەر هەمان ڕۆژ ڕەشید بەگ بەڵێنەکەی خۆی جێبەجێ کرد. کاربەدەستانی ئێرانیش چەکدارەکانی خۆیان لە ناوچەکە دوور خستەوە، بەم جۆرە ناوچەکە هێمن بووەوە: کوڕی ڕەشید خان بەناوی "ئەمیر خان"ەوە لە گوندی لوربالاُجۆ (١٥ کیلۆمەتری باکووری ڕۆژئاوای ڕەزائیە) دەژی، ١٥٠ چەکداری هەیە، کاربەدەستانی ئێرانی دەیانویست سەربازو ژاندارمیش بنێرن بۆ ئەوەی تا چەکیان بکەن و کوڕی ڕەشید بەگ بگرن. دەبێ بگوترێ ناردنی مەعافی بۆ ناوچەکە هەروا بە ڕێکەوت نەبوو، لەبەر ئەوەی برای مەعافی بەدەستی کوردەکان کوژرابوو، ئەویش ئەفسەرێکی سوپای ئێران بووە.

بـرای ڕەشـید بـەگ "سـەعید خـان بـەگی هـەرکی" بـە دوو هـەزار چـەکدارەوە بـۆ یارمەتیدان هاتە لای ڕەشید بەگ، ڕەشید بەگ گوتی: لە ١٤- ١٩ی شوباتدا ئێرانیەکان هیچ کوژراویان نەبوو، بەڵام سی کوردیان کوشت و گوێ و لووتیشیان بڕین.

ئەنساری سەرنووسـەری ڕۆژنامـەی "کـەیهان" لـە ١٨ی شـوباتدا هاتـە لامـان، گـوتی: چـەکێکی زۆر لـە شـاری مـەهاباد لـەناو خەڵکدا دابـەش کـراوە، گوایـە ئـەم چەکانە لە عیراقەوە هێنراون. تـەنیا بەڵگـەی ئـەو لـەم بـارەوە ئـەوە بـوو گوایـە هـەر ناوچە سنووریەکانی عیراق لەم چەکانەیان هەیە.

١- کومیسارۆف دانیل سیمینۆڤیچ کونسوڵی سۆڤیەت لە ورمێ (ڕەزائیە) لە ئـابی ١٩٤٤- شـوباتی ١٩٤٥دا. ماوەیـەکی درێـژیش فەرمانبـەرێکی گـەورە بـووە لـە باڵوێزخانەی سۆڤیەت لە تاران.

٢- ماکسیمۆڤ ئیپولیت ئەلکساندرۆڤیچ، کونسوڵی سۆڤیەت لە ورمێ (ڕەزائیە) لـە مانگی ئایاری ١٩٤٢- دیکابری ١٩٤٣دا و لـە کانوونی یەکەمی ١٩٤١- ئـەیلوولی ١٩٤٢دا کونسوڵی سۆڤیەت بووە لە مەشەد.

٣- ماکسیمۆڤ میخائیـل ئەلـسەیوڤیچ بـاڵوێزی سـۆڤیەت لـە ئێـران نێـوان سـاڵانی ١٩٤٤-١٩٤٦.

٤- کوزنیـسۆڤ ئانـدرەی ئەلکـساندرۆڤیچ کونـسوڵی سـۆڤیەت لـە تـەورێز نێـوان ئەیلوولی ١٩٤٢- شوباتی ١٩٤٤.